

2010 Nr. 9

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XIII mokslinė konferencija

**LIETUVOS MUZIEJININKYSTĖ:
RAIDA IR ASMENYBĖS**

**Maironio
lietuvių literatūros
muziejus**

LIETUVOS MUZIEJŲ ASOCIACIJA
RINKINIŲ MOKSLINIO TYRIMO SEKCIJA
ASSOCIATION OF LITHUANIAN MUSEUMS
SECTION OF SCIENTIFIC RESEARCH OF COLLECTIONS

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XIII mokslinė konferencija

**LIETUVOS MUZIEJININKYSTĖ:
RAIDA IR ASMENYBĖS**

* * *

COLLECTIONS OF LITHUANIAN MUSEUMS

The 13th Scientific Conference

**LITHUANIAN MUSEOLOGY:
DEVELOPMENT AND PERSONALITIES**

MAIRONIO LIETUVIŲ LITERATŪROS MUZIEJUS, 2010 m. balandžio 27 d.
MAIRONIS LITHUANIAN LITERATURE MUSEUM, April 27, 2010

ISSN 1822-0657

**Konferencijos organizacinis komitetas,
leidinio redakcinė kolegija**

Raminta Antanaitienė, Maironio lietuvių literatūros muziejus
Vingaudas Baltrušaitis, Lietuvos liaudies buities muziejus
Žygintas Būčys, Lietuvos nacionalinis muziejus
Dr. Birutė Salatkienė, Šiaulių „Aušros“ muziejus, Šiaulių universitetas
Janina Samulionytė, Lietuvos liaudies buities muziejus
Virginija Šiukščienė, Šiaulių „Aušros“ muziejus

Sudarytoja

Virginija Šiukščienė

Konferencijos ir leidinio rėmėjai

Lietuvos Respublikos kultūros rėmimo fondas
Lietuvos muziejų asociacija
Maironio lietuvių literatūros muziejus
Šiaulių „Aušros“ muziejus

Viršeliuose:

pirmajame – Maironio lietuvių literatūros muziejus,
ketvirtajame – Maironio memorialinio buto ekspozicija. Raudonoji svetainė.
Fot. Zenonas Baltrušis

© Lietuvos muziejų asociacija, 2010
© Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2010
© Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2010

TURINYS / CONTENTS

PRATARMĖ	5
PREFACE	
MOKSLINĖS KONFERENCIJOS „LIETUVOS MUZIEJININKYSTĖ: RAIDA IR ASMENYBĖS“ STRAIPSNIAI	7
ARTICLES OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE “LITHUANIAN MUSEOLOGY: DEVELOPMENT AND PERSONALITIES”	
Vytautas Stanikūnas. Kaunas / Kaunas	
Paulius Galaunė – mano Mokytojas	8
My Teacher Paulius Galaunė	10
Dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas. Lietuvos liaudies buities muziejus / Open Air Museum of Lithuania	
Vytautas Stanikūnas – lietuviško kaimo muziejaus siela	11
Vytautas Stanikūnas – the Leading Spirit of Lithuanian Countryside Museum	14
Virginija Šiukščenė. Šiaulių „Aušros“ muziejus / Šiauliai Aušros Museum	
Pelikšas Bugailiškis: muziejininkystės teorija ir praktika	15
Pelikšas Bugailiškis: Theory and Practice of Museology	23
Olijardas Lukoševičius. Kaišiadorių muziejus / Kaišiadorys Museum	
Savivaldybių regioniniai muziejai: raida ir asmenybės	24
Regional Municipal Museums: Development and Personalities	33
Antanas Seibutis. Biržų krašto muziejus „Sėla“ / Museum “Sėla” of Biržai Area	
Jie kūrė Biržų muziejų: Vladas Rozmanas, Jonas Maciejauskas, Mykolas Staškevičius, Jokūbas Mikelėnas	34
The Creators of Biržai Museum: Vladas Rozmanas, Jonas Maciejauskas, Mykolas Staškevičius, Jokūbas Mikelėnas	40
Jaunius Vylis. Marijampolės kraštotyros muziejus / The Local Lore Museum of Marijampolė	
Vincas Šlekys – vienas iš Marijampolės „Sodžiaus“ muziejaus steigėjų	41
Vincas Šlekys (1870–1946) – One of Marijampolė “Sodžius” Museum’s Founders	45
Jūratė Jagminienė. Kauno apskrities pedagoginis muziejus / Pedagogical Museum of Kaunas County	
Iš tarpukario Lietuvos švietimo istorijos: Vincas Ruzgas – pedagoginio muziejaus įkūrėjas	46
Education in Lithuania during the Interwar Period: Vincas Ruzgas – a Founder of Pedagogical Museum	51
Jūratė Ivanauskienė. Maironio lietuvių literatūros muziejus / Maironis Lithuanian Literature Museum	
Bernardas Brazdžionis – pirmasis Maironio muziejaus vadovas	52
Bernardas Brazdžionis – the First Leader of Maironis Museum	58
Regina Lopienė. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus / Lithuanian Theatre, Music and Cinema Museum	
Žvilgsnis į Teatro muziejaus pradžią: Unės Babickaitės-Graičiūnienės kolekcija ir jos reikšmė dabartiniams rinkiniams	59
A Glimpse to the Birth of the Theatre Museum: Unė Babickaitė-Graičiūnienė’s Collection and its Importance for Present-Day Collections	64

Vaida Sirvydaitė-Rakutienė. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Art Museum	
Muziejininkė iš pašaukimo Kazimiera Kairiūkštytė-Galaunienė	65
Kazimiera Kairiūkštytė-Galaunienė – Called for Museology	71
Dr. Birutė Salatkienė. Šiaulių „Aušros“ muziejus, Šiaulių universitetas / Šiauliai Aušros Museum, Šiauliai University	
Balys Tarvydas – archeologinių tyrinėjimų pradininkas Šiaulių „Aušros“ muziejuje	72
Balys Tarvydas – an Initiator of Archaeological Research in Šiauliai Aušros Museum	79
Dr. Vilma Gradinskaitė. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, Vilniaus dailės akademija / Vilna Gaon Jewish State Museum, Vilnius Academy of Arts	
Šešios istorijos: žydų muziejų istorija Lietuvoje	80
Six Stories: Jewish Museums in Lithuania	86
Regina Ablėnienė. Lietuvos nacionalinis muziejus / National Museum of Lithuania	
Lietuvos nacionalinio muziejaus religinių medaliukų kolekcijos formavimo klausimu (privačių kolekcijų medžiaga)	87
Problem of Religious Medals Collection's Formation in National Museum of Lithuania (Materials of Private Collections).	92
Rūta Kuodytė. Lietuvos nacionalinis muziejus / National Museum of Lithuania	
Algimanto Astiko kolekcija ir jos reikšmė Lietuvos nacionalinio muziejaus faleristikos ir filofaleristikos rinkinių formavimui	93
Algimantas Astikas' Collection and its Importance for the Formation of the Phaleristic and Philophaleristic Collections in National Museum of Lithuania.	97
Beta Umbrasienė, prof. Stanislovas Sajauskas. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Art Museum	
Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkinių eksponavimo bei pristatymo visuomenei galimybės	98
The Possibilities of Exposition and Presentation of Collections from M. K. Čiurlionis National Art Museum, Numismatic Department	103
Teklė Tomkutė. Šiaulių „Aušros“ muziejus / Šiauliai Aušros Mueum	
Antanas Kazimieras Dilys – Fotografijos muziejaus įkūrėjas ir fotografijos paveldo puoselėtojas Šiauliuose	104
Antanas Kazimieras Dilys – Founder of Photography Museum and Fosterer of Photography Heritage in Šiauliai	108
Arvydas Jakštas, Iona Petrokienė, Eugenijus Rūkas. Lietuvos sporto muziejus / Lithuanian Sport Museum	
Lietuvos sporto muziejus: raida ir rinkiniai	109
Lithuanian Sport Museum: Development and Collections	112
LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ MOKSLINIAI TYRIMAI	113
SCIENTIFIC RESEARCH OF LITHUANIAN MUSEUMS' COLLECTIONS	
Zita Pikelytė. Panevėžio kraštotyros muziejus / Panevėžys Local Lore Museum	
Memorialinė Mato Grigonio medžiaga Panevėžio kraštotyros muziejuje	114
Matas Grigonis Memorial Materials in Panevėžys Local Lore Museum	119

PRATARMĖ

Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos (toliau – LMA RMTS) XIII konferencija „Lietuvos muziejinkystė: raida ir asmenybės“ vyko 2010 m. balandžio 27 d. Maironio lietuvių literatūros muziejuje, Kaune. Konferencijoje respublikos muziejinkai buvo pakviesti pristatyti Lietuvos muziejų raidą, asmenybių vaidmenį, kuriant ir puoselėjant muziejus, formuojant jų rinkinius, rengiant ekspozicijas, dirbant kitą muziejinį darbą.

22 muziejinkai, atstovaujantys 12 Lietuvos muziejų, Kauno technologijos ir Šiaulių universitetams bei Vilniaus dailės akademijai, konferencijai parengė 18 pranešimų. Konferencijoje dalyvavo ilgametis muziejinkas Vytautas Stanikūnas, kūręs Lietuvos liaudies buties muziejų ir beveik keturis dešimtmečius jam vadovavęs. Jis pasidalijo prisiminimais apie savo mokytoją prof. Paulių Galaunę. Lietuvos liaudies buties muziejaus direktorė Violeta Reipaitė ir pavaduotojas dr. Eligijus Juvencijus Morikūnas parengė pranešimą apie Vytautą Stanikūną ir jo indėlį kuriant ir daugelį metų puoselėjant lietuviškąjį skanseną. Abu pranešimai buvo priimti šiltais ir sulaukė daug dėmesio.

Pirmasis ir antrasis konferencijos posėdžiai buvo skirti XX a. I p. kraštotyros ir muziejinkystės sąjūdžiui Lietuvoje, asmenybės, prisidėjusioms prie šio sąjūdžio ir muziejų kūrimo prieškarinio Lietuvoje. Pirmajam posėdžiui pirmininkavo dr. Birutė Salatkienė (Šiaulių „Aušros“ muziejus, Šiaulių universitetas), pranešimus skaitė: Virginija Šiukščienė (Šiaulių „Aušros“ muziejus) – „Pelikšas Bugailiškis: muziejinkystės teorija ir praktika“, Olijardas Lukoševičius (Kaišiadorių muziejus) – „Savivaldybių regioniniai muziejai: raida ir asmenybės“, Antanas Seibutis (Biržų krašto muziejus „Sėla“) – „Jie kūrė Biržų muziejų: Vladas Rozmanas, Jonas Maciejauskas, Mykolas Staškevičius, Jokūbas Mikelėnas“. Antrajam posėdžiui pirmininkavo Maironio lietuvių literatūros muziejaus direktorės pavaduotoja Raminta Antanaitienė, pranešimus skaitė: Jaunius Vylius (Marijampolės kraštotyros muziejus) – „Vincas Šlekys – vienas iš Marijampolės „Sodžiaus“ muziejaus steigėjų“, Jūratė Jagminienė (Kauno apskrities pedagoginis muziejus) – „Iš tarpukario Lietuvos švietimo istorijos: Vincas Ruzgas – pedagoginio muziejaus įkūrėjas“, Jūratė Ivanauskienė (Maironio lietuvių literatūros muziejus) – „Bernardas Brazdžionis – pirmasis Maironio muziejaus vadovas“, Regina Lopienė (Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus) – „Žvilgsnis į teatro muziejaus pradžią: Unės Babickaitės-Graičiūnienės kolekcija ir jos reikšmė dabartiniame rinkinių kontekste“, Vaida Sirvydaitė-Rakutienė (Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus) – „Muziejinkė iš pašaukimo Kazimiera Kairiūkštytė-Galaunienė“, dr. Birutė Salatkienė – „Balys Tarvydas – archeologinių tyrinėjimų pradininkas Šiaulių „Aušros“ muziejuje“.

Trečiasis posėdis buvo skirtas žydų muziejų istorijos, specializuotų muziejų – Fotografijos ir Sporto – įkūrimo ir raidos bei numizmatikos temoms. Posėdžiui pirmininkavo LMA RMTS vadovė, Šiaulių „Aušros“ muziejaus direktoriaus pavaduotoja Virginija Šiukščienė, pranešimus skaitė: dr. Vilma Gradinskaitė (Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, Vilniaus dailės akademija) – „Žydų muziejų istorija Lietuvoje“, Dalia Grimalauskaitė (Lietuvos nacionalinis muziejus) – „Dvi numizmatikos kolekcijos Senienų muziejuje“, Regina Ablėnienė (Lietuvos nacionalinis muziejus) – „Lietuvos nacionalinio muziejaus religinių medaliukų kolekcijos formavimo klausimu (privatų kolekcijų medžiaga)“, Rūta Kuodytė (Lietuvos nacionalinis muziejus) – „Algimanto Astiko kolekcija ir jos reikšmė Lietuvos nacionalinio muziejaus faleristikos ir filofaleristikos rinkinių formavimui“, Beta Umbrasienė (Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus), prof. Stanislovas Sajauskas (Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Kauno technologijos universitetas) – „Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkinių eksponavimo bei pristatymo visuomenei galimybės“, Teklė Tomkutė (Šiaulių „Aušros“ muziejus) – „Antanas Dilys – Fotografijos muziejaus įkūrėjas“, Arvydas Jakštas, Ilona Petrokienė, Eugenijus Rūkas (Lietuvos sporto muziejus) – „Lietuvos sporto muziejus: raida ir rinkiniai“.

Konferencijos pabaigoje vyko diskusijos. Daugelio konferencijos dalyvių nuomone, konferencija buvo įdomi ir pateikė nemažai naujų faktų iš Lietuvos muziejinkystės istorijos. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus direktorė Regina Lopienė atkreipė dėmesį į tai, kad tinkamai buvo sudaryta konferencijos programa, leidusi pranešėjams pasiremti prieš ir po kiekvieno pranešimo ėjusiomis temomis ir geriausiai atskleisti pranešimo esmę.

Tenka apgailestauti, kad ne visi konferencijoje perskaityti pranešimai publikuojami periodiniame leidinyje „Lietuvos muziejų rinkiniai. Nr. 9. Lietuvos muziejinkystė: raida ir asmenybės“ – ne visi pranešėjai parengė straipsnius.

LMA RMTS kasmetinių mokslinių konferencijų leidiniai liudija aktyvų Lietuvos muziejinkų darbą tyrinėjant ir populiarinant muziejų rinkinius, tampa parankinėmis muziejinkų knygomis.

Virginija Šiukščienė

**MOKSLINĖS KONFERENCIJOS
„LIETUVOS MUZIEJININKYSTĖ:
RAIDA IR ASMENYBĖS“ STRAIPSNIAI**

**Articles of the Scientific Conference
“Lithuanian Museology: Development and
Personalities”**

PAULIUS GALAUNĖ – MANO MOKYTOJAS

Vytautas Stanikūnas
Kaunas

Pauliaus Galaunės pavardę įsidėmėjau dar būdamas gimnazistas ir skaitydamas „Naująją Romuvą“, kitą nepriklausomos Lietuvos periodiką. Jo ir to meto inteligentų straipsniai žadino domėjimąsi Lietuvos, įvairių šalių menu, kultūros istorija.

Aprimus karo audroms, tai, matyt, ir paskatino mane paduoti prašymą stoti į Vilniaus universitetą. 1946 m. rugsėjo mėn., suradęs savo pavardę sąrašė Istorijos-filologijos dekanate, kuris tuo metu buvo prie Petro Skargos kiemo, nuėjau į nurodytą auditoriją. Tuo metu mums, atvykusiems iš Lietuvos miestelių ir kaimų, didelį įspūdį darė senieji Vytauto Didžiojo universiteto profesoriai Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas, Vincas Mykolaitis-Putinas, Ignas Jonynas, Jonas Vabalas-Gudaitis, kuriuos sutikdavome universiteto kiemuose, koridoriuose ir kurių gyvo žodžio galėjome klausytis auditorijose, nors žiemą jos buvo beveik nekūrenamos, užsirašinėjant paskaitas, nušaldavo ir suskilinėdavo rankų oda.

Per pirmą susitikimą prof. P. Galaunė (jis buvo Meno istorijos katedros vedėjas) mus išsamiau supažindino su pasirinkta Lietuvos meno istorijos specialybe, darbo perspektyvomis. *Mūsų, šios srities tyrinėtojų, nedaug, ir mes ne amžini. Turite ruoštis tyrimams, darbui mokslo įstaigose, muziejuose*, – sakė profesorius.

Jis skaitė Lietuvos meno istorijos bei Lietuvos muziejų istorijos kursus. Profesorius kalbėjo tyliau,

Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto studentai muzeologai. Pirmoje eilėje (iš kairės): Tadas Petrulis, Bronė Burokaitė, Milda Sakalauskaitė, Eduardas Pranckūnas, Genė Grigelytė, Mariana Dzingaitė, Adolfas Tautavičius. Antroje eilėje: Izidorius Butkevičius, Vacys Milius, Genė Kęstutytė, Vytautas Stanikūnas, Stasė Stulgytė. 1947 m.

ramiu balsu, paprastai ir įtikinamai. Kartais padarydavo pauzių, lyg duodamas laiko geriau suvokti, kas sakoma, bei leisti užsirašyti.

1947 m. menotyrininkus, archeologus ir etnografus sujungė į vieną katedrą, pavadintą Muzeologijos, kuriai ir ėmėsi vadovauti P. Galaunė. 1949 m., kai katedros programoje neliko meno istorijos, profesorius iš administracinio darbo pasitraukė.

Įkūrus Muzeologijos katedrą, klausėmės Pranės Dundulienės, Prano Kulikausko, Juozo Baldžiaus-Baldausko paskaitų. Didesnis dėmesys skirtas muziejininkystei. Nuo 1948 m. pirmą kartą Lietuvos aukštojoje mokykloje P. Galaunė mums skaitė ekspozicijos principų ir metodų kursą. Paskaitose jis išsamiai apžvelgė muziejininkystės teoriją ir praktiką pasaulio bei Lietuvos muziejuose. Supažindino su leidžiama tos srities literatūra, atskleidė muziejaus kaip kultūros ir švietimo įstaigos sąvoką ir suformulavo apibrėžimą, nurodydamas pagrindines muziejaus funkcijas. Nuosekliai ir racionaliai išdėstė visas muziejinio darbo grandis – nuo eksponatų įsigijimo, konservavimo, restauravimo, saugojimo iki ekspozicijų įrengimo. Daug dėmesio rodė eksponatų viešiniui problemoms – parodų rengimui bei katalogams.

Profesorius skirdavo nelengvus kursinius darbus. Reikiamą literatūrą ranka užrašydavo ant lapelių. Man buvo duotas darbas „Ornamentika archeologiniuose radiniuose“.

Jei paskaitose profesorius buvo rimtas ir susikaupęs, tai kitu metu buvo linksmas ir sąmojingas. 1948 m. vasaros pabaigoje universitetas mums, muzeologams, išrūpino mėnesio išvyką į Peterburgą, tuometinį Leningradą. Profesorius buvo linksmas ir atgijęs. Traukinyje pokštavo, pasakojo įvairias istorijas, kartu sprendėme armėniškus rebusus. Ermitaže, kuriame praleidome nemažai valandų, jis su mumis, lyg su senais draugais, žavėjosi Rafaelio, Rubenso, prancūzų impresionistų kūryba, dalijosi įspūdziais. Daug vaikščiojo po miestą, matyt, prisimindamas jaunystę. Ir mums kai ką papasakodavo iš tų laikų.

Mano muziejininkystės kelias prasidėjo 1949 m. liepos 1 d. Po 1949 m. kovo 25 d. akcijos „Priboj“ aš su sergančia motina ir seserimi tapome benamiais ir nelegaliais, nes tėvas, dėdės ir tetos atsidūrė už Uralo. Bičiulių padedamas, gavau inspektoriaus darbą tuometiniame Kultūros-švietimo įstaigų komiteto Muziejų ir archeologijos paminklų skyriuje. Po 2 mė-

nesių, reorganizavus skyrių, buvau paskirtas Muziejų skyriaus viršininku. Per komandiruotes teko apsilankyti Šiaulių „Aušros“, D. Poškos Baublių, kituose muziejuose, susipažinau su tuometiniais muziejininkais. Parengiau pranešimą apie muziejų padėtį. Kartu tęsiau studijas. 1950 m. pradžioje buvau įskustas ir atleistas iš pareigų bei perkeltas dirbti į Trakų muziejų. Ten dirbau iki kitų metų žiemos, kai dėl neįmanomų sąlygų su šeima išvykome iš Vilniaus. 1950 m. pavasarį buvau pašalintas iš universiteto.

Dirbdamas Biržuose, palaikiau nuolatinius ryšius su buvusiais kurso draugais Vaciu Miliumi, Stasiu Čipkumi, Jonu Umbrasu, kol jų kvietimu pradėjome kurti Lietuvos „oro“ muziejų (dabar – Lietuvos liaudies buities muziejus).

Atsinaujino ryšys su profesoriumi. Pakviečiau jį į Muziejaus tarybą, lankiausi namuose. Profesorius prisiminė Parodos kalne pradėtą kurti Oro muziejų ir liūdną jo likimą. Vertindamas kuriamą buities muziejų, liūdnai palingavo galvą ir pasakė: *Ieškokite, gal dar ką ir rasite*. Suprantama, juk buvo karas, išbuožinimai, trėmimai, kolektyvizacija...

Tarpkariu išsamesnių kaimo statybos tyrimų nebuvo, išskyrus vieną kitą straipsnį, atskirų pastatų aprašus „Gimtajame krašte“ bei pavienes pastabas apie kuriamą Tėviškės muziejų Kaune bei vokiečių mokslininkų tyrimus Mažojoje Lietuvoje. Taigi, pirmas apibendrinantis liaudies architektūrą skyrius buvo įdėtas P. Galaunės knygoje „Lietuvių liaudies menas“ 1930 m. Šios knygos dalyje „Architektūra“ aptariama gyvenamojo namo ir klėties genezė, statybos konstrukcijos, stogų, durų, langų formos, puošyba. Apžvelgiama bažnyčių, koplyčių, varpinių, sinagogų architektūra, taip pat koplytstulpiai, koplytėlės. Tai buvo pirmas išsamus tyrimas, iš kurio ir mokėmės. Suprantama, išsamiau tiriant, kai kurie teiginiai nepasitvirtino, buvo papildyti jau pokario metų tyrinėtojų Klemenso Čerbulėno, Izidoriaus Butkevičiaus, Vinco Žilėno, Igno Jablonskio, Vyčio Čiubrinsko, Stasio Daunio ir kitų.

Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto studentai muzeologai ir dėstytojai. Pirmoje eilėje (iš kairės): Vacys Milius, dr. Halina Kairiūkštytė-Jaciniėnė, prof. Paulius Galaunė, Ona Jaskūnaitė. Antroje eilėje: Eugenija Butkevičienė, Ona Navickaitė, Genė Grigelytė, Bronė Burokaitė, Genė Kęstutytė, Irena Miliauskaitė, Mariana Dzingaitė. Trečioje eilėje: Izidorius Butkevičius, Eduardas Pranckūnas, Vytautas Stanikūnas, Tadas Petrulis, Jonas Umbrasas, Stasys Juodelis. 1948 m.

P. Galaunė prisidėjo prie Muziejaus tarybos darbo. Pirmojo tarybos posėdžio protokole įrašyta jo mintis, kad muziejus – *ne kančių vieta*. Lankytojas turi surasti kur pailsėti, užkasti, pasiklausyti koncertų. Vėliau, apsilankęs jau statomame Lietuvos liaudies buities muziejuje, džiaugėsi, kad yra suvežta gražių ir originalių pastatų. Statant muziejų ir rengiant ekspozicijas, K. Čerbulėnas nuolatos palaikė ryšius su profesoriumi, klausė jo patarimų dėl dailės kūrinių eksponavimo.

Kiek daug P. Galaunė matė ir žinojo! Kokia ryški ir reikšminga jo asmenybė Lietuvos kultūros ir muziejininkystės istorijoje! Kiek daug dar jis galėjo pasakyti ar parašyti. Liko tik šviesus atsiminimas ir nuoskauda, kad per mažai jo paklausėme.

Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto studentų muzeologų susitikimas. Pirmoje eilėje (iš kairės): Genė Kęstutytė-Jasiulienė, prof. Pranas Kulikauskas, prof. Regina Volkaitė-Kulikauskienė, Jonė Sofija Budrytė. Antroje eilėje: Stasys Čipkus, Stasė Petronytė-Ramanauskienė, Kazimiera Kairiūkštytė-Galaunienė, Aldona Katinaitė-Stravinskienė, Zita Žemaitytė, Stepas Gimbutis, Mariana Dzingaitė-Malcienė, Antanas Stravinskas, Vacys Milius, Vytautas Stanikūnas. 1998 m.

MY TEACHER PAULIUS GALAUNĖ

Vytautas Stanikūnas

Kaunas

In 1946, I entered Vilnius University, Faculty of History and Philology and began my studies in art history. Professor P. Galaunė, a Head of the Art History Department, introduced the chosen by us speciality, discussed job perspectives.

In 1947, art historians, archaeologists and ethnographers were united into one new Department of Museology, and P. Galaunė became a Head of the Department. He lectured a course on principles and methods of expositions, in his lectures reviewing the theory and practice of the world and Lithuanian museology, revealing the concept and definition of museum, indicating its main functions, reviewing all areas of museum work, from exhibits' acquiring, their conservation, restoration, safekeeping till arranging of exposition. He also broadly reviewed the problems of exhibits' publicizing (arranging of expositions and catalogues) and presented available written sources on museology. Themes for course papers, suggested by him, used to be quite uneasy to cope with. During lectures P. Galaunė was serious

and concentrated person, other times – cheerful and witty.

In 1949, I started to work as surveyor in Committee on Cultural and Educational Institutions, later – was appointed a Head of Museology Department. In 1950, I was moved to Trakai Museum and expelled from university. Later, when I already worked as a teacher in Biržai, I was invited by my former classmates V. Milius, S. Čipkus, and J. Umbrasas to create an Open Air Museum.

Contacts with Prof. P. Galaunė were revived. We invited him to the Museum's Board. Professor was glad to see the process of establishing the Open Air Museum, as this long-living idea hasn't been materialized before.

Professor's intelligence was amazing. He still was able to say and to express in written a lot! What a colourful and big personality he was in history of Lithuanian culture and museology! Remained just bright memories and a regret, that we didn't ask him all the possible questions in time.

VYTAUTAS STANIKŪNAS – LIETUVIŠKO KAIMO MUZIEJAUS SIELA

Dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas
Lietuvos liaudies buities muziejus

2009 m. gruodžio 7 d. Vytautui Stanikūnui, pirmajam Lietuvos liaudies buities muziejaus direktoriui, suėjo 85-eri. Daugiau nei 40 metų iš šio gražaus, kūrybingo amžiaus atiduoti muziejui. V. Stanikūnas 1966 m. buvo pakviestas į įkurtą naują Lietuvos liaudies buities muziejų: <...> *netikėtai gavau savo studijų bičiulio etnografo Vacio Miliaus laišką, kuriame jis rašė, kad „buities muziejaus idėja nemirė... – toks muziejus Lietuvoje bus statomas. Jau parinkta ir būsimos muziejaus vieta. Siūlė prisiminti muziejaininko darbą“*.¹

Lietuviško skanseno kūrimo idėja kilo daugiau nei prieš 100 metų, apie ją buvo kalbama anksčiau nei atsikūrė nepriklausoma Lietuvos Respublika. Didžiojoje Lietuvoje lietuviškas draugijas Rusijos imperijos valdžia leido tik nuo 1905 m. ir jau 1907 m. įsikūrė Lietuvių dailės draugija. Aktyviausi draugijos nariai – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Petras Rimša, Antanas Žmuidzinavičius – entuziastingai rinko medžiagą būsimam muziejui. Pirmasis pasaulinis karas nutraukė vaisingą darbą². Lietuva ginklu kovojo už nepriklausomybę iki 1923 m., todėl valdžia negalėjo daug dėmesio skirti muziejui kurti. Muziejaus iniciatoriams persikėlus į Kauną, idėja liko gyva. Daug diskutuota, kur tas muziejus turėtų būti. 1908 m. dailininkas Ferdinandas Ruščicas kūrė planus apie muziejų po atviru dangumi Vilniuje. Po 23 metų, 1931 m., lenkų okupuotoje Lietuvos dalyje Vilniaus miesto savivaldybei pateiktas F. Ruščico, tuo metu jau profesoriaus, projektas įsteigti tokį muziejų buvo priimtas, sudaryta speciali komisija vietai parinkti. Iš siūlomų vietų – Belmonto, Panerių, Vingio ir Altarijos – tinkamiausia atrodė pastaroji. Muziejaus įkūrimo idėją ypač puoselėjo etnografė prof. Marija Znamierovska-Priuferova³. Bet muziejus nebuvo įkurtas, matyt, tai nulėmė skirtingi valdžios ir mokslo žmonių interesai. Metais anksčiau, 1930 m., Kaune buvo įsteigtas muziejus Parodos kalne⁴. Taigi, šiais, 2010 m., sueina 80 metų nuo pirmojo pastato perkėlimo į muziejų Parodos kalne. Pirmasis pastatas – numas – buvo perkeltas iš Vainaičių k., Plungės vlsč., Telšių apskr. Tą įvykį ir vietą reikėtų šiemet pažymėti tam tikru akcentu. Nors ir buvo į šį muziejų keliami pastatai, bet jis nebuvo centrinis. Centriniam muziejui visą laiką intensyviai ieškota vietos, siūlytos kelios – prie Botanikos sodo, Ažuolyne su A. Micke-

vičiaus slėniu, Panemunėje, Aukštojoje Fredoje, Parodos kalne, Pažaislyje, Kleboniškyje⁵.

V. Stanikūnui muziejaus kūrimo prieškarje patirtis didelio optimizmo nekėlė, juolab kad muziejus Parodos kalne buvo sunaikintas. Okupacinė sovietinė valdžia Parodos kalną ir jo statinius pritaikė kariniams poreikiams. Pasikeitus okupantui, muziejus vėl buvo panaudotas karinėms reikmėms, 4 tūkst. eksponatų sudeginta. Galiausiai frontui nusiritus į Vakarus, buvo išnešiota ir sudeginta tai, kas dar buvo išlikę⁶. Muziejus sunaikintas, o inteligentijos ketinimai jį atkurti okupacinėje vyriausybėje nerado atgarsio, nes reikėjo tvarkyti ūkį (nors žemės ūkis kaip tik tada ir buvo pradėtas labiausiai griauti, vykdyta arši krašto sovietizacija ir kolektyvizacija, masinės deportacijos)⁷. Nuo tos pačios sovietizacijos nukentėjo ir V. Stanikūno šeima – okupavus Lietuvą, Vytauto tėvui, savivaldybės tarnautojui Juozui Stanikūnui, savaime krašte neliko vietos. Jis buvo išvežtas į Sibirą. Tuo metu V. Stanikūnas mokėsi Vilniaus universitete, ir pas jį prisiglaudė persekiojama mama ir sesuo. Būtent Vilniuje atsiskleidė Vytauto humanitariniai polinkiai, nors, be abejo, pagrindai buvo padėti šeimoje. Charakteriui, pomėgiams formotis didžiausią įtaką turėjo vaikystė ir aplinka – graži gamta, senieji papročiai, nepabaigiami, vienas kitą keičiantys darbai, šventės, rūpestinga mama, močiutės, menančios 1863 m. sukilimą, dainos, pasakos ir pasakojimai, tėvo poezija. (J. Stanikūnas žinomas kaip poetas Žemės Dulkė, rašydavo dar ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą į lietuviškus leidinius „Šaltinis“, „Jaunimas“, „Ateitis“. Jis buvo mokėsis, kaip ir daugelis tos kartos žmonių, tik pradžios mokykloje, bet mokslus tęsė toliau savarankiškai.) V. Stanikūnas, augęs poetiškoje aplinkoje, ir pats turi menininko gyslelę, puikiai dainuoja, yra geras oratorius.

Tuo metu, kai muziejaininkystės korifėjai – Paulius Galaunė (tuometinis M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktorius) ir to paties muziejaus Etnografinio skyriaus vedėjas Klemensas Čerbulėnas – kūrė muziejaus statymo planus, V. Stanikūnas gilinosi į muziejaininkystę ir menotyra Vilniaus universitete: <...> *pokario metais (1946–1950 m.) Vilniaus universitete studijavau menotyra ir muziejaininkystę, kurį laiką dirbau tuometinio Kultūros-švietimo įstaigų komiteto Muziejų skyriuje bei Trakų kraštotyros mu-*

Kuriant lietuviškąjį skanseną, Vytautas Stanikūnas nesibodėjo ir tokio darbo

ziejuje. Tačiau 1949 m. represavus šeimą, turėjau slapstytis nuo priverstinės kelionės už Uralo, netekau ir darbo, buvau pašalintas iš universiteto. Padedant giminėms, pavyko įsidarbinti Biržų mieste mokytoju.⁸ Kaip tik į Biržus, kur sukūrė šeimą, kur įleistas šaknys, kur mokytojavo jau 15 metų, ir atėjo pasiūlymas vadovauti kuriamam Liaudies buities muziejui. Apsispręsti nebuvo labai lengva. Lietuviško skanseno kūrimo istorija rodė, kad būsimo muziejaus direktoriaus laukia labai nelengvas darbas – reikės suderinti daugybę nuomonių, idėjų, pasiūlymų, įveikti ambicijas, sutelkti įvairių profesijų žmones dirbti, rasti tą aukso vidurį tarp inteligentijos, jos norų ir valdžios atstovų siekių. Bet turbūt padėjo prisiminimai: *Vėl prisiminiau Pauliaus Galaunės paskaitas, kuriose profesorius dažnai užsimindavo apie „muziejaus po atviro dangumi“ reikalingumą Lietuvoje ir jo reikšmę. Lietuviškas kaimas, jo buitis, lietuviškos sodybos man buvo artimos ir savos.*⁹ Kultūros ministro Juozo Banaičio įsakymu nuo 1966 m. gegužės 16 d. pradėjo eiti muziejaus direktoriaus pareigas. Kaunas jam buvo svetimas. Neturėjo čia buto. Su pirmaisiais kolegomis teko miegoti buvusio ministro pirmininko Mykolo Šleževičiaus namo (nacionalizuoto) virtuvėje. Pirmieji jo bendradarbiai buvo muziejininkas iš Rokiškio Stasys Daunys, Suvalkijos sūnūs Petras Vėlyvis ir Leonardas Lekavičius.

Pradžioje muziejaus patalpos buvo tai minėtame pastate, tai Muziejaus g. 13, Maironio name. Muziejaus ekspонатų fondai-saugyklos buvo tam nepritaikytame, tiksliau, sandėliu paverstame Pažaislio vienuolyne.

Muziejaus statybos aikšte tapo Pievelių k.,

prie Rumšiškių miestelio, Kaišiadorių r. Prasidėjo įtemptas organizacinis darbas. Su visa energija į jį kibo. Reikėjo suburti kolektyvą. Sėkmingai išsprendė ne vieną konfliktinę situaciją, kilusią išskeldinant Pievelių k. gyventojus iš dabartinės muziejaus teritorijos. Reikia pabrėžti, kad turėdamas gero organizatoriaus savybių, būdamas tolerantiškas, V. Stanikūnas greit surado bendražygių. Jam teko kartu dirbti su žymiausiais Lietuvos muziejininkais, architektais, istorikais, etnologais, tokiais kaip prieškarinio muziejininkai P. Galaunė, K. Čerbulėnas, Vilnijos krašto žinovas ir muziejininkystės autoritetas Vincas Žilėnas, architektas, inžinierius, kraštotyriminkas Feliksas Bielinckis, architektas, architektūros istorikas Jonas Minkevičius, sakralinės architektūros žinovė Algė Jankevičienė, architektas Romanas Jaloveckas (tapęs muziejaus zonavimo projekto autoriumi), vienas iš žymiausių prieškarinio architektų, Italijoje studijas baigęs Vytautas Žemkalnis, urbanistikos specialistas Algimantas Miškinis, žymus etnologas, muziejininkas, kraštotyriminkas V. Milius, etnografas, kaimo architektūros istorikas Izidorius Butkevičius ir su daugeliu kitų kultūros darbuotojų, kurie buvo savo krašto mylėtojai.

Gebėjimas laviruoti sunkiomis politinėmis sąlygomis leido nenutrūkstamai kurti muziejų ir pasiekti jo pripažinimo ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. V. Stanikūnas, mobilizavęs darbštų ir kvalifikuotą kolektyvą, sukūrė vieną didžiausių ir geriausių muziejų Europoje po atviro dangumi – tokia ne tik ICOMOS (Tarptautinės paminklų ir saugotinių vietų tarybos) vadovų, bet ir daugelio muziejaus lankytojų nuomonė.

Muziejuje, kurio dabartinė teritorija 174 ha, su-

*Lietuvos
liaudies buities
muziejaus
atidarymas
1974 m.
birželio 24 d.
Kalba kultūros
ministras
Lionginas
Šepetys,
šalia – Vytautas
Stanikūnas*

kaupia daugiau kaip 80 tūkst. eksponatų, į jį perkelta ir pastatyta 180 nekilnojamųjų objektų, nutiesti privažiavimo ir apžiūros keliai. Muziejaus statybos principais vadovavosi daugelis kaimyninių kraštų muziejų. Tai tik skaičiai. Tačiau po jais slypi sunkus ir daug atkaklumo reikalaujantis darbas, kuris buvo gerai vertinamas ir sovietiniais metais.

Kai kam atrodo, kad sovietų valdžia sudarė puikias sąlygas plėtoti lietuvių kultūrą, tačiau buvo ne taip. Sovietiniais metais nuolat trūkdavo bent vieno iš 4 komponentų, kurie stabdė arba lėtino muziejaus kūrimą. (Nežinia, ar taip įvykdavo netyčia, ar buvo daroma sąmoningai...) Beveik niekad vienu metu nebuvo pinigų, medžiagų, darbo jėgos, gamybos priemonių. O kur dar užguita tarybinė liaudis, kuri nesuprato muziejaus kūrimo prasmės ir sąmoningai arba nesąmoningai sunaikindavo eksponatus, atrinktus į muziejų.

Trumputė istorijėlė: Babtų klebonija buvo tinkama muziejaus miesteliui, su apylinkės pirmininke susitarta, kad praneš, kada pastatą galima pervežti į muziejų, tačiau iškelus gyventojus klebonija, neįspėjus muziejaus, buvo paprasčiausiai nugriauta. Kita, Šaukėnų, klebonija buvo sudeginta tiesiog perdavimo muziejui momentu. Tai tik menki pavyzdėliai. O kur dar anos valdžios ponų – „draugų“ grasinimai „išardyti nacionalistų lizdą“ arba muziejaus veiklos apibūdinimas „nusifolklorinimu“ ir žygiai „sustiprinti muziejų tarybiniais kadrais“. Reikėjo be staigių posūkių vesti muziejaus laivą, kad neužklimptų biurokratijos seklumose ar nesudužtų, atsitrenkęs į politinių kietakakčių sukurtas uolas. V. Stanikūnas su kartėliu prisimena, kad sovietmečiu buvo varinėjamas su

iškeltomis ir ant pakaušio sudėtomis rankomis arba politiniams vėjams papūtus į priešingą pusę buvo pareikalauta apleisti kabinetą. Nepriklausomybės pradžioje kai kam ir muziejus rodėsi sovietinis monstras, bet nepaisydama revoliucinių demaršų nauja valdžia įvertino V. Stanikūno veiklą. Jis buvo apdovanotas Lietuvos kariuomenės savanorio kūrėjo medaliu, 1996 m. liepos 2 d. V. Stanikūnas tapo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiaus kavaleriumi.

V. Stanikūnas nebedirba muziejuje, tačiau ir toliau visas jėgas skiria kultūriniam darbui, neišleidžia iš akių savo kūdikio – Lietuvos liaudies buities muziejaus.

Vytautas Stanikūnas (pirmas iš dešinės) atidengiant šv. Florijono skulptūrą Lietuvos liaudies buities muziejuje

Nuorodos

- ¹ Stanikūnas V. Lietuviško skanseno ekspozicijai 35-eri, *Lietuvos muziejai*, 2009, nr. 2, p. 36.
- ² Čerbulėnas K. Liaudies buities muziejaus genezė, *Architektūros paminklai*, Vilnius, 1975, t. 3, p. 12–14.
- ³ Znamierowska-Priufferowa M. *Muzeum na wolnym powietrzu w Wilnie*, Wilno, 1934, s. 6.
Marija Znamierowska-Priufferova (1898–1990) gimė Kybartų muitinės darbuotojo šeimoje, bendraudama su lietuvių vaikais, gerai išmoko lietuvių kalbą. Baigė Vilniaus Stepono Batoro universitetą ir jame dirbo. Jos geri norai įkurti skanseną neatitiko okupantų planų, ir idėjos liko tik išdėstytos dviejose
- brošiūrose. Profesorės darbas Vilniuje nutrūko 1945 m., kai kartu su kita Vilniaus profesūra išvyko dirbti į Torunę. 1976 m. profesorė lankėsi Lietuvos TSR liaudies buities muziejuje ir buvo juo sužavėta.
- ⁴ Čerbulėnas K. Liaudies buities..., p. 16.
- ⁵ *Ten pat*, p. 15.
- ⁶ *Ten pat*.
- ⁷ Morkūnas E. J. Lietuvos liaudies buities muziejus, *Gimtasai kraštas*, nr. 1, 2008, p. 105.
- ⁸ Stanikūnas V. Lietuviško skanseno ekspozicijai..., p. 36.
- ⁹ *Ten pat*.

VYTAUTAS STANIKŪNAS – THE LEADING SPIRIT OF LITHUANIAN COUNTRYSIDE MUSEUM

Dr. Eligijus Juvencijus Morkūnas

Open Air Museum of Lithuania

The article introduces the first director of the Open Air Museum of Lithuania – Vytautas Stanikūnas (born in 1924), who donated more than 40 his years to the museum. The idea to establish Lithuanian skansen arose more than hundred years ago, when the Lithuanian Art Society, established in 1907, began to collect materials for the future museum. The work was interrupted by war. In occupied by Poles Vilnius the idea of such kind museum was fostered by professors Ferdinandas Ruščicas (an artist) and Marija Znamierowska Priufferova (ethnographer). However, the museum wasn't established then.

The idea of Lithuanian skansen wasn't realised during the Interwar period in Kaunas either, although P. Galaunė took his initiative and made endeavours.

In 1946–1950, V. Stanikūnas studied art criticism and museology at Vilnius University. After repressing his family in 1949, he was expelled from the University. Later he worked at Trakai Local Lore

Museum, taught in Biržai. In 1966, V. Stanikūnas was asked to lead the newly found Open Air Museum. The proposal was accepted.

Initially, the museum had premises in Kaunas, Maironis House, Muziejaus St. 13; the exhibits were stored in Pažaislis monastery.

The space for museum was chosen nearby Rumšiškės borough, Kaišiadorys region. In cooperation with well-known museum specialists and architects, V. Stanikūnas created one of the biggest and best-known skansens in Europe. The Museum was opened in 1974. It is laid down in 174 ha territory, with 180 immovable objects, translocated and built here, approach and visiting-round roads, 80 thousand of exhibits.

V. Stanikūnas was awarded the Medal of the Volunteers-Founders of the Lithuanian Army, the Cross of the Knight of the Order of the Lithuanian Grand Duke Gediminas.

PELIKAS BUGAILIŠKIS: MUZIEJININKYSTĖS TEORIJA IR PRAKTIKA

Virginija Šiukščienė
Šiaulių „Aušros“ muziejus

Peliksas Bugailiškis (1883–1965) – teisininkas, visuomenininkas, *pagrindinis kraštotyros regioninio visuomeninio judėjimo ir kraštotyros muziejų koncepcijos ideologas*¹, Šiaulių „Aušros“ muziejaus ir Šiaulių kraštotyros draugijos įsteigimo iniciatorius, ilgametis globėjas.

Prigimties apdovanotas įvairiapusiais talentais, galėdamas padaryti puikią teisininko karjerą, daug pasiekti valstybės tarnyboje, būti puikus žurnalistas, pragyvenimo šaltiniu pasirinko teisę, o širdžiai mielu užsiėmimu – kraštotyra ir muziejinininkystė. *Kai aš savo publicistikoje Pirmojo pasaulinio karo bei pokario metais kartą kitą atsiliepdavau Lietuvos kultūros paminklų apsaugos ar muziejinininkystės klausimais, tai buvau tuomet labai tolimas nuo minties, kad man jie ilgainiui taps ne tik pomėgiu, bet ir per pastaruosius keliolika metų – nelyginant pašaukimu*², – rašė P. Bugailiškis. Tiesioginis teisininko darbas, visuomeninė ir kultūrinė veikla visą gyvenimą ėjo greta, papildydami vienas kitą, leisdami pasireikšti jo gebėjimams ir svarbiausioms charakterio savybėms.

Apie P. Bugailiškį – kraštotyrininką ir muziejinininką – yra gausiai rašyta, išleisti jo atsiminimai „Gyvenimo vieškeliais“, kuriuose daug dėmesio skiriama šioms veiklos sritims.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti P. Bugailiškį ne tik kaip muziejinininką praktiką, bet ir panagrinti jo nuostatas kraštotyros ir muziejinininkystės klausimais, nes jis buvo vienas iš pirmųjų Lietuvoje ėmęs muziejinininkystės teorijos. Straipsnyje remiamasi P. Bugailiškio archyvo, saugomo „Aušros“ muziejuje, medžiaga, jo atsiminimais, publikacijomis spaudoje, nagrinėjama jo praktinė veikla.

P. Bugailiškio supratimu, muziejus *praprastai civilizuotame pasauly vainikuoja kultūrinę veiklą. <...> Gyvai ir prieinamai tam tikrų daiktų, aiškinamų lentelių, diagramų, nuotraukų, škiečių kompleksais vaizduodamas jam artimą ir pažįstamą aplinkumą, įvairius gamtos bei visuomenės reiškinius, jis [muziejus – aut. past.] sužadina žmogaus mintį, verčia ją galvoti, ieškoti tiesos, priežastingumo sąsajos*³.

Prie tokio muziejaus supratimo P. Bugailiškis ėjo nuosekliai, atkakliai siekdamas Šiauliuose įkurti sėkmingai veikiančią patrauklų muziejų.

Pirmieji žygiai muziejaus reikalais Šiauliuose buvo pradėti dar 1920 m., kai Šiaulių viešojo knygyno ir muziejaus komisijos nariai (tarp jų ir P. Bugailiškis)

Peliksas Bugailiškis (1883–1965) – „pagrindinis kraštotyros regioninio visuomeninio judėjimo ir kraštotyros muziejų koncepcijos ideologas“ (Nastazija Keršytė)

kis) žurnale „Sietynas“ paskelbė atsisaukimą. Tačiau *Visuomenė, neatsipeikėjusi dar po karo smūgių, be to, iš karto patekusi į neįprastą, dar naują nepriklausomo gyvenimo kūrybą, pirmon galvon buvo susirūpinusi savo buities pagrindų statymu. Taigi ir kraštotyros, ir muziejaus reikalas buvo dar nepribrendęs ir menkai teįsisąmonintas, juoba kad ir jo realizavimas negalėjo dar laukti didesnės paramos iš savivaldybių bei valstybės, o turėjo remtis kuria nors visuomenine baze. Ja galėjo būti anuomet tik tam tikra draugija atitinkamos veiklos darbuotojams suburti ir medžiaginiams resursams kaupti*⁴.

1922 m. tame pačiame „Sietyne“ P. Bugailiškis kėlė vietos muziejų būtinumo klausimą ir apibrėžė jų reikšmę: *Vietos muziejai turi tą ypatybę, kad jie labiau surišti su savo apygarda ne tik mechaniškai,*

bet ir vidujiniai. Jo [muziejaus – aut. past.] branduolį sudaro vietinio pobūdžio rinkiniai, kurie yra artimesni, suprantamesni vietos žmonėms. Jis lengviau yra papildomas naujais rinkiniais, <...>. <...> Pagaliau, labiau juo bus suinteresuoti patys vietos gyventojai, su juo arčiau susirišę ir gyviau dėsįs jo padidininimui, ar tai aukodami, ar suteikdami jam laikinai savo rinkinius ar atskirus daiktus palaikymui.⁵ Ten pat P. Bugailiškis projektuoja ir tokių muziejų struktūrą. Jo manymu, muziejuje turi būti gamtos, geografijos ir etnografijos, istorijos ir visuomenės, darbo skyriai.

P. Bugailišio veikla Šiauliuose atliepė tuo metu visoje Lietuvoje vykusius procesus. 1919 m. išleistas savivaldos įstatymas įpareigojo savivaldybes rūpintis kultūros įstaigomis ir organizacijomis. Savivaldybės tapo kraštotyros sąjūdžio Lietuvoje skatintojomis. Prasidėjusi žemės reforma, kaimų skirstymasis į vienkiemius, kaimo būtovės kaita, unifikuotų pramonės gaminių plitimas skatino fiksuoti esančią realybę, rinkti nykstančius daiktus. Jaunoje nepriklausomoje valstybėje aktualios buvo ir tautinio auklėjimo, patriotiškumo, pasididžiavimo savo valstybe nuostatos. Visa tai skatino muziejų kūrimąsi – atskirų asmenų ir sambūrių iniciatyva Lietuvoje buvo įsteigta daugiau nei trys dešimtys viešųjų ir visuomeninių muziejų, vienas iš jų – Šiauliuose.

1923 m. Šiaulių apskrities valdyba, minėdama pirmojo lietuviško laikraščio „Aušra“ 40-metį, įsteigė muziejų ir pavadino jį tuo pačiu vardu. Muziejaus steigimo iniciatorius buvo P. Bugailiškis. Muziejaus steigimo akte yra sakoma: <...> Šiaulių apskrities valdyba <...> nutarė: nuo šio akto sudarymo dienos steigti prie Šiaulių Apskrities Valdybos „Aušros“ muziejų, kur bus talpinami brangūs mūsų Tautai, kaip iš gilios senovės, taip ir iš „Aušros“ laikų dokumentai, atsiminimai, taipogi ir visi kiti istorijos ir kultūros reikšmės turintieji daiktai.⁶

1927 m., turėdamas pretekstą atgaivinti Šiaulių apskrities savivaldybės 1923 m. kovo 11 d. aktu įsteigtąjį, bet greit apmirusį „Aušros“ muziejų⁷, P. Bugailiškis su bendraminčiais įkūrė Šiaulių kraštotyros draugiją.

Kraštotyros objektą P. Bugailiškis suprato tradiciškai – kaip krašto, tėviškės gamtos, istorijos, etnografijos, liaudies meno, tautosakos ir lietuvių kalbos tyrinėjimus; kaip svarbią pažintinę ir ideologinę atramą, kuriant tautinę valstybę.

Visoje Lietuvoje steigiantis kraštotyros draugijoms, nebuvo centrinės vienijančios institucijos, todėl kraštotyros judėjimo organizacija Lietuvoje nepasiekė kraštotyros lygio Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje ar Vokietijoje. P. Bugailiškiui tinkamiausia atrodė steigti kraštotyros draugijų sąjungą. Pavyzdžiu jis nurodė Lenkijos kraštotyros draugiją (Towarzystwo Krajoz-

nawcze), kuri 1933 m. turėjo 94 skyrius su 11 299 nariais⁸, leido periodinį leidinį „Ziemia“ bei išlaikė daugelį provincijos muziejų. Lietuvoje prie 1919 m. įsteigtos Valstybės archeologijos komisijos (toliau – VAK) planuota sudaryti Centrinę tėvynės komisiją ar Tėvynės, krašto pažinimo ir senovės paminklų mylėtojų draugiją. Tačiau šie sumanymai nebuvo įgyvendinti. Dėl lėšų trūkumo ir nepakankamo valdžios dėmesio kultūros palikimo globos problemoms 1925 m. VAK nariai atsistatydino. Dalis jų įsteigė Lietuvos kraštotyros draugiją, turėjusią tirti krašto gamtą ir istoriją, leisti periodinį leidinį „Mūsų kraštas“. Tačiau draugija gyvavo tik popieriuje ir 1938 m. buvo likviduota. Tuo tarpu Šiaulių kraštotyros draugija su P. Bugailiškiu priešakyje atliko idėjinio vedlio vaidmenį: inicijavo 3 Lietuvos muziejūninkų ir kraštotyryninkų suvažiavimus: 1928, 1933, 1935 m., 1934–1943 m. leido žurnalą „Gimtasai kraštas“, pirmąjį periodinį leidinį, skirtą kraštotyros ir muziejūninkystės problemoms bei informacijai apie muziejų veiklą.

Pagrindinis kraštotyros draugijų siekis buvo kraštotyros muziejų steigimas. *Kolektyvinis tos ar kitos srities bei mėgėjų bendradarbiavimas savo kraštui pažinti, jį geriau iširti, dalinimasis jo išdavomis su visuomene per muziejų – ir yra kraštotyros visuomeninio darbo turinys bei koncepcija*⁹, – teigė P. Bugailiškis. Nusistovėjo tokia muziejų organizavimo schema: suburiama draugija muziejui įkurti, jo veiklai plėtoti organizuojami muziejų komitetai iš visuomenės narių. Muziejų ir draugijų veikla buvo neatsiejama.

Kadangi nesilaikyta muziejų tipologijos ir prioritetiniais pasirinkti etnografiniai tyrinėjimai, Lietuvoje susipainiojo kraštotyros ir etnografijos muziejų tipai, anot P. Bugailišio, *Muziejų tipas dėl jų trumpo dar amžiaus nėra nusistovėjęs*¹⁰.

P. Bugailišio supratimu, *Kraštotyros muziejus yra švietimo bei mokslo tiriamoji įstaiga*¹¹, o svarbiausias kraštotyros muziejų tikslas – liaudies būtovės, kuri yra etnografijos mokslo objektas, tyrinėjimas. Kraštotyros muziejus turi domėtis šiomis liaudies būtovės sritimis: 1) žaliava, maisto aprūpinimu; 2) žemės ūkiu; 3) maistu ir gėrimais, jų laikymu, gaminimu; 4) žaliavos apdirbimu ir amatais (liaudies technika); 5) saugumo ir gyvenimo patogumų reikalais; 6) transportu ir susisiekimu; 7) visuomenine ir dvasine būkle: žmonių santykiais, tikyba, papročiais, muzika, prekyba; 8) liaudies menu. Vietos gamtos ir politinės istorijos tyrinėjimus jis laikė antraeiliais¹².

„Aušros“ muziejus 1928 m. buvo perduotas Šiaulių kraštotyros draugijai. Prasidėjo muziejaus klestėjimo metas. Muziejaus struktūra buvo stereotipinė, jos pagrindas – etnografijos, archeologijos, istorijos ir gamtos rinkiniai ir skyriai, kurie leido kurti

Ekspedicija Laitiešinių k. (Pašvitinio vlsč., Šiaulių apskr.). Pelikšas Bugailiškis – trečioje eilėje centre. Apie 1933 m.

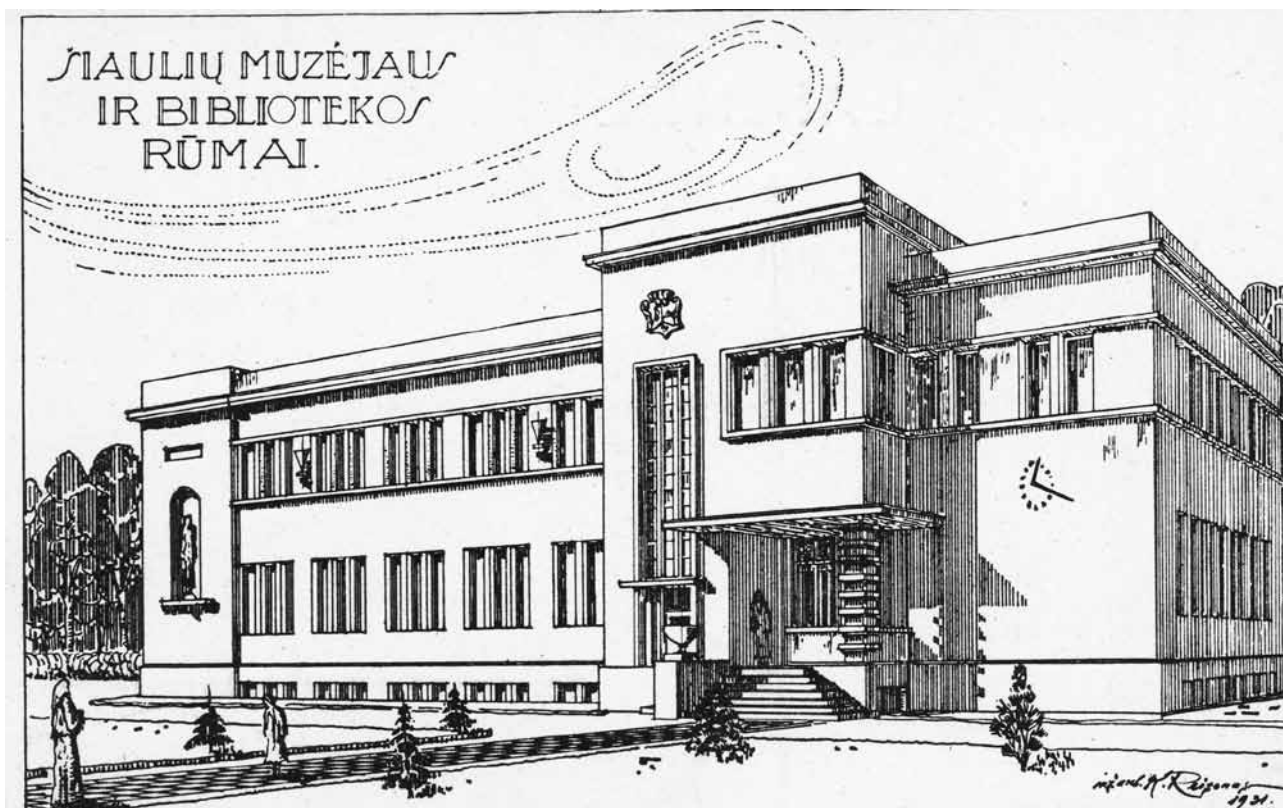
monografinę ekspoziciją. Į muziejaus rinkinių kaupimą mėginta įtraukti visuomenę. Tuo tikslu buvo išleistas atsišaukimas „Rinkime Šiaulių „Aušros“ muziejui senienas“ (1929) bei „Tautos senienoms rinkti programa“ (1933), organizuotos Muziejaus dienos. Šiaulių „Aušros“ muziejaus dieną, vykusią 1928 m. spalio 9–10 d., proga buvo išleisti Rėmėjo aukotojo bilietai su šūkiomis *Pažink savo kraštą, Gerbk senovę*.

P. Bugailišio iniciatyva pradėtos rengti ekspedicijos, per kurias buvo kaupiamos muziejinės vertybės ir aprašomi medžiaga, propaguojama muziejaus veikla. Nuo 1930 m. kasmet buvo organizuojama po 15–30 įvairios trukmės tokių etnografinių ekspedicijų bei išvykų. P. Bugailiškis pats betarpiškai jose dalyvaudavo: ekspedicijas derindavo su savo tiesioginiu darbu, išnaudodavo net pertraukas tarp išvažiuojamųjų teismo posėdžių. Dviejose ekspedicijose dalyvavo europinio masto etnologas Sigurdas Eriksonas, Stokholmo Nordiska museet darbuotojas¹³. Muziejus organizavo ir archeologines ekspedicijas, kurioms vadovavo nuo 1928 m. su muziejumi bendradarbiavęs archeologas Balys Tarvydas. Rinkinių kaupimas pasidarė planingesnis. Per ekspedicijas buvo sukaupta apie 70% muziejaus rinkinių: vertingiausia etnografijos rinkinių dalis, archeologijos eksponatų rinkinys, etnografinis archyvas, fotonegatyvų fondas. Buvo išleistos 22 anketos etnografinėms vertybėms, istorinei medžiagai rinkti ir aprašyti.

Būdamas muziejininkas savamokslis, vis dėlto P. Bugailiškis šį darbą dirbo su išmanymu ir kompetencija. Jis nuolat kėlė klausimą dėl tikslaus tyrimo metodo, jo taikymo etnografinėse ekspedicijose. P. Bugailiškiui buvo svarbu, kad visi ekspedicijų dalyviai vienodai suvoktų tikslą ir laikytųsi reikalavimų. Apie tai buvo kalbama planuojant ir ruošiantis vasaros ekspedicijoms¹⁴.

Ir šiandienos akimis žiūrint, tenka stebėtis, koks tinkamas metodas buvo pasirinktas etnografinėse ekspedicijose kaupti medžiagą (aprašymas, fotografavimas, matavimas), kaip detalai ir tiksliai viskas atlikta. Tokiu būdu per ekspedicijas surinktas etnografinis archyvas tapo neįkainojama medžiaga etnologijos, istorijos ir kitų mokslų studijoms. 2006 m. Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija ir Lietuvos nacionalinis komitetas „Pasaulio atmintis“ Šiaulių „Aušros“ muziejaus etnografinį archyvą, kurį surinko ir suformavo P. Bugailiškis ir jo bendražygiai, pripažino nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir įtraukė į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą.

Kadangi muziejaus veikla plėtėsi, daugėjo eksponatų, o muziejaus pastatas nebuvo pritaikytas muziejinei veiklai, 1930 m. buvo nutarta statydintis muziejaus rūmus. 1931 m. vasario 12 d. Šiaulių miesto Taryba leido miesto parke, šalia buvusių grafų Zubovų rūmų, prie Aušros al., statyti muziejaus ir bibliote-

Atvirukas, skirtas muziejaus ir bibliotekos rūmų statybai Šiauliuose

kos rūmus ir sutiko garantuoti muziejaus numatomą gauti 150 tūkst. Lt paskolą 10 metų¹⁵. Planuota statybų sąmata – 260 tūkst. Lt. Kreiptasi į visuomenę, net JAV lietuvius, dėl lėšų rinkimo muziejaus ir bibliotekos rūmų statybai. Surinkta apie 40 tūkst. Lt. Buvo iškilmingai padėtas kertinis akmuo, tačiau pradėtą darbą nutraukė išrinkta nauja miesto valdžia. Nutraukusi statybas, ji muziejui paskyrė pastatytos naujos mokyklos Aušros al. antrąjį aukštą, pusrūsį ir palėpę. P. Bugailiškis protesto ženklan išėjo iš miesto Tarybos.

1933 m. gegužės 15 d. pastate Aušros al. atidaryta nauja muziejaus ekspozicija, kuri buvo sukurta laikantis tradicinių kolekcinėjų eksponavimo principų, sudarant rinkinių rūšis atitinkančias struktūras ir taikant naujesnį – interjerinį – eksponavimo principą. Naujosios muziejaus patalpos leido ne tik išplėsti ekspoziciją, bet ir pradėti naują veiklą – rengti parodas: 1930 m. surengta liaudies meno dirbinių, 1933 m. – 1863 m. sukilimo, kun. Antano Rimavičiaus skulptūrų, 1934 m. – Senovės knygos, 1936 m. – Senovės meno, 1939 m. – Vilniaus ir kitos parodos. Muziejaus eksponatai buvo rodomi tarptautinėse parodose – 1935 m. Prancūzijoje, Trokadero muziejuje, 1939 m. Pasaulinėje parodoje Niujorke.

P. Bugailiškio iniciatyva buvo pradėta ir leidybinių veikla: 1930–1938 m. Šiaulių kraštotyros draugija ir muziejus leido „Šiaulių metraščių“ – informacines statistines knygas apie Šiaulių miestą ir apskritį, 1934–1943 m. – jau minėtą „Gimtąjį kraštą“. 1937 m.

muziejuje buvo 7 979 muziejinės vertybės, iš kurių 6 580 etnografinių¹⁶. Muziejuje buvo biblioteka ir archyvas. Muziejus kartu su Šiaulių kraštotyros draugija įsteigė Tautosakos centrą, kuris Vytauto Didžiojo universiteto Tautosakos komisijai surinko apie 1 110 vnt. tautosakos tekstų. „Aušros“ muziejus tapo didžiausiu ir geriausiai tvarkomu provincijos muziejumi.

Visoje Lietuvoje kuriantis kraštotyros muziejams, lietuvių tautiškumo aspiracijos skatino kurti Tautos muziejų, kuris turėjo atlikti ir centrinio šalies muziejaus vaidmenį.

1926 m. buvo baigta M. K. Čiurlionio galerijos statyba. Nuo to laiko ji tapo Lietuvos muziejininkystės centru, padedančiu provincijos muziejams spręsti daugelį problemų. Ji ėjo iširusios VAK pareigas ir globojo provincijos muziejus. Galerijos direktorius Paulius Galaunė provincijos muziejus vertino kaip *laikiną apsiareiškimą*, reikalingą tam, kad surinktų muziejines vertybes būsimam nacionaliniam muziejui, ir skatino juos steigti. Jo manymu, kraštotyros draugijų ir provincijos muziejuose turėjo likti tik vietinės reikšmės muziejinės vertybės. Vakarų Europoje tuo metu vyko atvirkštinis – muziejų decentralizacijos – procesas: buvo kuriami įvairių tipų muziejai ir P. Galaunė suprato, jog toks noras koncentruoti muziejines vertybes viename muziejuje buvo žingsnis atgal – sugrįžimas į enciklopedinius praeities muziejus.

1936 m. Lietuvos Seimui paskelbus Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymą ir 1937 m. Lietuvos švie-

Interjerinio eksponavimo pavyzdys Šiaulių „Aušros“ muziejaus ekspozicijoje. 1933 m.

timo ministrui patvirtinus Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus (toliau – VDKM) statutą, būtent VDKM tapo centriniu valstybiniu Lietuvos meno ir kultūros muziejumi ir centrine valstybine Lietuvos muziejų, kultūros palikimo globos įstaiga.

VDKM direktorius P. Galaunė rūpinosi gauti lėšų iš valstybės išdo ir objektyviai paskirstyti jas muziejams. 1937 m. lėšos muziejams buvo paskirstytos su sąlygomis. Šiaulių „Aušros“ muziejus turėjo atiduoti kadais VAK surinktas muziejines vertybes, kurios priklausė VDKM, kaip VAK teisių ir turto perėmėjui; buvo pareikalauta, kad muziejines vertybes „Aušros“ muziejus rinktų tik savo regione. 1938 ir 1939 m. VDKM išskirstė kraštotyros muziejams 20 ir 30 tūkst. Lt, atsižvelgdamas į jų veiklos reikmes bei remdamas daugiau muziejinių vertybių rinkimą ir tvarkymą. Tais metais daugiausia lėšų gavo Šiaulių „Aušros“ muziejus (3 720 ir 7 700 Lt), kuris buvo didžiausias ir geriausiai besitvarkantis muziejus Lietuvoje. Tiesa, 1940 m. jam teko mažiausiai lėšų – 900 Lt. Manoma dėl to, kad „Aušros“ muziejus ir jo organizatorius P. Bugailiškis siekė savarankiškumo ir panašaus vaidmens, kokį turėjo VDKM.

P. Galaunės ir P. Bugailiško siekiai ir darbai ne visuomet sutapdavo, nors *Su <...> Peliksu Bugailiškiu P. Galaunę siejo ir bendro darbo interesai, ir asmeniška bičiulystė. P. Galaunė jautė dvasinį artumą P. Bugailiškiui, tokiam pat muziejinio darbo fanatikui, kaip ir jis pats. Tai juos sujungė: „Su P. Bugailiškiu susipažinau, kai buvo steigiamas Šiauliuose kraštotyros muziejus. <...> Kraštotyriniam ir muziejiniam darbui P. Bugailiškis buvo atsidavęs visa širdimi.*¹⁷

P. Bugailiškis dažnai kviesdavo P. Galaunę konsultuoti, pats jį aplankydavo, būdamas Kaune.

P. Galaunė, P. Bugailiškį ir kitus kraštotyros muziejų organizatorius švedų skansenas įkvėpė steigti Lietuvoje tėviškės (oro) muziejus. Skansenas laikytas idealiu kraštotyros muziejumi. Manoma, jog tokia muziejuje stebėtojas be didelių pastangų *įgis supratimą apie senovės daiktų reikšmę*, nes jie bus rodomi natūralioje aplinkoje. Tokie muziejai buvo reikalingi, kad apsaugotų dėl žemės reformos sparčiai nykstančius etnografinius daiktus ir iliustruotų Lietuvos kultūros istoriją.

P. Galaunės įsitikinimu, skanseną steigti galėjo tik VDKM. 1937 m. lietuviškojo skanseno organizatoriumi buvo paskirtas Antanas Rūkštelė. Prasidėjo organizaciniai darbai, vietos paieškos. Tačiau politiniai ir socialiniai pokyčiai Lietuvoje jo įkūrimą atidėjo dar trims dešimtmečiams. Tuo metu nei vienam Lietuvos muziejui, tarp jų ir „Aušros“, nepavyko persitvarkyti į skanseną, nors pastangas P. Bugailiškis dėjo nemenkas.

Dar 1938 m. laikraštyje „Įdomus mūsų momentas“ jis rašė: *<...> metai atgal paskelbtame Šiaulių miesto statybos penkmečio plane šalia kitų viešų pastatų nei žodžiu nepaminėta nei muziejaus statyba, nei tėviškės muziejaus įrengimas. Taigi, jų net programoje, ateities perspektyvoje ar ideale neturima kuomet Šiauliams kaimyniniai miestai, laikomi, berods, kultūrinio atžvilgiu, palyginti su Šiauliais, atlikuoniai (Telšiai ir Panevėžys) – vienas jau turi pasistatęs muziejų, kitas jau statosi, nors ir žymiai mažiau turėdami apsaugotino bei eksponuotino muziejinio turto.*¹⁸

Pelikšas Bugailiškis (trečias iš kairės) ir Paulius Galaunė (ketvirtas iš kairės) Šiaulių „Aušros“ muziejuje atidarant Senovės meno parodą. Šalia (iš kairės): dailininkai Justinas Vienožinskis ir Gerardas Bagdonavičius. 1936 m.

Atkakliai stengdamasis P. Bugailiškis antrą kartą pasiekė, kad Šiauliuose būtų pradėtas projektuoti muziejus. Numatyta muziejaus vieta tuometiniame miesto pakraštyje, nes kartu projektuotas ir Oro muziejus. Apie P. Bugailiščio planus statyti skanseną Šiauliuose liudija ir įrašai Etnografinio archyvo bylose. Prie kai kurių pastatų brėžinių parašyta, kad jie yra numatyti projektuojamam Oro muziejui. Muziejaus projektavimo darbai prasidėjo 1939 m. pavasarį. Projekto autorius – kaunietis architektas Jurgis Okunis. Muziejaus archyve saugomas J. Okunio susirašinėjimas su P. Bugailiškiu ir muziejaus direktoriumi Stasiu Vaitkumi dėl muziejaus projektavimo eigos. Buvo pristatytas eskizinis projekto variantas. P. Bugailiškis pareiškė pastabų ir paprašė padaryti kai kurių pakeitimų. Nuspręsta muziejaus projektą parodyti pripažintiems šios srities specialistams – švedams¹⁹. Muziejaus projekto eskizai buvo nusiųsti Stokholmo miesto istorijos muziejaus direktoriui Sigurdui Curmanui, gautas atsakymas su patarimais²⁰.

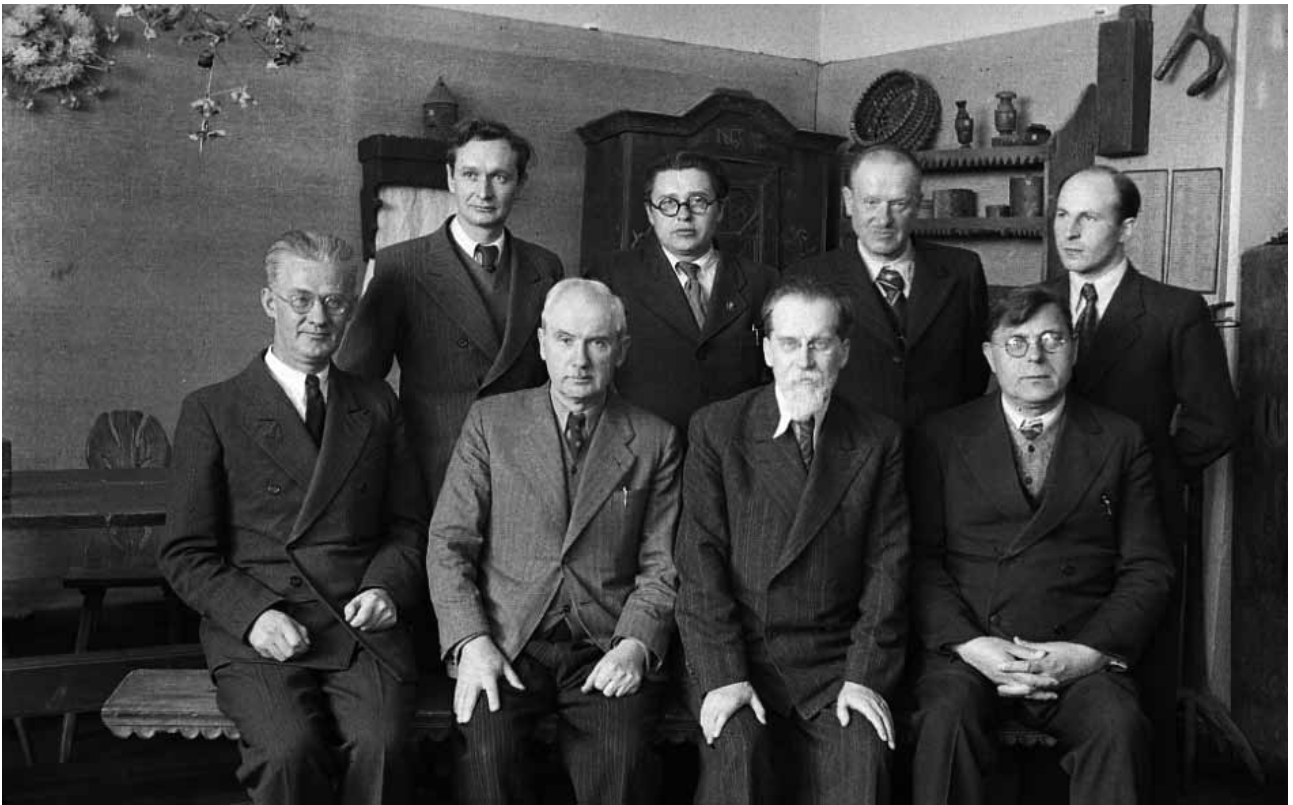
P. Bugailiškis kreipėsi į miesto savivaldybę, kad „Aušros“ muziejaus statybos kaštai – 200 tūkst. Lt – būtų įtraukti į bendrą 1940 m. miesto sąmatą²¹ [biudžetą – aut. past.].

Iki 1940 m. projektas buvo taisomas ir derinamas, 1940 m. rugsėjo 25 d. P. Bugailiškis pranešė J. Okuniui: *Papild. projektas gautas iš T. statybos*

*Dep-to ir mano akyvaizdoje patvirtintas. Tą pačią dieną parvežus planą į Šiaulius, šiandieną jis jau pradedamas vykdyti. Numatoma, kad pamatus šį rudenį padarys. Tokiu būdu iš T. pusės viskas atlikta.*²² Deja, ir antrasis mėginimas pastatyti Šiauliuose muziejų kartu su skansenu baigėsi nesėkmingai.

Daug neaiškumų kildavo vertinant muziejines vertybes, nebuvo vieningų jų atrankos kriterijų, dokumentavimo metodikos. Šie dalykai buvo aptariami III Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavime ir Švietimo ministerijai pasiūlyta rengti kursus muziejininkams. Nuo 1936 m. kraštotyros muziejų rinkiniai pradėti tvarkyti geriau. VDKM kūrė muziejams metodiką, instrukcijas, standartines inventorines knygas, rūpinosi, kad jie vienodai tvarkytų muziejinių vertybių apskaitą. „Aušros“ muziejus VDKM paramą vertino kritiškai: jis *uždėjo prievolę* ir susiaurino teises. „Aušros“ muziejus pats kūrė muziejinių vertybių dokumentavimo metodiką, pasitelkęs garsių Lenkijos, Latvijos, Šveicarijos, Suomijos, Švedijos, Prancūzijos, Vokietijos muziejų patirtį. Šiuose muziejuose lankėsi P. Bugailiškis, skatino tai daryti ir kolegas. „Aušros“ muziejaus sukurta darbo metodika rėmėsi Panevėžio ir kiti kraštotyros muziejai. Nuo 1938 m. „Aušros“ muziejus dirbo pagal mokslinio darbo metodus. Jau Muziejaus statuto projekte, rengtame P. Bugailiščio, jis apibūdinamas kaip *mokslo ir švietimo įstai-*

Šiaulių „Aušros“ muziejaus perdavimas Lietuvos mokslų akademijai. Pirmoje eilėje trečias iš kairės – Mykolas Biržiška, šalia – Pelikisas Bugailiškis. 1941 m. gegužės 11 d.

nuostolių: Šiaulių mokslo ir meno centrui suteikus piniginę paramą, buvo pagamintos dėžės su rankenomis eksponatams sudėti. Į jas buvo dedami supakuoti eksponatai ir jų sąrašai. Dėžės buvo numeruojamos, antspauduojamos, prie kiekvienos pridėdamas tekstas lietuvių, rusų ir vokiečių kalbomis su muziejaus adresu ir prašymu neatidarinėti dėžių be būtino reikalo. Eksponatai buvo išslapstyti po visą Šiaulių apskritį: Šiauliuose, Gruzdžių, Kairių, Kuršėnų, Kurtuvėnų, Kužių, Meškuičių, Papilės, Šakynos, Šiaulėnų, Žeimelio bažnyčiose ir klebonijose, Auksučių k. (Papilės vlsč.), Beržininkų k. (Joniškio vlsč.), Bridų k. (Šiaulių vlsč.), Medvilionių k. (Kriukų vlsč.), Ramonaičių k. (Lygumų vlsč.) ir kitur²⁷. Taip dalį eksponatų pavyko išgelbėti nuo žūties.

„Aušros“ muziejus ir P. Bugailiškis *nubrėžė kreivę nuo mėgėjiško kraštotyrinio darbo iki mokslinio, kuomet kiti kraštotyros muziejai balansavo būdingame viešiesiems muziejams mokslo ir ideologijos diskurse. Lietuvos muziejinkystės procese Šiaulių „Aušros“ muziejus su kraštotyros draugija vaidino panašų vaidmenį, kaip VSM, VLAKE, VDKM*²⁸.

Po karo prasidėjo „Aušros“ muziejaus egzistavimas be nuolatinių patalpų, ekspozicijų, muziejus

buvo tapęs daiktų sandėliu. Tai tęsėsi iki 1953 m., kai muziejui buvo paskirtos naujos patalpos – advokato Kazimiero Venclauskio namas. Tuomet prasidėjo naujas muziejaus veiklos etapas. Tuo tarpu P. Bugailiškis iš Šiaulių išvyko į Vilnių, darbavosi Knygų rūmuose, Mokslų akademijos bibliotekoje, domėjosi, kas vyksta „Aušros“ muziejuje, rašė atsiminimus.

Vertinant P. Bugailiškio indėlį į Lietuvos muziejinkystę, jis stoja į vieną gretą su garsiausiais to meto muziejinkystės korifėjais. Būdamas tos srities savamokslis, jis betgi kūrė teorinius muziejinkystės pamatus, praktine veikla įrodydamas, kad ir provincijoje gali kurtis ir klestėti muziejai, kad jie turi būti tvarkomi ne mėgėjiškai, bet profesionaliai. Muziejų vaidmenį jis suprato labai plačiai: *Į tautiškos kultūros uždavinius aš žiūriu ne kaip į gryną abstrakciją, bet kaip į tautai iškilti ir susilyginti su kitų tautų bei kraštų kultūra, išjudinti savo visuomenės potencijales jėgas, sustiprinti jos atsparumą tautų ir savitarpio varžytinėse, pasiekiant aukštesnio kultūrinio lygmens. Tuo būdu kartu patarnauta ir bendrai civilizacijai, kuri yra ne kas kita, kaip visų tautų kultūrinio sugyvenimo ir bendradarbiavimo padaras.*²⁷

Nuorodos

- ¹ Keršytė N. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2003, p. 143.
- ² Bugailiškis P. *Gyvenimo vieškeliais: medžiaga istorijai*, Šiauliai, 1994, p. 362.
- ³ Bugailiškis P. Dėl mūsų tautinės kultūros stagnacijos (Keletas pastabų mūsų kraštotyros reikalui), *Įdomus mūsų momentas*, 1939, gruodžio 4, nr. 43.
- ⁴ Bugailiškis P. *Gyvenimo vieškeliais...*, p. 362.
- ⁵ Bugailiškis P. Užmirštoji kultūros pozicija, *Sietynas*, 1922, nr. 2, p. 3–4.
- ⁶ Šiaulių „Aušros“ Muziejaus steigimo aktas, *Šiaulių „Aušros“ muziejus* (toliau – *ŠAM*), I-R 9702/2.
- ⁷ Bugailiškis P. *Gyvenimo vieškeliais...*, p. 363.
- ⁸ P. B-is. Kraštotyra ir visuomenė, *Gimtasai kraštas*, 1936, nr. 1, p. 58.
- ⁹ Bugailiškis P. Dėl mūsų tautinės kultūros...
- ¹⁰ Bugailiškis P. Provincijos muziejai ir jų būklė, *Gimtasai kraštas*, 1935, nr. 3–4 (7–8), p. 390.
- ¹¹ Kraštotyros muziejų darbo taisyklės. Projektas, *ŠAM*, IA.
- ¹² Bugailiškis P. Kraštotyros muziejai ir jų uždaviniai, *Gimtasai kraštas*, 1935, nr. 3–4 (7–8), p. 386–387.
- ¹³ *Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika 1930–1939 m.*, sud. V. Šiukščienė, Šiauliai, 1998, p. 10.
- ¹⁴ *Ten pat*, p. 91–93.
- ¹⁵ LR Šiaulių miesto valdybos Bendrojo skyriaus 1931 m. vasario 14 d. raštas Šiaulių kraštotyros draugijai Nr. 1098, *ŠAM*, IA, Nr. 39/5/1/13.
- ¹⁶ Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis (P. Bugailišio pranešimas 1937.IX.25 jos sukakties minėjimo posėdy), *Gimtasai kraštas*, 1937, nr. 2–4, p. 165.
- ¹⁷ Žemaitytė Z. *Paulius Galaunė*, Vilnius, 1988, p. 142–143.
- ¹⁸ Bugailiškis P. Dėl mūsų tautinės kultūros stagnacijos (Keletas pastabų mūsų kraštotyros reikalui), *Įdomus mūsų momentas*, 1938, lapkr. 27, p. 3.
- ¹⁹ P. Bugailišio laiškas J. Okuniui. Šiauliai, 1939 m. birželio 21 d., *ŠAM*, IA, Nr. 39/5/7/2.
- ²⁰ Prof. Sigurdo Curmano laiškas P. Bugailiškiui. Stokholmas, 1939 m. birželio 8 d., *ŠAM*, IA, Nr. 39/5/7/33-36.
- ²¹ P. Bugailišio raštas Šiaulių miesto savivaldybei, 1939 m. rugpjūčio 7 d., *ŠAM*, IA, Nr. 39/5/7/25.
- ²² P. Bugailišio laiškas J. Okuniui, 1940 m. rugsėjo 25 d., *ŠAM*, IA, Nr. 39/5/7/12.
- ²³ Šiaulių „Aušros“ muziejaus statuto projektas, *ŠAM*, I-R 9892.
- ²⁴ Bugailiškis P. *Gyvenimo vieškeliais...*, p. 397.
- ²⁵ Šiukščienė V. Šiaulių „Aušros“ muziejaus mokslinė veikla, *Lietuvos muziejų rinkiniai. V mokslinė konferencija „Lietuvos muziejų mokslinė veikla“*, Kėdainiai, 2002, p. 11–14.
- ²⁶ *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, teksto aut. ir sud. B. Salatkienė, Šiauliai, 1993, p. 37–40.
- ²⁷ Keršytė N. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų...*, p. 149.
- ²⁸ Bugailiškis P. Dėl mūsų tautinės kultūros stagnacijos (Keletas pastabų mūsų kraštotyros reikalui), *Įdomus mūsų momentas*, 1938, gruodžio 4, nr. 43.

PELIKAS BUGAILIŠKIS: THEORY AND PRACTICE OF MUSEOLOGY

Virginija Šiukščienė

Šiauliai Aušros Museum

Peliksas Bugailiškis (1883–1965) – a lawyer, public spirited person, ideologist of the public local lore movement and the local lore museums concept, Šiauliai Aušros Museum’s (1923) and Šiauliai Local Lore Society’s (1927) initiator and a long-time foster-father. His local lore and museum activities were widely discussed, and his memories were released in a book “Gyvenimo vieškeliais” (Along the Highroads of the Life).

The objective of this article is to introduce P. Bugailiškis not only as museum specialist-practitioner, but also as a creator of museological theory. The article is based upon P. Bugailiškis’ archives, stored at Šiauliai Aušros Museum, also upon his memories, publications in periodicals, his practical activities.

Due to P. Bugailiškis’ endeavours, Šiauliai Aušros Museum became the biggest and the best ad-

ministered provincial museum during the Interwar period: 15–20 expeditions used to be organized by the Museum every year, thus acquiring the so-called Museum’s golden collections; the collections were administered according to scientific standards, a new exposition was arranged, exhibitions, publishing works started (“Šiaulių metraštis” (Šiauliai Chronicles) and “Gimtasai kraštas” (Native Land) released), there were also plans to erect Museum’s building with skansen.

If we estimate P. Bugailiškis’ contribution into Lithuanian museology, we will notice, that he is standing alongside with the most famous museology coryphaeus. Being self-taught in this sphere, he created theoretical basement for museology, demonstrating by his practical action, that in provinces museums can also be found and they can flourish there and be administered professionally.

SAVIVALDYBIŲ REGIONINIAI MUZIEJAI: RAIDA IR ASMENYBĖS

Olijardas Lukoševičius
Kaišiadorių muziejus

Savivaldybių muziejai Lietuvoje grupuojami į kraštotyros ir memorialinius muziejus. Memorialinių muziejų pavadinimas nurodo profilį, o kitus, netgi „centrinius“, savivaldybių muziejus savivaldybių regioninių muziejų grupei galime priskirti su išlygomis.

Daugiausia informacijos apie kraštotyros muziejus ir jų veiklą paskelbta periodiniame žurnale „Gimtasai kraštas“ (1934–1943). Daug straipsnių parašė žurnalo redaktorius ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus vadovas Pelikšas Bugailiškis. Jis laikomas žymiausiu regioninių kraštotyros muziejų ideologu. Paulius Galaunė kraštotyros muziejų raidai iki 1940 m. paskyrė straipsnį¹, o Nastazija Keršytė – monografiją². Apie regioninių muziejų paskirtį rašė šių eilučių autorius³. Apie muziejų veiklą po 1990 m. daug informacijos paskelbta periodiniuose leidiniuose „Muziejininkystės biuletenis“, „Lietuvos muziejai“, Lietuvos muziejų portale (www.muziejai.lt) ir atskirų muziejų interneto svetainėse. Daugelis muziejų yra išspausdinę informacinių leidinukų: bukletų, lankstinukų. Keletas muziejų, dažniausiai jubiliejaus progomis, yra išleidę leidinių, pristatančių jų raidą ir veiklą⁴. Esama leidinių, skirtų žymesniems kraštotyros muziejų kūrimo iniciatoriams ir darbuotojams⁵. Kraštotyros muziejų kūrėjai yra parašę atsiminimų⁶. Išsamiausiai literatūroje atspindėta prieškarinė Šiaulių „Aušros“ muziejaus istorija⁷.

Sąvoka ir muziejų paskirtis

Savivaldybės regioninio muziejaus sąvoka nėra vienareikšmė. Tai pačiai muziejų grupei pavadinti dažniausiai vartojami 3 terminai – *regioniniai*, *kraštotyros* arba *krašto muziejai*. *Kraštotyros* terminas, tebevertojamas muziejų pavadinimuose, šiuo metu daugiau susijęs ne su muziejaus tipo apibrėžimu, o su tradicija (t. y. istorinėmis sąsajomis su kraštotyros draugijomis ir kraštotyros veikla, nors muziejų pavadinimuose jis atsirado tik po Antrojo pasaulinio karo). Aiškiai apibrėžtas kraštotyros muziejų tipas (nuo nacionalinio iki lokalinio) egzistuoja Rusijoje, tarp tautiniu mastu dažniau vartojamas terminas *regioninis muziejus*. Tarpukario Lietuvoje būta jam artimo termino *provincijos muziejus*. Šiuo metu Lietuvoje paplitusi muziejų klasifikacija pagal vieną kriterijų – muziejų priklausomybę. *Regioninį savivaldybės*

muziejų galima apibrėžti kaip savivaldybės išlaikomą instituciją, kurios pagrindinis tikslas – savo regiono (sutampančio su savivaldybės ribomis arba apimančio didesnę kultūrinę arealą) praeities pažinimas ir kilnojamųjų kultūros vertybių išsaugojimas.

Muziejų pavadinimuose atsispindi muziejaus tipo, rinkinių ir veiklos ypatybės. Iš 2010 m. Lietuvoje veikiančių regioninių muziejų 5 vadinami *kraštotyros muziejais* (Alytaus, Marijampolės, Panevėžio, Ukmergės, Utenos). Jie yra vieni iš seniausių Lietuvoje ir yra įsikūrę prieškarinio apskričių centruose. Muziejų pavadinimuose terminas *kraštotyros muziejus* atsirado tik sovietmečiu, maždaug 1948–1949 m. Penkiolikos muziejų pavadinimuose figūruoja terminas *krašto*: Akmenės, Biržų, Jonavos, Jurbarko, Kelmės, Kėdainių, Molėtų, Pasvalio, Prienų, Raseinių, Rokiškio, Zanavykų (Šakių), Šilalės, Vilkaviškio ir Zarasų). Jie susikūrė ne vienu metu, o terminas *krašto muziejus* pradėtas vartoti tik nuo Atgimimo. Septynių muziejų pavadinimuose yra miesto ar regiono pavadinimas (Birštono, Kaišiadorių, Kretingos, Mažeikių, Skuodo, Šilutės, Žemaičių (Telšių)). Kitų pavadinimai įvairūs, pvz., miesto (Druskininkų, Kauno), istorijos (Klaipėdos Mažosios Lietuvos, Neringos), kultūros istorijos (Rietavo, Daugyenės (Radviliškio r.), krašto istorijos (Raseinių, Jurbarko), etnografijos (Kupiškio), literatūros ir meno (Elektrėnų). Regioninio muziejaus požymių turi ir Plungės dailės, Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejai. Respublikiniu muziejumi tapusį Šiaulių „Aušros“ muziejų galima būtų laikyti didžiausiu Lietuvos regioniniu muziejumi. Kai kurių muziejų pavadinimuose esama ne miesto, o didesnio regiono pavadinimo (Mažosios Lietuvos, Zanavykų, Žemaičių). Taip pat dalis muziejų pavadinimų papildyti istoriniais vardais ar simboliniais žodžiais: „Sėla“ (Biržų), Nalšia (Švenčionys), „Alka“ (Telšiai), „Santaka“ (Tauragė).

Kraštotyros muziejai XX a. 3–4 deš. pirmiausia susikūrė apskričių centruose, todėl kartais jie buvo vadinami *apskričių kraštotyros muziejais*⁸. Tačiau dažniausiai tiek žymiausias kraštotyros muziejų ideologas P. Bugailiškis, tiek ir kiti autoriai šiuos muziejus vadino *provincijos muziejais*. Kostas Dambrauskas išskiria *etnografiškai archeologišką, tikriau, kraštotyros muziejų*⁹ grupę, kurių tikslas – parodyti ir neseną praeitį, ir gilią senovę. Juozas Lingis, remdamasis

Švedijos patirtimi, tikino, kad kultūrą reikia suprasti plačiau – nuo primityviausio įrankio iki aukščiausios meninės vertės kūrinio, ne tik lietuvių sukurtus, bet ir iš svetur atkeliavusius kultūros paminklus. Tokį muziejų jis vadino *kultūristoriniu*, arba *kultūriniu*¹⁰.

Savivaldybės kraštotyros (arba regioninio) muziejaus reikšmė ir paskirtis skirtingais laikotarpiais ir atskirose šalyse akcentuojami įvairiai. Lietuvoje iki 1940 m. buvo pabrėžiamas jų, kaip švietėjiškos (ugdanti tautiškumą), mokslinės (tirančios vietovę ir tautos praeitį), kultūrinės (saugančios ir eksponuojančios senovės reliktus) institucijos, vaidmuo. Po Antrojo pasaulinio karo iki 1988 m. muziejai totalitarinės valdžios institucijoms tapo sovietinės ideologijos įrankiu. Tai atsispindėjo ir muziejų rinkinių struktūroje, ir jų veikloje. Nuo 1988–1990 m. muziejų reikšmė ir paskirtį lemia turimos galimybės ir gebėjimas jas išnaudoti, plečiamos kitos muziejų funkcijos: informacinė, mokslinė, edukacinė, laisvalaikio ir turizmo.

Raidos bruožai

Šiuo metu Lietuvoje yra per 40 regioninio pobūdžio savivaldybių muziejų. Esminiai šių muziejų grupę išskiriantys požymiai yra pavaldumas (jų steigėjai – savivaldybės), rinkinių pobūdis (regioną atspindintys archeologijos, etnografijos, istorijos, kiek rečiau dailės ir gamtos objektai) ir veikla, orientuota į vietos savivaldybės ir visuomenės poreikius. Savivaldybių muziejai formavosi mokslo ir ideologijos sankirtoje, todėl ir savivaldybių muziejų raidą galima būtų skaidyti pagal istorinius periodus. Kiekvienas muziejus perėjo individualias augimo fazes. Beveik kiekvienoje savivaldybėje atskirais laikotarpiais kūrėsi ir veikė vietiniai regioniniai muziejai, ir šis procesas iki šiol nėra pasibaigęs.

XIX a. pab.–XX a. pr.

1896–1897 m. buvo pradėtas kurti Kauno miesto muziejus. Kaip tipinis to meto Rusijos provincijos miesto muziejus jis turėjo atspindėti vietos visuomenės gyvenseną, gamtos istoriją, ūkio laimėjimus. Vienas iš pagrindinių organizatorių buvo Kauno gubernijos statistikos komiteto sekretorius ir istorijos mokytojas Konstantinas Gukovskis. Muziejaus fondų pradžia sudarė K. Gukovskio ir Kauno tvirtovės artilerijos papulkininkio Eugenijaus Golyškino padovanotos paleontologijos, retų mineralų, žemėlapių, knygų kolekcijos¹¹. Nepaisant Kauno administracijos pastangų ir protekcionizmo, miesto muziejus ekspoziciją įrengė tik po 15 metų – 1910 m.¹² Kauno miesto muziejų galima laikyti viena iš pirmųjų Lietuvos savivaldybių muziejinių institucijų. Deja, jo raida nu-

trūko 1936 m.

1905 m. Panevėžio miesto dūma svarstė muziejaus ir bibliotekos įkūrimo klausimą, tačiau dėl lėšų stygiaus jų steigimą atidėjo¹³. Vokietijos valdomame Klaipėdos krašte dėmesys regiono istoriniam palikimui taip pat augo. Jau 1906 m. Klaipėdoje kun. Viliaus Gaigalaičio vadovaujamos „Sandoros“ draugijos narių visuotiniame susirinkime buvo nutarta steigti biblioteką-muziejų. Pradėti rinkti eksponatai, tačiau ekspozicija neįrengta¹⁴.

Senovinių daiktų kolekcijas kaupė ir privatūs asmenys. Vienas iš tokių pavyzdžių – Šilokarčemoje, Hugo Šojaus dvare, XIX a. pab. pradėtos kaupti kolekcijos, kurios po Antrojo pasaulinio karo tapo Šilutės kraštotyros muziejaus rinkinių dalimi. H. Šojus laikomas pirmojo muziejaus Klaipėdos krašte įkūrėju¹⁵. Vis dėlto kolekcijų kaupimas nebuvo dažnas reiškinys ir netapo visuomeniniu judėjimu.

1918–1940 m.

Naujas savivaldybių muziejų raidos etapas prasidėjo po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tarpukario Lietuvoje buvo suformuotos 3 pagrindinės viešųjų muziejų rūšys¹⁶: 1) tautos; 2) kraštotyros (regionų); 3) mokslo. Šiuo laiku prasidėjo regioninių muziejų tinklo kūrimas. Iš dabar veikiančių maždaug 40 savivaldybių kraštotyros muziejų ketvirtis savo istoriją skaičiuoja nuo tų laikų.

Valstybės nepriklausomybės priešaušryje vienas iš nedaugelio Lietuvos muziejų buvo Kauno miesto muziejus. 1918 m. jis šventė 20-metį. Muziejus buvo gana gausiai lankomas – per metus priimdavo iki 10 tūkst. lankytojų. Spauldoje buvo giriamas kaip gerai sutvarkytas, už tai skirti nuopelnai jo vadovui dailininkui ir archeologui Tadiui Daugirdui¹⁷.

Vienas iš seniausių Lietuvoje – Kėdainių krašto muziejus, įkurtas 1922 m. Jo įkūrėjas ir pirmasis vadovas buvo Kėdainių apskrities valdybos pirmininkas Vladas Rybelis, atidavęs savo surinktą senienų kolekciją (apie 1 tūkst. eksponatų).

1923 m. švenčiant „Aušros“ laikraščio 40-metį, buvo įkurtas muziejus Šiauliuose ir pavadintas tuo pačiu vardu. Pirmoji ekspozicija atidaryta po 5 metų – 1928 m. Muziejus jau priešakyje išplėtojo veiklą: rengė etnografines ekspedicijas, dalyvavo parodose užsienyje, leido „Šiaulių metraščių“, 1934–1943 m. kraštotyros žurnalą „Gimtasai kraštas“. Muziejaus pripažinimo ženklas – 1940 m. jis tapo Mokslų akademijos Etnologijos instituto įstaiga, 1953 m. perėjo Kultūros ministerijai. Tai vienintelis regioninis muziejus, įgijęs respublikinio muziejaus statusą¹⁸.

1923 m. muziejus pradėtas kurti ir Telšiuose. Tai buvo prie Telšių mokytojų seminarijos įrengtas mu-

ziejinis kampelis, skambiai pavadintas Žemaičių muziejumi. Jame iš asmeninių kolekcijų sukaupta apie 400 eksponatų, kurie buvo naudojami ir mokant, ir pažintiniams tikslams. 1930 m. šis muziejėlis kartu su visa seminarija buvo perkeltas į Plungę¹⁹.

1924 m. buvo įkurti muziejai Klaipėdoje, Lazdijuose. Deja, Lazdijų muziejus nutraukė veiklą 1936 m., nors pirmojo Dzūkų muziejaus įkūrėjas Motiejus Gustaitis jame buvo sukaupęs išties vertingų eksponatų²⁰, pvz., miesto privilegijos aktą ir kita. Nedaug sėkmingesnė buvo ir ikikarinė Klaipėdos muziejaus istorija. 1924 m. susivienijus lietuvių ir vokiečių inteligentijai, muziejus buvo įkurtas, tačiau 1933 m. dėl politinių aplinkybių vokiečiai iš muziejaus veiklos pasitraukė, o 1939 m. užėjęs hitlerininkams jis buvo uždarytas. Išliko tik keliasdešimt šio muziejaus eksponatų²¹.

1925 m. įkurtas Panevėžio muziejus savo ištakas skaičiuoja nuo 1905 m., kai miesto dūma ėmė svarstyti muziejaus kūrimo reikalus. 1919 m. Panevėžio vyrų gimnazijos etnografų būrelis pradėjo rinkti etnografinę medžiagą. 1923 m. gimnazijoje susikūrė Gimtajam kraštui tirti būrelis – pirmoji Lietuvoje kraštotyros draugija. Aktyviausi muziejaus steigimo iniciatoriai buvo Jurgis Elisonas ir apskrities viršininkas Vladas Rozmanas, kuris vėliau inicijavo ir Biržų muziejaus įkūrimą. Tarpukaryje muziejuje dirbo tik 1 nuolatinis darbuotojas, kuriam talkindavo savanoriai. Per pirmuosius 15 muziejaus gyvavimo metų buvo nubrėžtos tolimesnės veiklos gairės. Pradėtas kryptingas krašto praeities ir gamtos tyrinėjimas, sukurtos rinkinių kolekcijos. Muziejus tapo vienu iš svarbiausių krašto kultūros židinių²².

1928 m., minint Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį, buvo įkurti 3 muziejai – Biržų, Mažeikių ir Alytaus. Tuo laiku Biržų muziejus buvo vadinamas Biržų apskrities savivaldybės muziejumi. Muziejaus tarybai vadovavo buvęs Panevėžio apskrities viršininkas V. Rozmanas. Muziejuje dirbo 2 etatiniai darbuotojai²³. Mažeikių muziejaus pradžia skaičiuojama nuo tada, kai gimnazijos mokiniai įsteigė Senovės pažinimo mėgėjų kuopelę. Muziejaus vadovas buvo mokytojas Stasys Ličkūnas. 1931 m. šis muziejus tapo Telšių „Alkos“ filialu²⁴.

1929 m. Utenos apskrities viršininko įsakymu įregistruotam Utenos muziejui vadovavo Antanas Namikas, kuris buvo baigęs Maskvos imperatoriškąjį archeologijos institutą. A. Namikas domėjosi sėlių praeitimi, parengė monografijas apie Uteną ir Užpalius (rankraščiai dingę), bendradarbiavo su Eduardu Volteriu, Konstantinu Jablonskiu, lenkų ir rusų mokslininkais. Dirbdamas Utenos apskrities pradžios mokyklų inspektoriumi, ragino mokytojus rinkti senienas. Jam eksponatus perduodavo ne tik mokytojai,

bet ir ūkininkai, policininkai. Muziejus įsikūrė pastatytoje naujoje Utenos pradžios mokykloje. Muziejaus kambaryje įrengtos 4 vitrinos, taip pat eksponatai išdėlioti ant palangių, stalų, sienų. 1940 m. inventori-nėje knygoje buvo įrašyta 740 daiktų, dar maždaug tiek laikė namuose²⁵.

1930 m. Marijampolės apskrities tarybos įkurtas muziejus „Sodžius“ pirmiausia orientavosi į liaudies meno rinkinius. 1932 m. įsteigti Telšių ir Rokiškio muziejai. Telšių muziejaus įkūrimo iniciatorė buvo senovės mylėtojų draugija „Alka“, o vienas iš aktyviausių kūrėjų – Pranas Genys. Savo motyvaciją jis apibūdino taip: *Važinėdamas anksčiau po mūsų kraštą pastebėjau, kaip iš Žemaičių grobsto liaudies meno eksponatus, veža juos į Kauną, Šiaulius, net į užsienį. Atėjo mintis suorganizuoti muziejų Telšiuose...* 1933 m. „Alkos“ draugija ėmė rūpintis ir muziejaus pastato statyba, kuri buvo baigta 1938 m.²⁶ Telšių muziejus buvo vienas iš dviejų (antras – Nidos) savivaldybių muziejų, kurie iki Antrojo pasaulinio karo įsikūrė specialiai muziejui pastatytame pastate. Rokiškio muziejų, kaip ir Telšių, inicijavo kraštotyros draugija. Rokiškio muziejui 1940 m. perduoti nacionalizuoti Rokiškio dvaro rūmai.

1934 m. įkurtą Zarasų muziejų jau nuo kitų metų perėmė apskrities valdyba ir kasmet skyrė paramą. Tačiau muziejus per karą rinkinių beveik neišsaugoj²⁷. Sėkmingesnė buvo panašiu laiku kurto Kretingos muziejaus istorija. 1934 m. Kretingos apskrities taryba įsteigė Paminklų apsaugos komitetą, o eksponatams kaupti 1935 m. atidarytas Kretingos muziejus.

Akivaizdu, kad daugelis savivaldybių muziejų tarpukaryje susikūrė apskričių centruose, o jų iniciatoriai buvo visuomeninės organizacijos arba pavieniai kraštotyrininkai. Kartais vietiniai muziejai netgi vadinami *apskrities kraštotyros muziejais*. 1936 m. „Gimtajame krašte“ J. Murka rašė, jog kai kurie apskrities muziejai yra perduodami Vytauto Didžiojo muziejui. Jo manymu, už tokias dovanas reikia padėkoti ir grąžinti jas atgal apskričiai. O tose apskrityse, kuriose nėra kraštotyros muziejaus, reikia juos nedelsiant įkurti, nes *labai neišsimoka nei valstybei, nei savivaldybei visos apskrities prieauglius palikti be gimtinės mokslo su asociacijomis*²⁸.

Stichišką kraštotyros muziejų raidą ir veiklą mėgino tvarkyti 1936 m. įkurtas Vytauto Didžiojo muziejus. Jam pagal įstatymą buvo pavesta prižiūrėti Lietuvos muziejus ir rinkinius, būti atsakingam už metodinį reguliavimą, muziejų darbo derinimą, remiamų muziejų tinklo nustatymą ir t. t.²⁹ Vytauto Didžiojo kultūros muziejus nedaug tegalėjo skirti dėmesio provincijos muziejų priežiūrai, neturėjo šiam darbui atskiro žmogaus nei finansinių išteklių. Muziejaus parengtoje 1936–1939 m. darbo apyskaitoje

minimi 1938 m. provincijų muziejų darbuotojams surengti 3 dienų kursai. Juose supažindinta su muziejų istorija, provincijų muziejų kuriamojo ir tvarkomojo darbo pradmenimis, pagrindinėmis muziejinio darbo sritimis – etnografija, archeologija ir istorija, suteikta žinių apie eksponatų rinkimą, jų apskaitą, ekspozicijas ir konservavimą³⁰.

Publikacijų, apibendrinančių provincijų muziejų veiklą, iki Antrojo pasaulinio karo pasirodė labai nedaug. Svarbiausiomis galėtume laikyti P. Bugailišio publikacijas. 1935 m. jam pavyko surinkti anketinius duomenis iš 12 provincijos muziejų (iš 15 buvusių) – Alytaus, Biržų, Kėdainių, Kelmės, Klaipėdos, Kretingos, Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Šiaulių, Telšių, Utenos. Negauta atsakymų iš Plungės, Rokiškio ir Ukmergės. Anketoje buvo net 70 klausimų, tad ji suteikia pakankamai tikslių žinių apie to meto muziejų būklę. Dauguma muziejų priklausė kraštotyros draugijoms (8), mažiau – savivaldybėms (6), o 1 – šaulių būriui. Tuo laiku nė vienas provincijos muziejus neturėjo specialiai muziejui pastatyto pastato (išskyrus tuometinį Nidos muziejų, kurio P. Bugailišis muziejų apžvalgose nemini), nors dauguma (išskyrus Alytaus) buvo įsikūrę mūriniuose namuose. Tik 3 muziejai turėjo centrinę šildymo sistemą, 3 – vandentiekį ir 1 – automatinę gesintuvę, trijuose įrengtos langų apsaugos. Muziejų patalpos – nuo keliolikos iki 1 026 m² (Šiaulių „Aušros“ muziejus). Muziejuose buvo saugoma nuo 300 iki 6 540 eksponatų, jiems eksponuoti ir laikyti muziejai turėjo nuo 2 iki 36 spintų. Pažymėtina, kad visi didžiausi rodikliai priklauso Šiaulių „Aušros“ muziejui. Pagal lankytojų skaičių 1933–1934 m. pirmavo Biržų muziejus, kuris per metus sulaukdavo 13–15 tūkst. lankytojų. Daugiausia ekskursijų – iki 150 per metus – aplankydavo Šiaulių „Aušros“ muziejų. Nors eksponatus pagrindinėje eksponatų knygoje registravo, kaip manyta, visi muziejai, bet atskirų skyrių knygas turėjo tik 2, o eksponatų kartotekas – 4 muziejai. Eksponatų nekonservavo nė vienas muziejus, 5 naudojo paprastas dezinfekavimo priemones. Beveik visi muziejai organizuodavo išvykas į kaimus rinkti etnografinės medžiagos. Trys muziejai kaupė fotonegatyvus (nuo 30 Kretingoje iki 893 Šiauliuose) ir fotografijas (nuo 150 Alytuje iki 3 819 Šiauliuose), o piešinius – tik Šiauliuose. Kraštotyros veiklą, anot P. Bugailišio, stabdė lėšų ir iš dalies tinkamai pasirengusių darbuotojų stoka. Kai kurie muziejai jau turėjo pasirinkę pagrindinę muziejinės veiklos kryptį. Pvz., Marijampolės muziejuje dominavo liaudies menas, Šiaulių ir Telšių – etnografija, Utenos – archeologija.

Dėl per trumpo muziejų egzistavimo muziejų profiliai (tuo metu sakytą – tipas) dar nebuvo nusistovėję. Aštuoni muziejai, populiarindami krašto-

tyros ir senovės pažinimo idėjas, rengdavo minėjimus, iškilmes, paskaitas, 3 – parodas, spaudinius, o anketas – tik 2. Muziejai keisdavosi parodų ir kita medžiaga, o su užsienio muziejais bendradarbiavo tik Šiaulių „Aušros“ muziejus. Septyni muziejai turėjo bibliotekas (nuo 46 knygų Kretingoje iki 1 250 Šiauliuose). Muziejų darbuotojais buvo laikomi ne tik tarnautojai, bet ir bendradarbiai. Nuolatinį ir atlyginimą gaunantį personalą (po 1 žmogų) turėjo tik 4 muziejai. Jų atlyginimai buvo nuo 70 iki 375 Lt. Pvz., Telšiuose vedėjas gaudavo 100 Lt, į šią sumą buvo įskaičiuotas ir arklio išlaikymas. Dauguma muziejų neturėjo net nuolatinų sargų. Bendradarbiaujantys pagalbininkai būdavo atsakingi už atskirus muziejų skyrius (Šiauliuose – 6, Biržuose – net 12 žmonių). Opiausias buvo finansavimas. Pajėgūs išgyventi buvo 6 muziejai. Jų metinės sąmatos siekė nuo 2 tūkst. Lt Klaipėdoje iki 28 tūkst. Lt Šiauliuose. Didžiąją gautų lėšų dalį sudarė savivaldybių parama (nuo 63 iki 100%), žymiai mažesnę – draugijų lėšos ir Švietimo ministerijos parama, kurią gaudavo tik dalis muziejų. Beveik visos gautos lėšos buvo sunaudojamos patalpoms, personalui išlaikyti, kurui ir inventoriui. Pvz., kai kurie muziejai inventoriui visiškai nieko negalėjo skirti, o Šiauliuose 1928–1934 m. išleista 8 375 Lt. 1930–1934 m. už eksponatus sumokėta nuo 100 Lt Mažeikiuose iki 3 708 Lt Marijampolėje. Tuo tarpu kraštotyrai ir senienų apsaugai daugelis muziejų visai neskyrė lėšų, o Šiauliuose per minėtus 7 metus tam išleista daugiau nei 7 tūkst. Lt. Ši P. Bugailišio atlikta anketinė muziejų apklausa buvo pirma ir, ko gero, iki šių dienų išsamiausia provincijos muziejų apžvalga, kurią autorius užbaigė aiškiai įvardydamas šio darbo tikslą: *Tokią skaitmenų santrauką apie Lietuvos kraštot. muziejų būklę galime pateikti visuomenės žiniai jų dešimtmečio sukakties proga. Tebūna ji kartu savo rūšies dokumentas ir mūsų kultūros istorijai.*³¹ Apžvalgą P. Bugailišis pateikė 1935 m. Kaune įvykusiame III muziejų ir kraštotyros draugijų atstovų bei kraštotyrininkų suvažiavime³².

Įdomi ir 1937 m. viename iš pagrindinių to meto dienraščių „Lietuvos aidas“ pasirodžiusi provincijos muziejų apžvalga³³. Autorius, apžvelgdamas senovės paminklų globos ir kraštotyros draugijų veiklą, džiaugiasi kruopštaus kultūros turtų rinkimo ir apsaugos darbo vaisiais – muziejais centre (Kaune) ir provincijoje. Kartu pabrėžia, kad muziejų steigimas vienu metu buvo virtęs tarsi mados dalyku – juos steigė mažos apylinkės, ir net mokyklos. Vėliau, pastebėjusi, kad iš to smulkmeniškumo nėra naudos, Valskybės archeologijos komisija likvidavo muziejėlius, buvusius prie mokyklų, ir paliko tik pačius reikalingiausius apskričių centruose. Straipsnis primena, kad muziejų kūrimosi pradžia buvo nelengva. Vaizdingai

aprašomos tokio muziejaus vedėjo, tarsi kalėdotojo, apsikrovusio senoviniais ir nevertinamais daiktais ir prašinėjančio, kad juos padovanotų muziejui, kelionės po kaimus. Minima, kad provincijos muziejuose sukaupta daugiau nei 13 tūkst. etnografinių, apie 8 tūkst. archeologinių ir apie 20 tūkst. istorinių, numizmatikos ir kitokių eksponatų. Beveik visi muziejai renka medžiagą tik savo apskrityse, išskyrus Šiaulių. Beveik visur muziejuose dirba po 1 žmogų, kuris kartu yra muziejaus vedėjas, inventorizuotojas, prižiūrėtojas, aiškintojas, eksponatų rinkėjas ir t. t. Kai kur savivaldybės muziejams teskiriama 300 Lt per metus. Dažniausiai jos muziejams paskiria po 2–3 kambarėlius, kuriuose yra ir pats muziejus (turima omenyje ekspozicija), ir saugyklos. Tad beveik visur muziejai panašūs į sandėlius, *lankytojas randa eksponatus sukimštus maždaug kaip silkes statinėje*. Geriausias patalpas turi Šiaulių muziejus, kuris yra turtingiausias iš provincijos muziejų. Ypač blogai, kad patalpos nėra nuolatinės. Planuojama, kad kiekvienam muziejui bus nustatytos veiklos ribos ir jie eksponatus galės rinkti tik savo apskrityje. Provincijos muziejai pamazū virs apskričių muziejais ir bus Kultūros muziejaus talkininkai – turės perduoti jam vertingiausias eksponatus, o mainais gaus kopijas.

1986 m. P. Galaunė žurnale „Kultūros barai“ paskelbė apžvalginį straipsnį apie kraštotyros muziejus Lietuvoje 1921–1940 m. Autorius kraštotyros muziejų kūrimo pradžia laiko 1921 m., kai buvo įsteigtas pirmasis tokio pobūdžio muziejus Kėdainiuose. Šiaulių „Aušros“ muziejus tapo stambiausiu kraštotyros muziejumi Lietuvoje, kuriam iki 1944 m. vadovavo sumanus ir energingas įkūrėjas – teisininkas P. Bugailiškis. Kas „Aušros“ muziejui buvo P. Bugailiškis, tas 1925 m. įsteigtam Panevėžio muziejui buvo J. Elisonas, Mažeikių muziejui – S. Ličkūnas, Telšių „Alkos“ muziejui – P. Genys. Pirmųjų kraštotyros muziejų rinkinių struktūra buvo gana panaši. Šiauliuose jie buvo grupuojami į archeologijos, etnografijos, numizmatikos, meno; Panevėžyje – archeologijos, numizmatikos, istorijos, etnografijos, gamtos; Mažeikiuose – archeologijos, numizmatikos, etnografijos, liaudies meno, istorijos; Kretingoje – archeologijos ir numizmatikos, etnografijos, istorijos; Kėdainiuose – archeologijos, etnografijos, istorijos, numizmatikos ir gamtos. Daugelis muziejų dėl įvairių priežasčių neturėjo palankesnių sąlygų egzistuoti ir dirbti. Pvz., Biržų muziejus iki pat 1941 m. glaudėsi 3 savivaldybės kambariuose, jo rinkinį prižiūrėjo tik sargas. Penkiolika metų vegetavo ir Kėdainių muziejus, kol juo ėmė rūpintis 1936 m. įsteigta Kraštotyros draugija. P. Galaunės teigimu, to meto kraštotyros muziejai Lietuvos muziejininkystės istorijoje įrašė ne vieną reikšmingą lapą. Didesni ar mažesni, aktyvesni ar pa-

syvesni jie buvo kultūros židiniai, plėtę visuomenės akiratį, ugde pagarbą praeities kartų kūrybai. Jų veikla ypač reikšminga dėl to, kad jie kaupė eksponatus, kuriuos negailestingai naikino laikas, besikeičianti buitis, karas³⁴.

2003 m. Giedrės Jankevičiūtės³⁵ parengtoje 1918–1940 m. dailės apžvalgoje analizuojama kraštotyros muziejų svarba dailės istorijai. Iš pradžių net didžiųjų kraštotyros muziejų (Šiaulių, Telšių) rinkiniuose vyravo istorijos, gamtos, archeologijos ir etnografijos eksponatai, o vienas kitas atsitiktinai į muziejų patekęs dailės kūrinys nebuvo išskiriamas iš rinkinio visumos. „Aušros“ muziejus pirmuosius amžininkų dailės kūrinius įsigijo 1930–1935 m. Rinkinio užuomazgą sudarė Šiauliuose ir aplinkinėse vietovėse gyvenusių dailininkų darbai. 1936 m. į „Aušros“ ir „Alkos“ muziejų vadovus kreipėsi Lietuvos dailininkų sąjungos valdyba, siūlydama bendradarbiauti skleidžiant meno kultūrą visuomenėje. Bendradarbiavimo ženklan dailininkai „Aušros“ muziejui padovanojo savo kūrinių. Vėliau dailininkai pradėjo rengti muziejuje parodas, ta proga dovanodavo jam savo kūrinius. Ypač didelį susidomėjimą sukėlė 1939 m. pabaigoje „Aušros“ muziejuje surengta Lietuvos dailininkų sąjungos narių kūrybos paroda. „Alkos“ muziejaus vedėjas P. Genys pirmiausia siekė užmegzti ryšius su dailininkais, kurie buvo kilę iš Žemaitijos, nes svajotojo paversti „Alkos“ muziejų žemaičių kultūros židiniu. 1938 m. jis surengė Pirmąją žemaičių dailės parodą.

Išsamiausią Lietuvos muziejų raidos iki 1940 m. studiją parengė N. Keršytė. Joje detaliai aptartas kraštotyros muziejų steigimas, muziejų pobūdis, veikla ir reikšmė. Autorė regioninių muziejų kilmę sieja su kraštotyros draugijomis, siekusiomis tirti gimtojo krašto gamtą ir istoriją, saugoti praeities liekanas, senienas, steigti *saugotuves, vietas*, muziejus. Steigti kraštotyros muziejus buvo pagrindinis kraštotyros draugijų siekis ir veiklos rezultatas bei vietos valdžios ir inteligentijos *garbės reikalas*³⁶. Anot N. Keršytės, pagrindinis kraštotyros regioninio visuomeninio judėjimo ir kraštotyros muziejų koncepcijos ideologas buvo P. Bugailiškis. Kraštotyros muziejų organizatoriai nebuvo profesionalūs tyrinėtojai. Susipynė kraštotyros ir etnografijos muziejų tipai, nes nebuvo laikomasi muziejų tipologijos apibrėžtumo ir prioritetiniais pasirinkti etnografiniai tyrinėjimai³⁷. N. Keršytės manymu, kraštotyros muziejų rinkinių ir ekspozicijų pagrindas – etnografinės, archeologinės ir istorinės vertės muziejinės vertybės. Gamtos ir profesionalaus meno muziejinių vertybių kraštotyros muziejuose buvo nedaug. Šaltiniuose mažai teminima ir apie kraštotyros muziejų rinktus archyvinis dokumentus, knygas, tautosakos tekstus, kurie buvo

kaip muziejinių rinkinių priedas. Tačiau pats jų rinkimas liudijo, kad kraštotyros muziejai tęsė triumvirato (muziejaus-bibliotekos-archyvo) tradicijas, vykdė tautosakos rinkimo programą. Daugiausia archyvinių dokumentų ir knygų iš aplinkinių dvarų pavyko sukaupti Panevėžio, Biržų, Šiaulių „Aušros“ ir Telšių „Alkos“ muziejams. Rinkdami tautosaką, pasižymėjo Šiaulių „Aušros“ ir Panevėžio muziejai. 1934 m. leidus Valstybės archeologijos komisijai, šie muziejai pradėjo rengti ir archeologinių kasinėjimų ekspedicijas. Iš kitų kraštotyros muziejų išsiskyrė Klaipėdos krašto muziejus, kuris amžininkų buvo apibūdinamas kaip istorinis. Sunkiausiai įveikiamos muziejams iškilusios kliūtys buvo profesionalių specialistų stoka, neturėjimas aiškių muziejinių vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų, vieningos jų dokumentavimo metodikos. Šiaulių „Aušros“ muziejus pats kūrė muziejinių vertybių dokumentavimo metodiką, ja rėmėsi Panevėžio ir kiti kraštotyros muziejai. Nuo 1938 m. „Aušros“ muziejus dirbo pagal mokslinio darbo metodus, siekė mokslo įstaigos ir muziejininkystės centro statuso. 1941 m. P. Bugailiškis sudarė 33 straipsnių regulaminą, skirtą muziejiniam darbui. „Aušros“ muziejus nubrėžė kreivę nuo mėgėjiško kraštotyros darbo iki mokslinio³⁸. Muziejų ekspozicijose vyravo plokštuminis ir vienaplanis vaizdai, pilki fonai. Didelės įtakos ekspozicijų pobūdžiui turėjo ir muziejams nepritaikytos patalpos bei jų stygius. Tik Telšių „Alkos“ ir Neringos kuršių muziejams buvo pastatyti namai. Nidoje vokiečių draugijos pastatytame pamariui būdingos architektūros name buvo įrengta moderni ekspozicija. Šis muziejus Lietuvos muziejų istorijai yra svarbus tuo, kad lietuvių etnine kultūra (pažintiniais ir mokslo tikslais) rūpinosi ne vien lietuviai³⁹. Kraštotyros muziejai ir mokyklos buvo svarbiausi kultūros ir švietimo židiniai provincijoje. Muziejai telkė visuomenę, propagavo patriotinį nusiteikimą, savo krašto pažinimo svarbą, bendrą rūpestį saugoti praeities kultūros vertybes, liudijančias tautos tapatumo bruožus ir istorinę raidą. Apskričių centruose įkurtus kraštotyros muziejus rėmė apskričių viršinkininkai, atstovaujantys visam regionui. Valstybinės kultūros paminklų globos įstaigos juos laikė pagrindiniais kultūros vertybių saugotojais provincijoje. Nors esama prieškarinio kraštotyros muziejų trūkumą, kuriuos lėmė lėšų ir specialistų stoka, pripažįstamas ir vertinamas šių muziejų steigimas, veikla, rinkinių sudarymas ir sociokultūrinė misija kaip pamatas tolesnei Lietuvos kultūros palikimo globai⁴⁰.

1940–1988 m.

1940 m. prasidėjo permainos visose visuomeninio gyvenimo srityse. Buvo nacionalizuoti ir naikina-

mi dvarai, išblaškytos juose sukauptos vertybės. Dalis jų pateko į muziejus, pvz., į Telšių „Alkos“ muziejų atgabenta baldų ir paveikslų iš Platelių dvaro, daug meno kūrinių iš Švėkšnos, Vilkėno, Plinkšių dvarų⁴¹. Švietimo liaudies komisariatas įgaliavo „Alkos“ muziejaus vedėją P. Genį, J. Mikulskį (gydytoją) ir K. Sideravičių surašyti Telšių, Kretingos ir Tauragės apskrityse buvusias kultūros vertybes ir jas perimti. Iš nacionalizuotų dvarų pavyko išgelbėti ir į muziejų pervežti daugiau kaip 1 tūkst. muziejinių vertybių, daug archyvinių dvarų dokumentų, net 30 tūkst. knygų, kurias vėliau muziejus perdavė Knygų rūmams. Per karą P. Genys muziejaus neapleido nei vienos dienos. Po karo, 1945 m., sovietinės valdžios jis buvo atleistas iš pareigų, 1951 m. suimtas ir nuteistas 25 metams laisvės atėmimo ir 5 metams politinių laisvių netekimo konfiskuojant turtą. Tačiau jau po metų žymusis Telšių muziejininkas mirė Šilutės Macikų lageryje. 1948 m. Telšių muziejus pavadintas Telšių kraštotyros muziejumi. Dalis „ideologiškai žalingų“ eksponatų buvo nurašyta, tačiau muziejininkai jų nesunaikino ir išsaugojo iki šiandien. 1951 m. muziejus pradėjo kaupti eksponatus gamtos skyriui. Taip 1952 m. Lietuvoje atsirado pirmasis kraštotyros muziejus, kuris pagal sovietinius kraštotyros muziejų nuostatus turėjo visus 3 skyrius. 1956 m. muziejus pradėjo sistemingai rengti archeologines ekspedicijas, kurių iki 1995 m. surengė daugiau nei 30, ir sukauptė daugiau nei 13 tūkst. archeologinių eksponatų. 1967 m. prie muziejaus pradėjo steigti filialai. Užmiestyje muziejus gavo 15 ha žemės Liaudies buities muziejui kurti, kuriame buvo pastatyta 16 pastatų⁴².

Kraštotyros muziejai buvo kuriami ir tuoj po karo. 1945 m. įsteigtas Švenčionių kraštotyros muziejus. Iš pradžių jam buvo skirta tik nedidelė palėpė Švenčionių 1-ojoje vidurinėje mokykloje. Tuo metu muziejaus fondus sudarė mokykloje naudotos mokyimo priemonės, mineralų kolekcija, akmeniniai kirvukai, monetų ir banknotų kolekcija. Vėliau, 1948 m., Švenčionių apskrities vykdomasis komitetas jam paskyrė 2 kambarius kitoje vietoje, o 1955 m. muziejui teko vėl kraustyti į naują vietą – į buvusio parduotuvės savininko namą, kuriame muziejus įsikūręs iki dabar. Sovietiniam laikotarpiui būdingas pavyzdys – 1975 m. Antanų miške pastatyta partizanų bazė, o 1979 m. partizaninio judėjimo paviljonas ir 2 žeminės Peršaukštyje. Šiems muziejaus filialams buvo skirtos didelės lėšos, nors jie gyvavo neilgai ir šiandien jų nebėra. Tuo tarpu pagrindiniam muziejaus pastatui lėšų nebuvo⁴³.

Panevėžyje pirmoji pokarinė ekspozicija įrengta 1947 m. Ją sudarė archeologijos, numizmatikos, istorijos, Didžiojo Tėvynės karo, socialistinės pramonės, zoologijos skyriai. 1987 m. minint Spalio revoliuci-

jos 70-metį, atidarytoje naujoje ekspozicijoje buvo 2 skyriai – ikitarybinis ir tarybinis. Pastarojo vietoje 1989 m. pradėjo veikti nuolatinė gamtos ekspozicija⁴⁴.

1948 m. Josifo Stalino pasirašytu dekretu įkurti kraštotyros muziejai Trakuose ir Klaipėdoje. Klaipėdos kraštotyros muziejus 1950 m. įrengė pirmąją ekspoziciją. 1966 m. Nidoje įkurtas muziejus tapo jo filialu. Po metų muziejuje įsteigtas Jūrų skyrius. Ilgainiui ir Nidos muziejus, ir Jūrų skyrius išaugo į savarankiškus muziejus.

Per karą beveik sunyko Utenos muziejus. Muziejaus įkūrėjas A. Namikas turėjo trauktis iš Utenos, per trumpą laiką pasikeitė net keli vedėjai, kol muziejus liko visai be priežiūros. Tik dalis senųjų eksponatų sugrįžo į 1948–1950 m. atkurto Utenos kraštotyros muziejaus fondus⁴⁵. A. Namikas 1951 m. išstremtas į Sibirą⁴⁶. Po karo muziejaus vedėja paskirta lietuviškai nemokanti darbuotoja, turinti nebaigtą pradinį išsilavinimą. Muziejaus darbuotojai turėjo rinkti parašus už taiką, patarinėti ūkininkams kada sėti ir pjauti, už ką balsuoti, agituoti stoti į kolūkius. 1972 m. pirmąkart įrengta išsamesnė ekspozicija, kurioje, be privalomos visiems kraštotyros muziejams ekspozicijos (vaizdžiai vadinamos *nuo paleolito iki Glavlito*), buvo išplėsti etnografiniai skyriai⁴⁷.

Po karo iš buvusio Zarasų muziejaus liko spinta su keletu eksponatų. Vėliau jis tapo Rokiškio muziejaus filialu ir tik 1987 m. pasidarė savarankiškas. Atgimimo metais pasivadino Zarasų krašto muziejumi⁴⁸.

Įdomi Vilniaus kraštotyros muziejaus istorija. Jis buvo įsteigtas 1949 m. Ministrų Tarybos nutarimu vietoje buvusio žydų muziejaus. 1953 m. per patikrinimą buvo aprašyta muziejaus būklė. Tuo metu muziejaus direktoriumi dirbo Stasys Čipkus, Vilniaus universitete įgijęs muziejūninko specialybę. Muziejuje buvo 7 etatai, 2 iš jų – mokslo bendradarbių. Trys darbuotojai turėjo aukštąjį išsilavinimą (direktorius, mokslo bendradarbis ir fondų vedėjas). Per kelerius muziejaus gyvavimo metus pasikeitė 15 mokslo darbuotojų. Muziejus turėjo 2 sales ir 2 kambarius (bendras plotas 372 m²). Patalpos buvo visiškai netinkamos, šaltos, tamsios ir drėgnos, tačiau eksponatų skaičius augo gana greitai. 1952 m. įsigyti beveik 4 tūkst. eksponatų, o 1953 m. iš viso jų buvo beveik 11 tūkst.: 4 275 fotografijos, 4 433 negatyvai, 65 dokumentai ir 2 124 kiti eksponatai. Mažą daiktinių eksponatų kiekį lėmė tai, kad nebuvo tinkamų patalpų saugykloms, pvz., jau atiduoti kailių fabriko eksponatai buvo atsiimti. Tik fotografijos ir negatyvai buvo laikomi tinkamai. Muziejus turėjo ir 1 140 knygų biblioteką. Buvo parengti ekspozicijos planai šiomis temomis: 1. Feodalinis Vilnius. 2. Kapitalistinis Vilnius. 3. Vilnius 1917–1922 m. 4. Vilnius

buržuazinės diktatūros metais. Muziejaus darbuotojai sudarė 3 ekskursijų maršrutus po Vilniaus miestą, fiksavo ir rinko Vilniaus pilių istorijos medžiagą. Parodų temos daugiausia buvo susijusios su pokario laikotarpiu „socialistinėmis statybomis“. Darbuotojai važinėjo po kolūkius, provincijų muziejus ir klubus-skaityklas, prisidėjo prie visuomeninio-politinio darbo kaip agitatoriai. 1958 m. Ministrų Taryba parengė projektą dėl Vilniaus kraštotyros muziejus reorganizavimo į Vilniaus miesto muziejų. Naujojo muziejaus tikslai bemaž nesiskyrė nuo kraštotyros muziejaus – *bus telkiama įvairi muziejinė medžiaga apie Vilnių <...> įpareigoti miesto įmones pateikti nemokamai Vilniaus miesto muziejui įmonių išleidžiamos produkcijos pavyzdžius, maketus bei kitą muziejinę vertę turinčią medžiagą...*⁴⁹ Vilniaus kraštotyros muziejus veikė iki 1968 m., vėliau jo rinkiniai buvo perduoti dabartiniam Lietuvos nacionaliniam muziejui.

1961 m. buvo įkurta Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, kuri paskatino steigti visuomeninius kraštotyros muziejus. Pvz., 1962 m. pradėjo kurtis Šilalės muziejus, kuris vadinosi Šilalės miesto visuomeniniu kraštotyros muziejumi⁵⁰.

1966 m. mėginta atkurti Kauno miesto muziejų, nebeveikusį jau tris dešimtis metų. Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kauno skyriaus pasiūlymu Kauno miesto vykdomasis komitetas nutarė muziejų įrengti Perkūno name. Buvo kreiptasi į Kauno visuomenę ir prašyta perduoti turimą medžiagą, atspindinčią Kauno miesto praeitį. Per nepilnus metus sukaupta daug eksponatų. 1967 m. parengtas muziejaus ekspozicijos projektas, tačiau Kauno miesto muziejaus atkūrimo idėja nebuvo iki galo įgyvendinta.

Nors 1940 m. Lietuvoje priimtas Viešųjų kultūros muziejų įstatymas vertintinas teigiamai, tačiau įtakos regionų muziejų raidai jis beveik neturėjo. Po Antrojo pasaulinio karo kraštotyros muziejų struktūra unifikuota, siekiant juos paversti komunizmo ideologijos propagandos institucijomis. Tiek naujų, tiek ir prieškarų įkurtų muziejų pavadinimuose nuo 1948–1949 m. atsirado terminas *kraštotyros muziejus*. Muziejų ekspozicijose reikalauta išryškinti tarybinį laikotarpį. 1961 m. įsteigta Lietuvos kraštotyros draugija suteikė naują postūmį kurtis ir veikti visuomeniniams kraštotyros muziejams, kurie vėliau išaugo į valstybinius.

Nuo 1988-ųjų metų

1988–1995 m. – didelių struktūrinių ir organizacinių pasikeitimų laikotarpis Lietuvos kultūros įstaigose. Atgimimo metais atsigręžta į tikrąją istoriją, uždaryti savivaldybių muziejų ideologinio pobūdžio filialai⁵¹, aktualizuota prieškarinio istorija, pokario re-

zistencija ir tremtis. 1989 m. buvo įkurti Jonavos ir Joniškio, 1990 m. – Radviliškio (Daugyvenės), Tauragės, 1991 m. – Jurbarko, Molėtų, Pasvalio, Skuodo, 1994 m. – Prienų, Plungės, 1995 m. – Rietavo, Lazdijų, 1996 m. – Druskininkų, 1998 m. – Kaišiadorių, 2005 m. – Gargždų, Kauno (atkurtas), 2007 m. – Akmenės muziejai. 1988–2002 m. savivaldybių muziejų skaičius išaugo nuo 21 iki 63 (kartu skaičiuojant ir memorialinius muziejus), t. y. per 12 metų padidėjo trigubai. Kartais muziejai buvo kuriami neturint nei eksponatų, nei materialinės bazės. Kultūros ministerija, formuodama muziejų politiką, laikosi nuostatos, jog kiekviename rajone turėtų būti krašto (regiono) istoriją atspindintis muziejus. Pvz., 2003 m. iš 49 rajonų tik 6 (Varėnos, Ignalinos, Šalčininkų, Akmenės, Pakruojo, Širvintų) neturėjo centrinio muziejaus, tačiau juose veikė kitų įvairių muziejų⁵².

Atgimimo laikotarpiu keitėsi ir muziejų pavadinimai. 1988 m. Klaipėdos kraštotyros muziejus pavadintas Mažosios Lietuvos istorijos muziejumi. Tais pačiais metais Biržų muziejus pradėjo keltis iš buvusios cerkvės į Biržų tvirtovę. 1991 m. jis pavadintas „Sėlos“ vardu ir tapo tarptautinės Pilių muziejų aplink Baltijos jūrą asociacijos nariu. Iš kitų savivaldybių muziejų jis išsiskiria tuo, kad jau 1994 m. pradėjo kompiuterinę fondų apskaitą ir toli pažengė šia linkme⁵³. 1991 m. pradėjo kurtis Jurbarko krašto istorijos muziejus, o 1997 m. buvusiam Vasilčikovų dvare buvo atidaryta ekspozicija.

Tačiau Atgimimo metais ne visiems muziejams sekėsi plėsti veiklą. Pvz., Šilalėje iš kraštotyros muziejaus 1990 m. atimtos patalpos, jo eksponatai perkelti į biblioteką. Kilnojant muziejų, prarasta daug vertingų eksponatų. Tai retas atvejis Lietuvoje, kad savivaldybės muziejus pasidarytų pavaldus rajono viešajai bibliotekai⁵⁴.

Keitėsi ir muziejų veiklos teisinės sąlygos. 1990 m. priėmus LR vietos savivaldos pagrindų įstatymą, vietinio pavaldumo muziejai perėjo savivaldybėms. LR Vyriausybė įpareigojo rajonų ir miestų valdybas užtikrinti joms pavaldžių muziejų pastatų išlaikymą ir priežiūrą, organizuoti muziejinių vertybių apsaugą ir tvarkyti apskaitą, vadovaujantis tebegaliojančia „Muziejinių vertybių saugojimo ir apskaitos TSRS muziejuose instrukcija“. Dar vienas pereinamajam laikotarpiui svarbus dokumentas – Kultūros ir švietimo ministerijos 1990 m. rugpjūčio 8 d. įsakymas savivaldybių kultūros ir švietimo skyriams bei valdyboms, kad visų švietimo ir kultūros įstaigų steigimo, reorganizavimo ir likvidavimo projektus bei muziejų direktorių ir vyriausiųjų fondų saugotojų skyrimą ar atleidimą derintų su ministerija⁵⁵. Šis įsakymo punktas buvo perkeltas į 1995 m. priimtą LR muziejų įstatymą. Nuo 1996 m. valstybiniai mu-

ziejai pradėti registruoti LR kultūros įstaigų registre, o nuo 2004 m. naujos muziejinės įstaigos – Juridinių asmenų registre. Teisinis savivaldybių muziejų reguliavimas neatsiejamas nuo visų Lietuvos muziejų bei bendrąjį kultūros paveldą ir kultūrą, vietos savivaldą reglamentuojančios teisinės bazės. Tai ryškus ne tik dabarties, bet ir bemaž viso praėjusio šimtmečio bruožas. Pagal LR vietos savivaldos įstatymą muziejai patenka į priskirtųjų (ribotai savarankiškų) savivaldybių funkcijų sąrašą. Šio įstatymo 7 straipsnio 10 punkte kalbama apie gyventojų bendrosios kultūros ugdymą ir etnokultūros puoselėjimą, muziejų, bibliotekų ir kitų kultūros įstaigų steigimą ir jų veiklos priežiūrą. 2001 m. buvo patvirtinti Lietuvos kultūros politikos nuostatai, kuriuose bibliotekos ir muziejai apibrėžti kaip pagrindinės informacinės visuomenės kūrimo institucijos. Nors savivaldybių muziejai paprastai nekonkuruoja su kitais muziejais, tačiau dėl finansavimo jiems tenka varžytis su įvairiomis vietos kultūros įstaigomis – kultūros centrais, bibliotekomis, visuomeninėmis organizacijomis. Savivaldybių muziejų institucinių ryšių schema yra panaši, tačiau kiekvienas muziejus veikia unikaloje socialinėje aplinkoje, atstovauja konkrečios savivaldybės kultūriniais interesams. Savivaldybės muziejus geriau negu bet kuri kita vietos įstaiga atspindi ne tik regiono praeities, bet ir dabarties politines, ekonomines, kultūrinės realijas ir poreikius.

Išvados

Apibendrinant galima pasakyti, kad XX a. 3–4 deš. muziejų steigimas Lietuvoje buvo objektyvus reiškinys, atkuriamos tautinės valstybės ir savivaldybių kultūrinės brandos rezultatas. Tam įtakos turėjo ir kaimyninių šalių (Rusijos, Lenkijos, Vokietijos, Švedijos) patirtis. Tačiau steigiant muziejus neišvengta spontaniškumo (jį skatino augantis poreikis pažinti vietos gamtą, istoriją, gyvenimą). Muziejai įkurti daugiau negu pusėje tuometinių apskričių centrų (13 iš 20). Iki 1940 m. susidarė Lietuvos regioninių muziejų tinklas, susiformavo regioninės muziejūninkystės tradicija. Daugumos muziejų iniciatoriai ir steigėjai buvo ne savivaldybės institucijos, o visuomeninės draugijos ar privatūs asmenys. Būdami bene vieninteliai tiriamieji ir kultūrinio švietimo centrai, muziejai į savo veiklą įtraukė vietos inteligentiją. Iš to laikotarpio muziejų mokslinė veikla išsiskyrė Šiaurės „Aušros“, Panevėžio muziejai, žymiu provincijos kultūros centru tapo Telšių „Alkos“ muziejus.

Sovietiniu laikotarpiu Lietuvos kraštotyros muziejų veikla buvo panaši, kaip ir visoje SSRS. Po Antrojo pasaulinio karo kraštotyros muziejų struktūra unifikuota, siekiant juos paversti komunizmo ideolo-

gijos propagandos institucijomis. Muziejų ekspozicijose reikalauta išryškinti tarybinį laikotarpį. 1961 m. įsteigta Lietuvos kraštotyros draugija suteikė naują postūmį kurtis ir veikti visuomeniniams kraštotyros muziejams.

Nuo 1989 m. tuose rajonuose, kuriuose nebuvo valstybinio kraštotyros muziejaus, savivaldybės pradėjo steigti regioninio-kraštotyrinio pobūdžio muzie-

jus. Muziejų skaičiaus augimą lėmė visuomeniniai ir savivaldybių poreikiai – administraciniai savivaldybių centrai siekė tapti ir kultūros centrais. Iš esmės pasikeitė muziejų veiklos galimybės ir pobūdis, išsiplėtė ir atsirado naujų veiklos krypčių – regionų tyrinėjimai, turizmo ir edukacinės paslaugos. Tačiau savivaldybių muziejų tinklas dar nebaigtas formuoti, regioninių muziejų neturi apie 10 savivaldybių.

Nuorodos

- ¹ Galaunė P. Kraštotyros muziejai Lietuvoje 1921–1940 metais, *Kultūros barai*, 1986, nr. 1, p. 58–61.
- ² Keršytė N. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2003.
- ³ Lukoševičius O. Regioniniai muziejai: paskirtis ir reikšmė, *Lietuvos muziejai*, 2003, nr. 4, p. 5–8.
- ⁴ Valatka V. *Telšių kraštotyros muziejus*, Vilnius, 1971; *Kretingos muziejus, 1936–1996*, red. komisija: V. Kanapkienė... [et al.], Kretinga, 1996; *Alytaus kraštotyros muziejus*, sud. S. Babinaitė, 1998; *Septyni dešimtmečiai, 1933–2003: Rokiškio krašto muziejaus istorija*, sud. S. Varneckas, Kaunas, 2003; *Kaišiadorių muziejus: 1998–2003*, sud. O. Lukoševičius, Kaišiadorys, 2003; *Biržų krašto muziejus „Sėla“*, sud. J. Kriščiūnienė, S. Kubiliūtė, Panevėžys, 2008 ir kt.
- ⁵ *Istorikui ir muziejininkui Juozui Mickevičiui – 100*, par. J. Kanarskas, D. Šorienė, Kretinga, 2000; *Archeologiniai Igno Jablonskio tyrinėjimai*, par. J. Kanarskas, Kretinga, 2001; *Jurgis Elisonas, 1889–1946*, red. kolegija: J. Virbickas (pirm.)... [et al.], sud. A. Jakimavičius, Vilnius, 1997; Bušmienė S. *Eduardas Volteris*, Vilnius, 1973; Patackas A. *Motiejus Gustaitis*, Vilnius, 1993 ir kt.
- ⁶ Bugailiškis P. *Gyvenimo vieškeliais: medžiaga istorijai*, Vilnius, 1994; Gaigalaitis V. *Atsiminimai*, Klaipėda, 1998; Namikas A. *Gyvenimo fragmentai*, Utena, 2003; Valatka V. *Žemaičių žemės tyrinėjimai*, Vilnius, kn. 1, 2004; kn. 2, 2006.
- ⁷ Šiaulių „Aušros“ muziejus, teksto aut. ir sud. B. Salatkienė, Šiauliai, 1993; Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika, 1930–1939, sud. ir red. V. Šiukščenė, Šiauliai, 1998; Bugailiškis P. *Gyvenimo vieškeliais...*
- ⁸ Murka J. Tėvynės mokslas, apskrities muziejai ir kraštotyros spauda, *Gimtasai kraštas*, 1936, nr. 1, p. 2.
- ⁹ Dambrauskas K. Muziejaus eksponatūros reikalu, *Gimtasai kraštas*, 1936, nr. 10–12, p. 546.
- ¹⁰ Lingis J. Rinkinių tvarkymas kultūriname muziejuje, *Gimtasai kraštas*, 1939, nr. 21, p. 444.
- ¹¹ Tarasena P. *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas, 1928, p. 34.
- ¹² Keršytė N. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų...*, p. 82.
- ¹³ Astramskas A. Panevėžio kraštotyros muziejaus istorijos etidai, *Muziejininkystės biuletenis*, 2000, nr. 1, p. 17.
- ¹⁴ Putrius J. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, *Muziejininkystės biuletenis*, 1999, nr. 4, p. 25.
- ¹⁵ Šikšnienė R. Šilutės muziejus, *Muziejininkystės biuletenis*, 1999, nr. 5, p. 14.
- ¹⁶ Keršytė N. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų...*, p. 101.
- ¹⁷ Kauno muziejaus 20-metinės sukaktuvės, *Lietuvos aidas*, 1918, sausio 23, p. 3.
- ¹⁸ Balza R., Šiukščenė V. Šiaulių „Aušros“ muziejus: istorija ir šiandiena, *Muziejininkystės biuletenis*, 1998, nr. 1, p. 7.
- ¹⁹ Bakonis E. Žemaičių senovės mėgėjų draugija „Alka“, *Lituanistika*, 1991, nr. 2, p. 23–24.
- ²⁰ Vanagienė B. Lazdijų kultūros, švietimo ir istorijos muziejus, *Muziejininkystės biuletenis*, 1999, nr. 2, p. 13.
- ²¹ Putrius J. Mažosios Lietuvos istorijos..., p. 25.
- ²² Astramskas A. Panevėžio kraštotyros muziejaus..., p. 17.
- ²³ Baublys A. Biržų krašto muziejui „Sėla“ – 70, *Muziejininkystės biuletenis*, 1998, nr. 1, p. 9–10.
- ²⁴ Galaunė P. Kraštotyros muziejai Lietuvoje..., p. 59–60.
- ²⁵ Namikas A. *Gyvenimo fragmentai*, p. 8–9.
- ²⁶ Valatkienė L. Pranas Genys ir jo kūrybinis palikimas žemaičių muziejuje „Alka“, *Muziejininkystės biuletenis*, 2002, nr. 1, p. 42–43.
- ²⁷ Pošienė I. Zarasų krašto muziejus, *Muziejininkystės biuletenis*, 1999, nr. 5, p. 15.
- ²⁸ Murka J. Tėvynės mokslas, apskrities muziejai..., p. 2.
- ²⁹ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus statusas. 1937, *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis I*, Kaunas, 1941, p. 390.
- ³⁰ Kuprevičius V. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus 1936.I.1–1939.XII.31 darbų apyskaita, *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis I*, Kaunas, 1941, p. 332–333.
- ³¹ Bugailiškis P. Provincijos muziejai ir jų būklė, *Gimtasai kraštas*, 1935, nr. 3–4, p. 389–391.
- ³² Dalyvis. III-sai muziejų ir kraštotyros draugijų atstovų bei kraštotyrininkų suvažiavimas, *Gimtasai kraštas*, 1935, nr. 3–4, p. 398.
- ³³ mr. Mūsų provincijos muziejai, *Lietuvos aidas*, 1937, liepos 24, p. 5.
- ³⁴ Galaunė P. Kraštotyros muziejai Lietuvoje..., p. 58–61.
- ³⁵ Jankevičiūtė G. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvoje 1918–1940*, Kaunas, 2003, p. 116–121.
- ³⁶ Keršytė N. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų...*, p. 135.
- ³⁷ *Ten pat*, p. 141–143.
- ³⁸ *Ten pat*, p. 144–149.
- ³⁹ *Ten pat*, p. 149–155.
- ⁴⁰ *Ten pat*, p. 158–159.
- ⁴¹ Dargaitė Z. Dvarų meno turtai „Alkos“ muziejuje, *Muziejininkystės biuletenis*, 2000, nr. 3, p. 6.
- ⁴² Švėgždavičius K. Žemaičių „Alkos“ muziejus, *Baltų archeologija*, 1996, nr. 2, p. 18–22.
- ⁴³ Stankevičienė V. Nalšios muziejui – pusė amžiaus, *Baltų archeologija*, 1995, nr. 3, p. 20–21.
- ⁴⁴ Astramskas A. Panevėžio kraštotyros muziejaus..., p. 18.
- ⁴⁵ Namikas A. *Gyvenimo fragmentai*, p. 9.
- ⁴⁶ *Ten pat*, p. 103.
- ⁴⁷ Juodzevičius B. Utenos kraštotyros muziejus, *Muziejininkystės biuletenis*, 1999, nr. 4, p. 26.
- ⁴⁸ Pošienė I. Zarasų krašto muziejus..., p. 15.
- ⁴⁹ Dėl Vilniaus kraštotyros muziejaus reorganizavimo į Vilniaus miesto muziejų [mašiništas]. 1958, *Kultūros ministerijos archyvas*, f. 16, ap. 1, b. 10.
- ⁵⁰ Dirškuvienė R. Šilalės krašto muziejus, *Muziejininkystės biuletenis*, 1999, nr. 5, p. 14.

letenis, 1999, nr. 12, p. 12.

⁵¹ Senapėdis R. Lietuvos muziejai 1988–1996 metais, *Muziejninkystės biuletenis*, 1997, nr. 3, p. 2.

⁵² Bogušienė I. Muziejų politika nepriklausomybės laikotarpiu 1990–2002 metais: magistro darbas [mašraštis], *Vilniaus*

universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institutas, Vilnius, 2003, p. 20–21.

⁵³ Baublys A. Biržų krašto muziejui „Sėla“..., p. 10.

⁵⁴ Dirškuvienė R. Šilalės krašto muziejus..., p. 12.

⁵⁵ Bogušienė I. Muziejų politika..., p. 9.

REGIONAL MUNICIPAL MUSEUMS: DEVELOPMENT AND PERSONALITIES

Olijardas Lukoševičius

Kaišiadorys Museum

The article describes the history of Lithuanian regional museums from the beginning of their foundation to the present days. By 1940, the museums were set up in thirteen of the twenty county centers, the net of Lithuanian regional museums was formed and regional museum studies tradition settled. Museums have been closely linked to the regional local lore societies. Most significant among all the museums were several, such as Šiauliai “Aušros”, Panevėžys Museum and Telšiai “Alkos” Museum.

For the period from 1940 to 1988, Lithuanian regional museums have been unified according to the model of regional museums in USSR. From around 1948, museum names included the term Local Lore Museum, museum exhibitions and activities were re-

quired to highlight the Soviet period and disseminate the communist ideology. In 1961, Lithuanian Local Lore Society was founded, which led to the creation of public museums, some of which later grew into the regional ones.

Since 1989, the municipalities started to establish regional museums in the districts, which had no local lore museums yet. Alongside the museum activities of collection, storage and exhibition of the cultural values of the certain region, the new forms of activities, such as regional research, tourism and education services, started and spread. But museums have not yet completed the formation of a network: somewhere 10 municipalities do not have regional museums yet.

JIE KŪRĖ BIRŽŲ MUZIEJŲ: VLADAS ROZMANAS, JONAS MACIEJASKAS, MYKOLAS STAŠKEVIČIUS, JOKŪBAS MIKELĖNAS

Antanas Seibutis

Biržų krašto muziejus „Sėla“

Grafas Eustachijus Tiškevičius (1814–1873)

Biržuose kolekcionavimas, iš kurio ir atsirado muziejininkystė, turi senas tradicijas. Tiek kunigaikščių Radvilų, tiek grafų Tiškevičių šeimos turėjo įvairių numizmatikos, etnografijos kolekcijų, bibliotekų, archyvų. Vienu iš Lietuvos muziejininkystės pradininku yra laikomas Eustachijus Tiškevičius, Astravo grafų Tiškevičių giminaitis, keletą metų gyvenęs Astravo dvare ir 1869 m. parašęs knygą „Biržai, žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį“¹.

Jo rūpesčiu 1855 m. įsteigta Vilniaus archeologinė komisija, o prie jos atidarytas pirmasis muziejus, pavadintas Senienų muziejumi. Jį kuriant, iš Astravo į Vilnių išgabenti keli tūkstančiai daiktų. Daug eksponatų iš Biržų papildė ir besisteigiančius 1918 m. atkurtos Lietuvos valstybės muziejus. O Biržuose muziejaus nebuvo. Sustiprėjus valstybei, prie mokyklų kai kur jau ėmė kurtis nedideli muziejukai. Biržų miestiečiams, inteligentijai pamažu brendo mintis turėti savo muziejų. Didžiulis postūmis šia linkme buvo naujo Biržų apskrities viršininko Vlodo Rozmano atvykimas į Biržus 1927 m. pavasarį.

Vladas Rozmanas – Biržų muziejaus įkūrimo iniciatorius

Penkerių metų darbo Biržų apskrities viršininko poste proga laikraštis „Biržų žinios“ V. Rozmanui paskyrė nemažą straipsnį:

Vladas Rozmanas gimė 1893 m. Taujėnuose, Vilksmergės apskrity. Mokėsi Vilksaviškio gimnazijoje. Vėliau baigė Orenburgo karo mokyklą ir dalyvavo Didžiajame kare. Prasidėjęs Rusijoje netvarkai, grįžo Lietuvon ir 1919 metais stjo Lietuvos kariuomenėn, kur ėjo 3 D. L. Kun. Vytauto pulko vado padėjėju, Baltgudžių atsargos batalijono vado ir 4 pėstininkų (vėliau pasienio) divizijos štabo viršininko pareigas. Atsargon išėjo majoro laipsny.

1923 metais pakviestas vidaus reikalų ministerijos tarnybon ir paskirtas Panevėžio m. ir apskrities viršininku. 1927 metų balandžio mėn. perkeltas į Biržų apskritį toms pačioms pareigoms eiti.²

V. Rozmanas aktyviai dalyvavo visuomeniniame Panevėžio gyvenime, aktyviai jis įsitraukė ir į visuomeninę ir ūkinę veiklą Biržuose. Viena iš jo svarbiausių išsipildžiusių iniciatyvų buvo muziejaus įkūrimas Biržuose. V. Rozmano ir kitų dėka Panevėžyje 1925 m. jau buvo įkurtas muziejus. Tad nieko nenustebino, kad naujasis Biržų apskrities viršininkas ėmėsi iniciatyvos ir Biržuose įkurti muziejų.

Netrukus, 1927 m. gruodžio 31 d., Biržų apskrities valdyba – valdybos pirmininkas V. Rozmanas, nariai Jonas Mulokas ir Jonas Josevičius, sekretorius Petras Čigas – nutarė *nustatyti Biržų muziejaus statuto projektą ir jį pateikti artimiausiam apskrities tarybos posėdžiui tvirtinti³.*

Pagal statutą muziejuje numatomi šie skyriai: Numizmatikos, Archeologijos-keramikos, Istorijos, Žemės ūkio, Gamtos, Filatelijos, Liaudies meno ir Paveikslų galerija. Skyriams vadovauti apskrities valdyba kviečia specialistus bei žinovus, skiria muziejaus prižiūrėtoją, o *muziejų veda ir už tvarką ir čielybę eksponatų atsako muziejaus vedėjas⁴.* Visai muziejaus veiklai vadovauja muziejaus taryba, sudaryta iš savivaldybės atstovo, muziejaus vedėjo ir muziejaus skyrių vedėjų.

Šitoks projektas ir buvo svarstytas 1928 m. vasario 10 d. Tą dieną Biržų apskrities taryba iškilmin-

*Biržų
apskritis
viršinininkas
Vladas
Rozmanas su
šeima.
Apie 1930 m.*

game posėdyje nutarė: *Lietuvos Nepriklausomybės 10-ies metų paminėjimui įsteigti Biržuose muziejų.*⁵

1928 m. vasario 15 d., šventės išvakarėse, kvies-
tinei publikai buvo išsiuntinėti tokio turinio kvietimai:
*Gerb... Biržų apskrities savivaldybė Lietuvos Ne-
priklausomybės 10-ties metų sukaktuvėms paminėti,
tautos senovei nušviesti, praeičiai pažinti ir senovės
liekanoms globoti įsteigė Biržų Muziejų. Šio muzie-
jaus iškilmingas atidengimas įvyks šių metų vasario
mėn. 16 dieną 13 val. muziejaus bute, Reformatų g-vė
Nr. 6, kuriame Tamsta kviečiamas dalyvauti. Valdy-
bos pirmininkas V. Rozmanas ir sekretorius P. Čigas*⁶.

Taigi, 1928 m. vasario 16 d. ir įvyko muziejaus
„iškilmingas atidengimas“. Kaip to fakto liudininkas,
išliko susirinkimo dalyvių surašytas ir parašais
patvirtintas dokumentas, skambiai pavadintas „Iškil-
mingu aktu“⁷.

Įsikūrusį naują muziejų telegrama iš Kauno pa-
sveikino švietimo ministras kraštietis Konstantinas
Šakenis: *Širdingai dėkoju Biržų muziejaus tarybai
už pareikštus linkėjimus, linkiu, kad Jūsų įsteigtas
muziejus augtų ir klestėtų*⁸, bei Kauno universiteto
Evangelikų teologijos fakulteto dekanas kun. prof. dr.
Povilas Jakubėnas: *Tegul tampa mūsų Muziejus praei-
ties versme, iš kurios galėsime ateityje semtis lietuvių
dvasios ir mokytis labiau mylėti savo tautą ir tėvynę.*⁹

Buvo pristatyti ir muziejaus darbuotojai. Bir-
žų muziejaus tarybos pirmininku ir Numizmatikos
skyriaus vedėju tapo žmogus, įgyvendinęs savo idė-
ją – V. Rozmanas, Archeologijos-keramikos skyriaus
vedėju – gydytojas Jokūbas Mikelėnas, Istorijos –
evangelikų reformatų superintendantas Povilas Ja-
kubėnas, Žemės ūkio – agronomas Juozas Valiūnas,

Gamtos – mokytojas Alfonsas Latvėnas, Liaudies
meno – savivaldybės darbuotojas Apolinaras Norvai-
ša, Filatelijos – evangelikų liuteronų kun. A. Plam-
ša, Paveikslų galerijai ėmė vadovauti notaras Pranas
Lembertas. Jie visi dirbo visuomeniniais pagrindais.

V. Rozmanas aktyviai dalyvavo ir Šaulių sąjun-
gos Biržų rinktinės, Šaulių teatro direkcijos, Biržų
savanorių gaisrininkų draugijos veikloje.

1933 m. gegužės 29 d. V. Rozmanas išvyko į
naują tarnybą Rokiškio apskr., Biržuose palikdamas
gražius atsiminimus ir darbo rezultatus: nutiestus
plentus ir tiltus, pastatytą naują gimnazijos rūmą,
įkurtą muziejų.

Pirmasis Biržų muziejaus vedėjas – Jonas Maciejauskas

Biržų muziejaus vedėju, dirbusiu tik keletą mė-
nesių, tapo Jonas Gasiūnas. Jau gegužės mėn. jį pa-
keitė Jonas Maciejauskas, kuris muziejui vadovavo
iki 1940 m.

J. Maciejauskas gimė 1885 m. vasario 16 d. Pa-
mančių k., Vaškų vlsč. Baigęs Biržų keturklasę moky-
klą, 1903–1905 m. dirbo Kiburių valsčiaus valdybos
sekretoriumi, 1905–1906 m. Skrebotišio valsčiaus
sekretoriaus padėjėju, valsčiaus sekretoriumi, o nuo
1906 iki 1913 m. – vėl Skrebotišio valsčiaus sekre-
toriaus padėjėju.

J. Maciejauskas buvo vedęs Juzefą Vadapalaitę
iš Morkūnų k., Saločių vlsč. 1910 m. su ja susilaukė
dukters Juzefos.

Nuo 1913 iki 1917 m. J. Maciejauskas dirbo
Gulbinų valsčiaus valdybos sekretoriumi. Vėliau gy-

želio 15 d. į Lietuvą įžengė okupacinė Raudonoji Armija. Muziejaus vedėjas J. Maciejauskas lapkričio 15 d. išėjo iš darbo muziejuje ir įsidarbino Biržų miesto komunalinio ūkio skyriuje inspektoriumi, juo dirbo iki 1941 m. birželio 22 d. Tuo pačiu laiku iš darbo muziejuje išėjo ir kitas darbuotojas, Mykolas Staškevičius.

Apie muziejaus veiklą vokiečių okupacijos metais (1941–1944) žinios negausios ir fragmentiškos. Tuo laikotarpiu į darbą muziejuje grįžo jo ilgametis vedėjas J. Maciejauskas. Kiek galima spręsti iš to meto gimnazistų biržiečių prisiminimų, muziejus veikė, buvo lankomas, kiek tai buvo įmanoma karo sąlygomis.

Lietuvą vėl okupavus Raudonajai Armijai, J. Maciejauskas 1944 m. rugpjūčio 14 d. paliko muziejų ir vėl įsidarbino Biržų komunaliniame ūkyje, matyt, norėjo būti toliau nuo politikos. 1945 m. sausio 21 d. raštu Biržų apskrities liaudies švietimo skyriaus vedėjas Jonas Dilys ir politinio švietimo inspektorius A. Kirša kreipėsi į Biržų apskrities vykdomojo komiteto Komunalinio ūkio skyriaus vedėją dėl J. Maciejausko perkėlimo į Biržų muziejaus vedėjo pareigas, tačiau tai neįvyko, o gal ir nesutiko J. Maciejauskas¹⁰.

Nuorašas

Biržų apskrities liaudies švietimo skyrius

Biržai, Ežero gatvė Nr. 17

21 01 1945

Biržų apskrities Vykdomojo komiteto Komunalinio Ūkio skyriaus vedėjui

Prašome Jūsų sutikimo atleisti Jūsų skyriaus tarnautoją Maciejauską Joną iš dabar jo einamų pareigų. Mes jį numatome kviesti Biržų Muziejaus vedėjo pareigoms. Dabar J. Maciejausko einamose pareigose gal galėtų jį pakeisti ir bet kuris kitas, mažesnių kvalifikacijų darbuotojas. Kaip muziejaus darbuotojas jis mums būtų labai reikalinga, ypač po to, kai muziejus vokiškų okupantų buvo išgrobtas. Sunaikinti net ir pirmesnieji inventORIZACIJOS DAVINIAI /knygos, formuliarai, kartoteka/.

Gi J. Maciejauskas, kaip to muziejaus kurėjas, pirmasis ir nuolatinis per septyniolika /17/ metų tos įstaigos reikalų tvarkytojas, nesunkiai galės nustatyti vokiškųjų okupantų padarytus nuostolius ir atkurti dar užsilikusių eksponatų sunaikintus inventORIZACIJOS DAVINIUS. O taip pat rinkti ir klasifikuoti naujus muziejaus eksponatus, nes tame darbe jis turi daug praktikos ir patyrimo.

Ligi šio laiko, nesant tinkamo vedėjo, Biržų Muziejus netik negali veikti /visuomenei neatidarytas/, bet ir pats viduje negali susitvarkyti – nenustatyti nuostoliai, neinventorizuotas turtas, nerenkami nauji

Jonas Maciejauskas – Biržų muziejaus vedėjas. 1928–1940 m.

ekspوناتai. O naujų eksponatų rinkimas, ypatingai iškeliant vokiškosios okupacijos padarinių liekanas, mums būtinai reikalingas; ilgiau laukiant, vokiškųjų okupacijos liekanų ekspوناتai gali nusimėtyti, ar net kieno nors gali būti sąmoningai sunaikinti.

Atsižvelgiant į tai kas aukščiau pasakyta prašome nepadaryti kliūčių J. Maciejauskui pereiti Biržų muziejau tarnybon.

Skyriaus vedėjas J. Dilys, Politinio Švietimo inspektorius A. Kirša.

Kaip buvo minėta, J. Maciejauskas darbo nepakeitė ir iki 1950 m. dirbo Biržų komunaliniame ūkyje. Pirmasis ilgametis Biržų muziejaus vedėjas J. Maciejauskas mirė Biržuose 1951 m. gruodžio 6 d.

Iškamšų meistras, fotografas, archeologas – Mykolas Staškevičius

Kitas etatinis darbuotojas, ypač daug nusipelnęs pirmuoju muziejaus veiklos periodu, buvo apskrities valdybos paskirtas muziejaus prižiūrėtojas Mykolas Staškevičius, dirbęs 1928–1940 m.

Gimė M. Staškevičius 1893 m. balandžio 11 d. Stačkūnų k. Nepriklausomoje Lietuvoje iki 1927 m. jis dirbo kelių ir tiltų statybos rangovu. Biržų apskrities valdyba, M. Staškevičių, pradėjusį eiti pareigas muziejuje, pasiuntė stažuotis į Kauno muziejus. Ten

*Mykolas
Staškevičius
su sūnumi
Vytautu.
1936 m.*

jis išmoko preparuoti paukščius ir kitus gyvūnus bei daryti jų iškamšas, fotografuoti.

Medžiodamas Lietuvos paukščius, M. Staškevičius surinko dabar jau retų ir net išnykusių paukščių kolekciją, kuri muziejuje saugoma iki šiol. Ją gerai įvertino muziejuje prieš keletą metų apsilankęs žinomas gamtininkas prof. Ričardas Kazlauskas.

M. Staškevičius atliko archeologinius Biržų tvirtovės, senkapių kasinėjimus, radinius fotografavo (nuotraukos neišliko). Motociklu važinėdavo po kaimus ir rinkdavo senienas. Surinko senųjų medinių šventųjų skulptūrų ir geležinių kryžių viršūnių kolekciją.

Biržų muziejuje jis dirbo iki 1940 m. pabaigos.

Iš M. Staškevičiaus sūnaus Vytauto Staškevičiaus, gyvenančio JAV, laiškų Biržų muziejaus direktoriui Algimantui Baubliui:

Sužinojęs, kad Biržų muziejui prižiūrint buvo atstatyta Biržų pilis atlyktas toks didelis darbas, siunčiu jums 2 foto iš Biržų praeities. Vieną kai 1930 m. Biržų muziejui prižiūrint buvo atkastas pilies vartų rūsis. Mano tėvelis tuo laiku buvo pirmasis apmokomas muziejaus tarnautojas, o kitu žmonių aš neprisimenu.¹¹

Siunčiu jums dvi foto viena yra liuteronų bažnyčia kuria Margarita prašė, kad perfotografuoti ir pasiusti jums, o antra tai Staškevičius ant motociklo su sūnumi 1936 m. Jis tuo motociklu važinėdavo per kaimus rinkdamas senienas.

Dar šiek tiek apie Staškevičių. Nors Macijauskas skaitėsi muziejaus vedėjas, bet jis ten retai pasirodydavo nes jo tiesioginis darbas buvo Biržų apskrities mokyklų inspektorius, už ką jis ir gavo atlyginimą, o faktinai Staškevičius visa darba atlygdavo, nes jis

buvo tam apmokintas. Jis buvo muziejaus fotografas muziejuje buvo irengta foto laboratorija, paukščių ir žvėrelių medžiotojas ir iškimšėjas, jis dalyvaudavo piliakalnio ir senų kapų kasinėjimuose, ir ten iškasėnas fotografuodavo.

1940 m. 3 mėniasiams po Rūsų atėjimo jis buvo atleistas, ir jo darbas buvo atiduotas žmogui kuris nieko nemokėjo, ir buvo tik prižiūrėtojas. Muziejus turėjo ir daugiau iš miesto įtelgentų garbės darbuotojų kaip pavidžiui pašto ženklus tvarkė ar tik ne dr. Mikelėnas. Muziejaus vardas tada buvo Biržų apskrities Istorijos ir Gamtos Muziejus.¹²

Biržietis Bronius Petrauskas prisimena: Mano tėvas Vaclovas Petrauskas buvo pažįstami su Mykolu Staškevičiumi ir mane nusivesdavo į muziejų. Tik įėjus į Rotušės pastatą, muziejus buvo į kairę – durys ir du dideli kambariai, o į dešinę – biblioteka ir skaitykla. Gerai atsimenu iš tų laikų šerną, paukščius, pinigus. Nacių okupacijos laikais irgi apsilankydavau muziejuje. Beje, kai jau mokiausi Kaune 1948–1953, keletą kartų buvau sutikęs Mykolą Staškevičių¹³.

Po 1944 m. M. Staškevičius tęsė veiklą Rokiškio, Kauno T. Ivanausko zoologijos muziejuose. Ilgametis Biržų muziejaus darbuotojas mirė 1962 m. Kaune.

Archeologijos-keramikos skyriaus vedėjas – Jokūbas Mikelėnas

Labai svarbus žmogus, tiek kuriant Biržų muziejų, tiek plėtojant jo veiklą, buvo gydytojas Jokūbas Mikelėnas.

*Gydytojas Jokūbas
(antroje eilėje centre)
Mikelėnas su Biržų
ligoninės personalu.
1936 m.*

Prieškariniuose Biržuose retas žmogus nepažino gydytojo J. Mikelėno. Šio žmogaus interesai buvo labai įvairūs: viskas jį domino, visur jo buvo pilna.

J. Mikelėnas gimė 1885 m. liepos 21 d. Mažutiškių k., pradžios mokyklą baigė Biržuose, gimnaziją – Tomske. Tomsko universitete baigė ir medicinos mokslus. Gydytojo darbą J. Mikelėnas pradėjo Skaistkalnėje, Latvijoje, kur susipažino ir vedė Oną Putniekaitę. Su ja susilaukė sūnaus Jono. Žmona Ona buvo Biržų gimnazijos mokytoja, aktyvi Reformatų moterų draugijos narė.

J. Mikelėnas per Pirmąjį pasaulinį karą dirbo Nukentėjusiems nuo karo šelpti lietuvių komitete, 1916–1920 m. vadovavo lietuvių sanatorijai Jaltoje. Grįžęs į Lietuvą, 1920–1944 m. buvo Biržų apskrities ligoninės vedėjas. 1938 m. dalyvavo steigiant Likėnų kurortą, garsėjo kaip geras chirurgas.

Nuo 1910 m. J. Mikelėnas bendradarbiavo įvairiuose laikraščiuose, o 1922–1924 m. netgi redagavo „Biržų žinias“. Jis aktyviai dalyvavo steigiant Biržų muziejų, o jam įsikūrus visuomeniniais pagrindais dirbo Archeologijos-keramikos skyriaus vedėju. 1930 m. atliko archeologinius tyrimus dabartinės sporto mokyklos teritorijoje, muziejų papildė vertingais radiniais.

1930 m. Biržų spaustuvėje buvo išleistas J. Mikelėno parengtas „Informacinis lapelis“, skirtas Biržų muziejaus veiklos dvejų metų apžvalgai. Jis aktyviai dalyvavo Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios veikloje, 1920 m. buvo išrinktas kuratoriumi. 1923–1941 m. buvo Evangelikų reformatų kolegijos prezidentas. Pasitraukęs iš Lietuvos, tas pačias pareigas ėjo 1948–1961 m. išeivijoje JAV. Mirė J. Mikelėnas Čikagoje 1966 m. balandžio 19 d.

Archeologiniai Biržų tvirtovės tyrimai

Pirmuosius archeologinius Biržų tvirtovės tyrimus atliko vienas iš Biržų ordinatų, Astravo dvaro savininkas Jonas Tiškevičius (1851–1901). Kaip pasakojo Biržų miesto gyventojas P. Koškulis¹⁴, pilis buvo pradėta kasinėti 1884 m. nuo įėjimo vartų. Pats grafas irgi aktyviai dalyvaudavo. Kasant rasti 4 arklių žąslai, spėta, kad toje vietoje stovėjo arklidė. Be jų, aptikta įvairių radinių iš brangaus metalo, marmuriniai laiptai, geležinės durys. Visus radinius vežė į Astravą, o paskui – į Paryžių. Tačiau grafas J. Tiškevičius neilgai kasinėjo, nes užprotestavo Biržų miesto gyventojai, bijodami, kad visai nebūtų sunaikinti griuvėsiai. Jie pas grafą nusiuntė savo delegaciją prašyti, kad daugiau pilies nebekasinėtų.

1859 m. Konstantinas Tiškevičius aprašė Sandariškių pilkapį prie Nemunėlio, 1893 m. Stefanas Kaderis tyrinėjo III–IV a. Kuprių pilkapius, 1936 m. Emilis Šneideris – Anciškių ir Vabalninko kapiny-nus¹⁵.

1930 m. „Biržų žiniose“ randame tokią žinutę: *Buvusio Sližių (Biržų raj.) dvaro laukuose senkapius kasinėjo Biržų kraštotyros muziejus ir, be kitų radinių, aptiko kelis Gustavo II Adolfo šilingus, kurių vienas buvo 1624 m. – J. Mikelėnas. Biržų muziejus.*¹⁶

Biržų apskrities ligoninės vedėjo, Biržų muziejaus Archeologijos-keramikos skyriaus vedėjo J. Mikelėno¹⁷ straipsnyje, atspausdintame 1930 m. „Biržų žiniose“, minimi muziejaus fondus papildę atsitiktiniai, bet labai vertingi radiniai – kokliai, rasti kasant griovį už tvirtovės fosos nuo senojo ligoninės medinio barako į pietų pusę.

Matyt, šių atradimų paskatinta, 1930 m. rudenį kasinėjimus pradėjo Biržų muziejaus taryba. Kasinė-

jo kunigaikščių Radvilų tvirtovės teritorijoje (kieme, daugiausia rūmų šiaurės vakarų ir pietvakarių pusėje bei senojo arsenalo vietoje) ir už fosos, kur buvo rasti pirmieji radiniai.

Tvirtovėje rado XVI a. pab. ir XVII a. II p. herbinių ir heraldikos motyvais puoštų polichrominių koklių, kitų radinių, o už fosos aptiko daug apdegusių ir deformuotų herbinių Biržų koklių, puoštų įvairiais siužetais: Žygimanto Senojo monograma, Renesan-

so epochos dailininko Crannaxo paveikslo, kuriame vaizduojama hercogienė Sibilla fon Cleve Alsbranth, kopija, būgnininko ir kitais, datuojamų XV a. pab.–XVI a. I p. Šie kokliai panašūs į Vengrijos, Lenkijos, Vokietijos, Lietuvos (Kauno, Klaipėdos, Vilniaus) miestų senamiesčiuose rastus koklius.

Visi tuo metu rasti radiniai saugomi Biržų krašto muziejuje „Sėla“, restauruoti 1991 m. Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centre.

Nuorodos

- ¹ Tyszkiewicz E. *Birže Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St.-Petersburg, 1869. Knygą į lietuvių kalbą išvertė Biržų muziejaus direktorius A. Baublys, 1998 m. išleido Šiaulių leidykla „Saulės delta“.
- ² Biržų apskrities viršininkas Rozmanas Vladas, *Biržų žinios*, 1932, bal. 10, nr. 14.
- ³ Biržų apskrities valdybos nutarimų knyga, 1927 m. protokolas Nr. 37, *Biržų krašto muziejus „Sėla“* (toliau – BKM), GEK-13059, R-4205.
- ⁴ *Ten pat.*
- ⁵ Biržų apskrities tarybos posėdžio protokolo Nr. 1 nuorašas, 1928-02-10, BKM, GEK-13060.
- ⁶ Kvietimas, adresuotas K. Burbuliui, BKM, GEK-13064/1 R-4210/1.
- ⁷ Iškilmingas aktas, BKM, GEK-13061, R-4207.
- ⁸ Šakenis K. Telegrama, 1928-02-18, BKM, GEK-13063, R-4209.
- ⁹ Jakubėnas P. Telegrama, 1928-02-16, BKM, GEK-13062, R-4208.
- ¹⁰ LTSR Biržų apskrities vykdomojo komiteto Liaudies švietimo skyriaus vedėjo įsakymų knyga. Pradėta 1944-08-01, baigta 1945-12-31, *Biržų kultūros centro archyvas*.
- ¹¹ Staškevičius V. Laiškas A. Baubliui, 1989-03-05, BKM archyvas.
- ¹² Staškevičius V. Laiškas A. Baubliui, 1993-02-02, BKM archyvas.
- ¹³ Petrauskas B. Atsiminimai apie buvusius Biržų muziejaus direktorius Vilių Grytę, Romualdą Dargelį, apie Biržų muziejų. Užrašė A. Seibutis 2007-03-18, BKM archyvas.
- ¹⁴ Pasakojimai apie 1884 m. Biržų pilies kasinėjimą, *Biržų žinios*, 1930, rugs. 14, nr. 37.
- ¹⁵ Kulikauskas P., Zabiela G. Lietuvos archeologijos istorija, Vilnius, 1999, p. 214.
- ¹⁶ *Biržų žinios*, 1930, bal. 13, nr. 15.
- ¹⁷ Mikelėnas J. Mūsų senovė, *Biržų žinios*, 1930, rugpj. 10, nr. 32; Mikelėnas J. Mūsų senovė, *Biržų žinios*, 1930, gruodžio 7, nr. 49.

THE CREATORS OF BIRŽAI MUSEUM: VLADAS ROZMANAS, JONAS MACIEJAUSKAS, MYKOLAS STAŠKEVIČIUS, JOKŪBAS MIKELĖNAS

Antanas Seibutis

Museum “Sėla” of Biržai Area

A phenomenon of collecting, which gradually grew into museology, has old traditions in Biržai. Both Radziwill and Tyszkiewicz families had rich collections of numismatics, ethnography and also their own libraries and archives. Count Eustachy Tyszkiewicz (1814–1873), a relative of Biržai Tyszkiewicz, is considered to be an originator of museology in Lithuania. Several years of his life he spent in Astravas manor and in 1869 wrote a book “Biržai. Glance at the Past of a Town, Castle and Primogeniture”.

Eustachy Tyszkiewicz was an initiator of establishing of Vilnius Archaeological Commission in 1855. Later, the first museum called Museum of Antiquities was established. Lithuanian state was getting stronger and in some places small museums were established in schools. Intelligentsia of Biržai town also started to develop an idea to have their own museum. Strong impulse to do that came together with a

new governor of Biržai County – Vladas Rozmanas, in 1927. On his initiative, commemorating the 10th anniversary of Lithuania’s Independence (February 16, 1928), Biržai museum was opened.

The first head was J. Gasiūnas, who led the Museum just several months. Starting from May, Jonas Maciejauskas succeeded him and worked till 1940. Another employee – Mykolas Staškevičius – was appointed by Biržai County administration and he did a lot for the Museum during the initial period of museum history, working there since 1928 till 1940.

Life and activities of Jokūbas Mikelėnas – a head of Biržai hospital in 1920–1944 – also deserves our special attention. He participated in creation of Biržai Museum and later voluntarily worked in the section of Archaeology and Ceramics. In 1930, he carried out archaeological excavations in the territory of present Sports school and thus complemented museum’s collections with new items.

VINCAS ŠLEKYS – VIENAS IŠ MARIJAMPOLĖS „SODŽIAUS“ MUZIEJAUS STEIGĖJŲ

Jaunius Vylius

Marijampolės kraštotyros muziejus

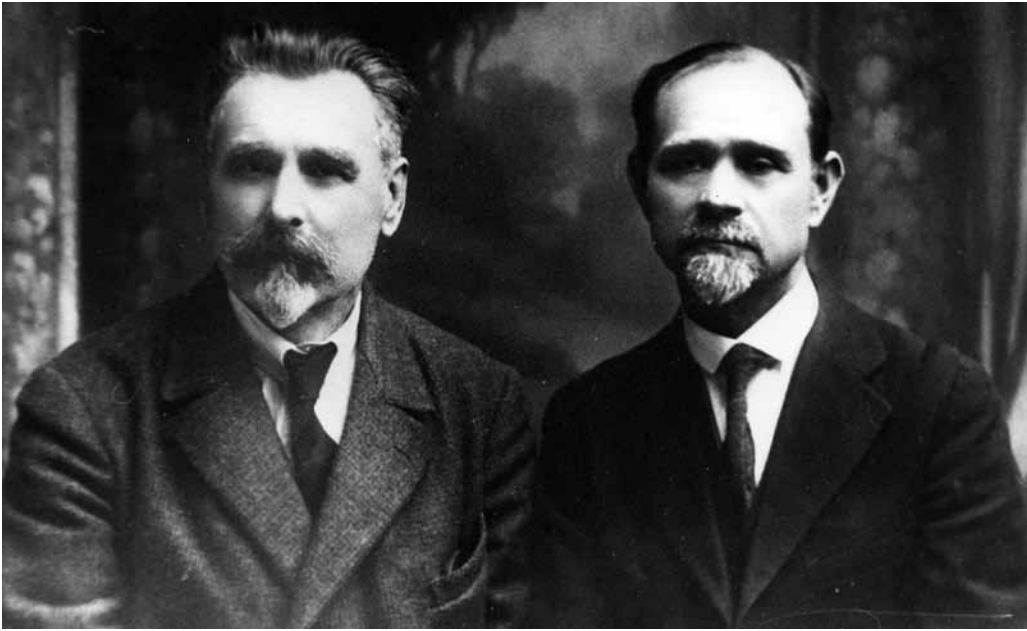
Vincas Šlekys gimė 1870 m. spalio 19 d. Mokolų k., Marijampolės vlsč., ūkininkų šeimoje. Tėvai savo pirmagimį nutarė leisti į mokslus, pagal jų senelių norą jis turėjo tapti kunigu. Vinco tėvas, nors ir savamokslis, bet gerai skaitė ir rašė, kurį laiką net vaitu buvo. Tuo metu, kai augo Vincukas, Lietuvoje jau buvo prasidėjusi knygnešių „gadynė“, veikė slapotos vargo mokyklos, kaimuose daugėjo apsišvietusių, susipratusių ūkininkų. Raštingas tėvas, ketinęs savo sūnų leisti į mokslus, tikriausiai pamokė jį skaityti ir rašyti, paskaitydavo jam lietuviškų knygelių. Į valdišką pradžios mokyklą Marijampolėje, paskui į gimnaziją mažasis Vincukas ėjo kartu su Matulaičių Jurgiu ku, vėliau tapusiu palaimintuoju arkivyskupu Jurgiu Matulaičiu, tada gyvenusiu gretimame Lūginės k. Eidavo pėsti, nes Mokolų k. yra visai šalia miesto. Pradžios mokykloje mokėsi 3 metus, paskui kartu ėjo į Marijampolės gimnaziją. Parengiamosios klasės mokytoju tada buvo Petras Arminas, didelis lietuviškumo skleidėjas. Tokių mokytojų buvo ir daugiau: Petras Kriaučiūnas, Jonas Čėsna, Andrius Botyrius, Juozas Jasulaitis. Štai kaip apie Marijampolės gimnaziją rašė pats V. Šlekys jau vėliau, 1930 m.: *Neabejotinas dalykas, kad ši gimnazija yra Lietuvos atgimimo lizdas, tie vyrai, kuriems kredituojamas Lietuvos atgaivinimo darbas: Kudirka, Petras Matulaitis...* Besimokydamas vyresnėse klasėse, V. Šlekys ir pats pradėjo reikštis kaip lietuviybės skleidėjas – ėmė rašinėti į lietuviškus laikraščius, buvo slapto lietuvių ratelio narys, platino draudžiamą spaudą. Nuo 1890 m. pradėjęs bendradarbiauti lietuviškoje spaudoje, su ja liko susijęs visą gyvenimą. Iš pradžių siuntinėjo įvairias žinutes, vėliau ėmėsi vertimų iš lenkų kalbos, pats parašė keletą apsakymų, scenos vaizdelių, libretų operetėms, o galiausiai tapo redaktoriumi ir leidėju. Dar besimokydamas gimnazijoje, Vincas turėjo užsikrėsti jeigu ir ne laisvamaniškomis, tai bent pasaulietiškomis idėjomis. Be to, nors iš mažens buvo auklėjamas religingai, į religiją nebuvo linkęs, nes atėjus laikui važiuoti į kunigų seminariją jis kategoriškai tam pasipriešino. Sugriuvo jo tėvų ir senelių svajonė matyti jį kunigu. Tėvai, norėdami nepaklusnų sūnų nubausti, atėmė iš jo batus ir liepė pačiam pasidaryti klumpes, siuntė prie sunkiausių darbų. Vincas neprieštaraudamas vykdė visus tėvų nurodymus, bet į kunigų seminariją nevažiavo. Tada jis pradėjo daraktoriant, slap-

Vincas Šlekys. 1920 m.

toje mokykloje savo namuose mokė kaimo vaikus.

1894–1896 m. V. Šlekys ėmė rinkti tautosaką (užrašė 41 dainą), įvairias senienas: tautinius ir darbo drabužius, apavą, namų apyvokos reikmenis, įvairius padargus. Bet svarbiausias jo darbas šiuo laikotarpiu buvo slaptos lietuviškos spaudos platinimas, knygnešystė, o didžiausias – kartu su kitais šviesuoliais įkurta slapta „Sietyno“ draugija. Visi autoriai, rašę apie „Sietyną“, sutaria – pagrindinis „Sietyno“ organizatorius buvo V. Šlekys, tik nevienodai nurodo „Sietyno“ veiklos pradžią: 1892, 1893 ar 1894 m. V. Šlekys prisiminimuose 1934 m. kukliai prisipažįsta: *Pirmininku išrinko mane*. Išbuvo juo iki 1896 m. rudens. „Sietyno“ įstatus parengė taip pat V. Šlekys. Nors lietuviška spauda į Lietuvą buvo gabenama iki „Sietyno“ veiklos pradžios, bet ėmus veikti šiai draugijai

*Vincas Šlekys su
Juozu Kačergiu.
1927 m.*

lietuviškų knygų platinimas Užnemunėje labai suaktyvėjo. V. Šlekys savo bendražygius nuolat ragino nesivaikyti pelno, rūpintis ne tiek uždarbiu, kiek bendru reikalu. Gal kaip tik dėl didesnio slaptos lietuviškos spaudos paplitimo rusų žandarai ir suėmė kai kuriuos „Sietyno“ narius, tardė, net 30 asmenų buvo nubausti kalėjimu, ištrėmimu, paskirta policijos priežiūra. Pačiam V. Šlekiui pavyko slapta pasitraukti į Vokietiją, o iš ten – į JAV, kur iš karto ėmėsi redaguoti „Garsą

Amerikos lietuvių“, įsitraukė į visuomeninę lietuvių veiklą. 1903 m. pirko Šenandore spaustuve, 1904–1905 m. išvertė ir išleido Henriko Senkevičiaus „Quo vadis“. 1919 m. persikėlė gyventi į Bostoną, mokėsi M. Petrausko konservatorijoje, rašė libretus jo operetėms. 1924 m. V. Šlekys padėjo statyti Miko Petrausko operą „Eglė žalčių karalienė“, dalyvavo Amerikos lietuvių laikraštinių suvažiavimuose, tada buvo „Sandaros“ redaktorius. Tuo baigėsi jo gyvenimas

Buvę sietyniečiai. Vincas Šlekys sėdi pirmoje eilėje trečias iš kairės. 1927 m.

JAV, 1926 m. V. Šlekys grįžo į Lietuvą.

Apsigyveno Kaune, dirbo V. Kudirkos bibliotekoje, „Lietuvos“ laikraščio redakcijoje. 1930 m. gegužės 3 d. Kaune pasirodė naujas leidinys – žurnalas „Žinių ir literatūros aruodas“, redaguojamas ir leidžiamas V. Šlekio. Jame bendradarbiavo Vydūnas, Vincas Mykolaitis-Putinas, Kazys Boruta, Kazys Jakubėnas, Stepas Zobarskas, Pranas Puskunigis. Iš užsienio autorių buvo verčiami Hermanas Zudermanas, Džozefas Radjardas Kiplingas, Džonatanas Sviiftas, Knutas Rasmusenas. Nuo rugsėjo mėn. „Žinių ir literatūros aruodo“ pavadinimas buvo pakeistas į „Šviesos“, atsirado daugiau lengvo turinio pasiskaitymų, tačiau nuo lapkričio mėn. V. Šlekys, nesurinkęs pakankamai prenumeratorių, turėjo liautis leidęs „Šviesą“. Tada jis išėjo į pensiją, grįžo į tėviškę Mokolų k., apsigyveno kambarėlyje antrame aukšte. Apie šį V. Šlekio gyvenimo laikotarpį nemažai papasakojo jo brolio Jono ir sesers Petronėlės vaikai. Pasak jų, V. Šlekys gyveno iš savo santaupų ir gaunamos pensijos, broliui už išlaikymą mokėjo, bet jokių darbų nedirbo. Vaikščiodavo po kaimą, rinkdavo visokius daiktus, aprangą. Turėjo smuiką ir moteris prašydavo padainuoti, dainas su gaidomis užrašinėdavo. Savo pusseserę Mariją Arnastauskienę vežėsi net į Kauną, kad įdainuotų plokštelę.

1934 m. V. Šlekys Lietuvių tautosakos archyvu Kaune įteikė bene patį vertingiausią savo darbą – 630 lietuvių liaudies dainų, jo paties surinktų gimtajame Mokolų ir aplinkiniuose kaimuose. Visas dainas surikiavo pagal abėcėlę, surišo į 2 sąsiuvinius ir ant pirmojo lapo užrašė: *Kapsų dainos. Jų poezija ir melodijos. Kanklių tonacija G ir D. Marijampolės apylinkėse kapsų tarpe užrašė Vincas Šlekys 1894–1934 m.* Apie šį rinkinį Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotoja, liaudies dainų katalogo sudarytoja Bronė Kazlauskienė 1988 m. pasakė: *Tos Vinco Šlekio dainos yra labai senos, atrinktos su skoniu: vertingos melodijos, labai gražūs meniniai poetiniai vaizdai, pilni, išplėtoti tekstai, daug dvišakių. Rinkinys labai vertingas. Iš visų mūsų užrašintųjų Vincas Šlekys iškyla, stoja šalia T. Brazio.* Taigi, V. Šlekį drąsiai galima laikyti žymiausiu suvalkiečių tautosakos rinkėju.

Dabar kiek plačiau apsistokime prie muziejinės V. Šlekio veiklos. Drąsiai galime tvirtinti jį buvus vienu iš Marijampolės „Sodžiaus“ muziejaus steigėjų. Vėlgi remsiuosi V. Šlekio brolio Jono vaikų pasakojimais, kuriuos užrašiau rinkdamas medžiagą knygelei apie V. Šlekį, tas buvo 1992–1995 m. *Marijampolės muziejus įsteigtas iš V. Šlekio surinktų eksponatų*, – teigė Petras Šlekys. *Rinko visokią etnografinę medžiagą: iš pakelių smūtkelius-senus dievukus išimdavo, įdėdavo naujus, o tuos senus atiduodavo į muziejų.*

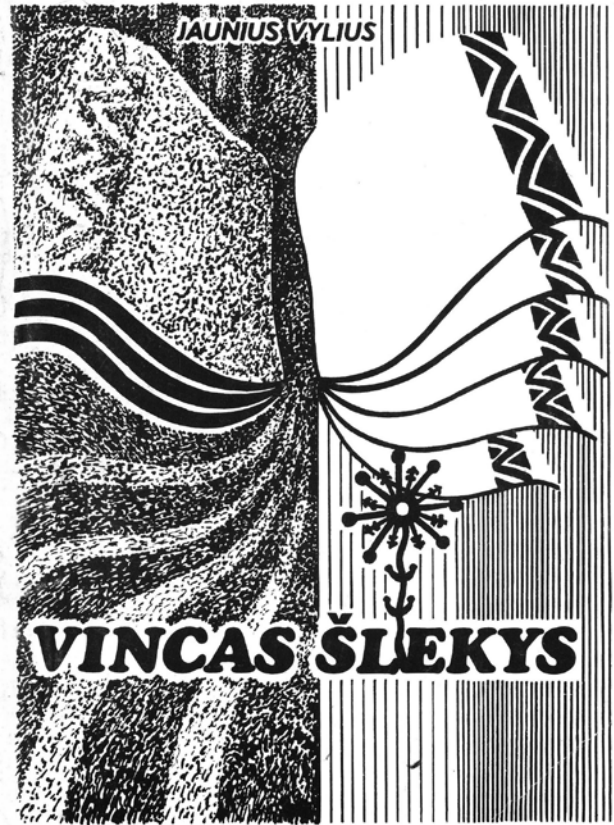
Vinco Šlekio ekslibrisas

Turėjo ir kanklių, – Onos Paužaitės, Petronėlės Šlekytės dukters, žodžiai. *Dėdė Vincas tų drabužių buvo prisirinkęs gausybę, visokių andarokų, žiursty, baltų kelnų, dar medinę žagrę, spatą, drapaką. Tą visą atidavė muziejui*, – teigė Kęstutis Šlekys. 1932 m. gyvendamas Kaune, V. Šlekys surengė didžiulę Kapsų liaudies meno parodą, kuri vyko Kranto g. 1 name. Tų metų žurnalas „Bangos“ apie šią parodą rašo: <...> *svarbiausias joje yra čepčiukų (25 vnt.) rinkinys. Be jų, dar galima pamatyti seniausius megztinius iš naminių siūlų bei šilkinius ir siūtinus iš vėlesnio laiko; vestuvių kvieslį – trišaką medžio šakutę, gražiai apvyniotą ir papuoštą juostomis, kaspinais, skambančiais žiedais; vestuvinių moteriškų galvos apdangalų – pakalkių su galionais ir kasnykais, rūtomis apkaišytų ir paprastų, pabravių; net 41 prijuostę (austinės paprastos, austinės rinktos, siuvinėtos); 2 liemenes su durelėmis, 52 įvairias juostas, 39 skareles. Parodoje yra vyriškų marškinių ir kelnų, moteriškų marškinių, sijonų, drobulių, taip pat staltiesių, rankšluosčių, drožtų pypkių, pipirinių, grūstuvų, barškalių, pjautuvų, drožinėta lazda ir dar daug visko. Kaip liaudies muzikos instrumentai pristatomos kanklės, piemenų ragelis ir apie 100 dainų kapsų tarpe su melodijomis.* Dainas, kaip jau minėta, V. Šlekys atidavė Tautosakos archyvu, o štai visi kiti tos parodos eksponatai grįžo į Marijampolę ir buvo perduoti „Sodžiaus“ muziejui. Jie ir dabar yra ten, Marijampolės kraštotyros muziejaus saugyklose. Žinoma, ne visi, bet yra ir medinė žagrė, daug rūpintojėlių, barškalių, pjautuvų ir daugybė moteriškų bei vyriškų drabužių. Deja, to negalima pagrįsti jokiais aktais ar kitokiais raštais, nes nėra išlikusio jokio prieškarinio popierėlio, viskas buvo sunaikinta po karo perrašant muziejaus inventorines knygas ir „Sodžiaus“ muziejų pervadinant Marijampolės kraštotyros muziejumi. Šio muziejaus vyresnioji muziejininkė Danutė Katkuvienė prieš keletą metų sudarė

Koplytstulpis Vinco Šlekio tėviškėje. 1990 m.

ir išleido suvalkietišką juostų ir prijuosčių katalogus. Rengdama šias knygas, rado muziejuje keliolika senų fotonuotraukų, kuriose užfiksuotos moterys, dėvinčios tautinius drabužius, ryšinės tomis pačiomis prijuostėmis, juostomis, kokios kabo muziejaus saugyklose. Inventorinėse knygose prie tų prijuosčių yra pažymėta tik kilmės vieta – Mokolų k., Šunskų apyl., ir daugiau nieko. O mes žinome, kad V. Šlekys gimė tame Mokolų k., dabar jis priklauso Šunskų seniūnijai. Ten jis ir

Jauniaus Vyliaus knygos apie Vincą Šlekį viršelis

surinko didesnę dalį viso to, ką parodė 1932 m. parodoje Kaune ir kas buvo atiduota „Sodžiaus“ muziejui.

Beliko kartu su V. Šlekiu žengti paskutinius jo gyvenimo žingsnius. 1945 m. pabaigoje per Lietuvą tarsi visa griauantis uraganas praūžė pirmoji Lietuvos ūkininkų išdraskymo banga. Neaplenkė ji ir Mokolų Šlekių: 1946 m. sausio viduryje juos išbūožino, suėmė sodybos šeimininką Vytautą, jo brolis Algirdas jau buvo žuvęs partizanaudamas, o visą V. Šlekio turimą taip pat išvežė: knygas, radiją, rašomąją mašinėlę, nepaliko nieko. O dar po mėnesio teko V. Šlekiui antrą kartą palikti savo tėviškę, šį kartą jau visam laikui: vasario 16 d. per masinį žmonių vežimą į Sibirą išvežė ir jį kartu su brolio žmona ir brolvaikiu. Nuo rusų caro žandarų, kaip žinome, jis sugebėjo pasprukti, o štai nuo Stalino enkavėdistų neišsisuko. Šie atkeršijo jam ir už „Sietyną“. RTFSR, Sverdlovskio sr., Naujosios Lialios gyvenvietė – toks paskutinis ir galutinis V. Šlekio adresas. Neilgai jis ten pabuvo, mirė tų pačių metų lapkričio 6 d. vienišas, išsekęs, visų apleistas. 1990 m. V. Šlekio giminės bandė ieškoti jo kapo ten, tolimame Sibire, deja, nerado.

Per savo gyvenimą V. Šlekys dirbo daug, daug ir padarė, išskaičiavau toli gražu ne visus jo darbus ir nuopelnus. Tačiau taip jis ir liko nežymus, plačiajai visuomenei beveik nežinomas. Gal šis straipsnis padės bent šiek tiek atkurti mūsų šviesuolio, knygnešio, tautosakininko, muziejinininko asmenybę.

VINCAS ŠLEKYS (1870–1946) – ONE OF MARIJAMPOLĖ “SODŽIUS” MUSEUM’S FOUNDERS

Jaunius Vilius

The Local Lore Museum of Marijampolė

Vincas Šlekys was born near Marijampolė, in the countryside Mokolai. He attended primary school in Marijampolė, later studied at gymnasium where started writing articles for secret Lithuanian press. In 1892, along with the like-minded persons, V. Šlekys established “Sietynas” – a secret society for Lithuanian press distribution – and headed it. At the end of 1896, he fled abroad from the Russian gendarmes and till 1926 lived in USA. There he has published and edited a variety of Lithuanian emigrants newspapers and studied at M. Petrauskas Conservatory. After returning to Lithuania, Vincas Šlekys recorded folklore and collected various antiques, published magazine “Aruodas”. In 1932, in Kaunas, he organized an exhibition of folk art using his own collected antiques, exhibits, which later became the basis for the establishing “Sodžius” Museum in Marijampolė.

In 1946, the Museum “Sodžius” was named The Local Lore Museum of Marijampolė. V. Šlekys continued recording folklore and in 1934 he forwarded a set of 630 kapsai songs, containing songs from Mokolai and the surrounding villages, to the Lithuanian Folklore Archives. In 1946, Vincas Šlekys was deported to Siberia and died there in the autumn of the same year. In all his activities – book distribution, Lithuanian press, museum work – everywhere Vincas Šlekys was a real professional and a well-known person of the time. But now almost nobody knows about him, his personality vanished in the darkness of Russian occupation.

Vincas Šlekys is one of the most deserved for our museum and our country persons, that’s why we are eager to talk and write about him and raise his own merits into the light of day.

IŠ TARPUKARIO LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJS: VINČAS RUZGAS – PEDAGOGINIO MUZIEJAUS ĮKŪRĖJAS

Jūratė Jagminienė

Kauno apskrities pedagoginis muziejus

Straipsnio tikslas – supažindinti Lietuvos jaunimą, pedagoginę, akademinę visuomenę, muziejininkus bei kultūros darbuotojus su vienu iš žymiausių lietuvių švietėjų – Vincu Ruzgu (1890–1972) ir, suprantama, pagerbti šio šviesaus ir nusipelnusio Lietuvai žmogaus atminimą. 2010 m. minime V. Ruzgo 120-ąsias gimimo metines. Jo indėlis tarpukario Lietuvos švietimo istorijoje yra didžiulis: V. Ruzgas – Pedagoginio muziejaus įkūrėjas ir ilgametis jo direktorius, Kauno V. Kudirkos viešosios bibliotekos įkūrėjas ir pirmasis direktorius, pirmųjų lietuviškų gamtos pažinimo vadovėlių autorius ir populiarintojas, žymus visuomenės veikėjas. V. Ruzgas buvo V. Kudirkos bibliotekininkų, Kauno kraštotyros draugijos, „Lietuvos vaiko“, Lietuvos kultūros, Lietuvos mokytojų profsąjungos, Pabaltijo mokytojų profesinės sąjungos ir kitų organizacijų narys, neretai steigėjas ar vadovas (profsąjungų), mokytojų pedagoginių kursų organizatorius, straipsnių autorius.

Bet grįžkime prie V. Ruzgo – muziejininko. 1921 m. rudenį V. Ruzgas, baigęs tris A. Gerceno pedagoginio instituto kursus, grįžo į tėvynę – taip traukė jau nepriklausoma Lietuva. Ilgai nedvejodamas, jis aktyviai įsitraukė į kultūrinį Lietuvos gyvenimą, įstojo į Lietuvos mokytojų profesinę sąjungą. Tais pačiais metais V. Ruzgas buvo pakviestas dirbti į privačią Šaulių sąjungos pradžios mokyklą. Tuo metu mokyklų materialinė bazė buvo menka, trūko vaizdinių mokymo priemonių. Bendraudamas su Kauno mokytojais, V. Ruzgas greitai suprato, kad mokyklos, ypač pradinės, vaizdinių mokymo priemonių turi labai mažai arba iš viso neturi. Kai kurie kūrybingi mokytojai jas patys pasidarydavo. Todėl natūralu, kad kilo idėja rengti jų parodas, kuriose būtų galima pasikeisti ir darbo patirtimi, ir pačiomis mokymo priemonėmis. Kadangi V. Ruzgas, studijuodamas Peterburgo A. Gerceno pedagoginiame institute, lankė mokymo priemonių gamybos kursus, jis ir tapo tos idėjos propaguoju, organizatoriumi ir vykdytoju. Buvo nutarta 1922 m. per žiemos atostogas organizuoti mokytojų ir mokinių vaizdinių mokymo priemonių darbų parodą. Paroda buvo atidaryta pradinėje mokykloje Prezidento g. Parodoje dalyvavo ne tik Kauno mokytojai, bet ir kolegos iš Kupiškio, Šiaulių, Panevėžio bei kitų respublikos miestų. Paroda veikė

Vincas Ruzgas (1890–1972)

1922 m. sausio 5–15 d. Jos atidaryme dalyvavo ir kalbėjo Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis, LR švietimo ministerijos Pradinio mokslo departamento direktorius Juozas Vokietaitis. Paroda turėjo didžiulį pasisekimą, todėl buvo nutarta jos pagrindu organizuoti nuolatinę mokytojų vaizdinių mokymo priemonių ekspoziciją. Miesto burmistras J. Vileišis tuoj pat pasirašė įsakymą dėl V. Ruzgo paskyrimo būsimo muziejaus direktoriumi ir paskyrė kuklius 3 kambarius Laisvės al. 12.

Imta aktyviai ruošti muziejaus atidarymui. Į darbą nedvejodami įsitraukė artimiausi V. Ruzgo bendraminčiai: Antanas ir J. Vokietaičiai, Juozas Damijonaitis, Antanas Busilas, prof. Jonas Vabalas-Gudaitis, prof. Antanas Purėnas ir kiti. Ši iniciatyvinė grupė pasiskirstė į 2 dalis: vieni rūpinosi ūkiniais būsimo mu-

Mokytojų ir mokinių darbų paroda. Vincas Ruzgas – ketvirtas iš kairės. 1922 m.

ziejaus reikalais: remontu, baldais, stendais, kiti kūrė ekspozicijos planą ir rūpinosi eksponatais. Berengiant ekspoziciją, kilo ir buvo įgyvendinta dar viena idėja – mokytojų biblioteka. Dalį knygų bibliotekai padovanojo pats V. Ruzgas iš asmeninės bibliotekos, dalį paaukėjo prof. J. Vabalas-Gudaitis, A. Busilas ir kiti aukotojai. Kai kurias knygas nupirko knygyne. Užprenumeravo periodinius leidinius: „Švietimo darbą“, „Mokyklą ir gyvenimą“, „Lietuvos mokyklą“ ir kitus laikraščius bei žurnalus. Taip buvo sukaupta visa to meto ne itin gausi pedagoginė literatūra, įgytos geriausios lietuvių ir užsienio pedagogų knygos. Padirbėta iš peties, kruopščiai pasiruošta muziejaus atidarymui, išsiuntinėti kvietimai svečiams.

1922 m. lapkričio 18 d. įvyko oficialus muziejaus atidarymas. Iškilnėse dalyvavo ir kalbėjo Kauno miesto burmistras J. Vleišis, LR švietimo ministerijos Pradinio mokslo departamento direktorius J. Vokietaitis, Kauno švietimo skyriaus vedėjas L. Kairiūnaitis, mokyklų inspektorius J. Damijonaitis, Amerikos lietuvių „Sandaros“ įgaliotas atstovas J. Ivaškevičius, Kauno miesto valdybos mokyklų komisijos atstovai Aleksandras Timinskis ir K. Volockis, Profesinės mokytojų sąjungos nariai: A. Busilas, J. Gužys, mokytojų atstovai Kairiūnas ir Ruseckas bei kiti svečiai. Visi kalbėjusieji džiaugėsi įkurtu Pedagoginiu muziejumi ir skaitykla, vadino jį kultūros židiniu, linkėjo jam paisekimo, klestėjimo ir miesto valdžios dėmesio, ieš-

kant tinkamesnių patalpų muziejinei veiklai plėtoti.

Ir iš tiesų Kauno miesto valdžia tesėjo žodį, parodydama pakankamą dėmesį kultūrai. Jau 1923 m. muziejus buvo perkeltas į bent kiek erdvesnį, uždarytą restoraną Prezidento g. 2. Tačiau ir šios patalpos muziejaus netenkino. 1925 m. pradžioje miesto valdžia išnuomojo Pedagoginiam muziejui ir centrinės bibliotekos skaityklai jau tinkamesnes, erdvesnes, muziejaus reikmėms pritaikytas patalpas Laisvės al. 24. Šiose patalpose muziejus įsikūrė daug geriau. Jau turėjo specialiai muziejui pagamintų stiklinių vitrinų ir kitų baldų, nemažai įsigijo naujų eksponatų, pagerėjo muziejaus darbo sąlygos.

V. Ruzgas buvo tėviškai prisirišęs prie savo kūrinio – muziejaus. Jis neskaičiavo darbo valandų, neturėjo poilsio dienų. Net ir sekmadieniais kiekvienas Lietuvos mokytojas būdavo maloniai sutinkamas, jeigu pasibelsdavo į muziejaus duris. Praėjus vos metams nuo muziejaus įkūrimo, V. Ruzgo pastangomis muziejus jau turėjo šiuos skyrius: 1) Pedagogikos; 2) Negyvosios ir gyvosios gamtos, anatomijos ir fiziologijos; 3) Kraštotyros, geografijos, istorijos; 4) Matematikos; 5) Darbinio mokymo ir grafikos; 6) Rankdarbių. Jau vien muziejaus skyrių pavadinimai rodo gamtamokslinę kraštotyrynę linkmę. Tai buvo būdinga ir paties V. Ruzgo pažiūroms. Nehumanitarinę muziejaus profilį patvirtina ir prie jo veikę 2 būreliai: kraštotyros ir gamtamokslinis.

Vincas Ruzgas Pedagoginiame muziejuje

Vartydami V. Ruzgo atsiminimų rankraščius, randame, kad 1937–1940 m. veikė dar ir Egiptologijos skyrius, kuriame buvo eksponuojama doc. Marijos Rušinskaitės-Arcimavičienės deponuota Amono Ra šokėjos, gimusios 945 m. pr. Kr., mumija, kaukės ir kiti eksponatai. 1940 m. šie eksponatai perduoti saugoti M. K. Čiurlionio dailės muziejui.

Taip pat muziejuje buvo ir gyvosios gamtos kampelis, kuriame buvo auginamos retos kambarinės gėlės, šilkaverpiai, terariumuose – voveraitės, vėžliai, ropliai, akvariumuose – kelių rūšių žuvis ir kita. Šiuo kampeliu labai domėjosi muziejaus lankytojai, ypač vaikai.

Visi minėti muziejaus skyriai sugrupuoti pagal darbo ir interesų profilį, pvz., Pedagogikos ir psichologijos skyrių tvarkė prof. J. Vabalas-Gudaitis, Negyvosios ir gyvosios gamtos skyrių – pats V. Ruzgas, Matematikos skyrių – A. Vokietaitis, Vaikų rankdarbių skyrių – A. Busilas, Gimtosios kalbos – P. Mašiotas, Kraštotyros, geografijos ir istorijos – A. Vireliūnas. Beje, visi šie garbūs žmonės už darbą negavo jokio atlyginimo. Galime tik stebėtis ir didžiutis, kad Lietuvos švietimo ir kultūros raidos istorijoje turėjome tokių atsidavusių, tiesiog pasišventusių kultūriniam darbui žmonių.

Muziejaus organizatoriai neapsiribojo vien muziejine veikla. Jie pastebėjo, kad visuomenė nori šviestis, bendrauti. Jos kultūrinis lygis buvo neaukš-

tas, todėl kultūros organizatoriai rėmėsi paprasčiausiu metodu – iškilių žmonių autoritetu, jų darbų pavyzdžiu. Muziejaus veiklos kryptys buvo pačios įvairiausios. Pirmiausia pažymėtina, kad muziejus veikė kaip lektoriumas, kuriame paskaitas skaitė to meto žymūs visuomenės veikėjai, mokslininkai, pedagogai: Kazys Grinius, J. Vileišis, Kazys Sleževičius, prof. J. Vabalas-Gudaitis, Vaclovas Biržiška, Jonas Šliūpas, prof. A. Purėnas, Vladas Lašas, Vincas Čepinskis, A. Busilas, A. Vokietaitis, pats V. Ruzgas ir dar daug tuometinio Kauno inteligentijos elito atstovų. Paskaitos buvusios labai įdomios ir populiarios. Salė visada buvo perpildyta paskaitų lankytojų. Iš viso surengta apie 70 paskaitų, kurių klausėsi ne tik pedagoginė, bet ir plačioji Lietuvos visuomenė. Pedagoginio muziejaus penkmečio darbų ataskaitoje V. Ruzgas rašė:

Viso labo 1926 ir 1927 m. iki lapkričio 20 d. buvo 30 paskaitų, kuriose dalyvavo 2227 asm.; vidutiniškai vienoj paskaitoj dalyvaudavo apie 70 asm.; daugiausia atsilankė į paskaitą 257 asm.; mažiausia – 31. Ypač pastaruoju laiku gausiausiai lankomos paskaitos.

Paskaitos daugiausia buvo daromos pedagoginėmis temomis, bet pastaruoju laiku ir šiaip populiarių mokslinių paskaitų. Pedagogines paskaitas daugiau lankydavo pradžios mokyklų mokytojai, mokytojų seminarijų mokiniai ir studentai, o į kitas paskaitas lankosi jaunuomenė, valdininkai ir tarnau-

Pradinių mokyklų mokytojų kursai Šiauliuose. Vincas Ruzgas sėdi pirmoje eilėje šeštas iš kairės. 1926 m.

tojai. Daugiau pasisekimo turi paskaitos iš gamtos ir šiaip temos, liečiančios kasdieninio gyvenimo klausimus.¹

Dar viena muziejaus veiklos darbo forma – parodų rengimas. V. Ruzgo iniciatyva Ugniagesių rūmuose (1930 m. muziejus ir skaitykla buvo perkelti vėl į kitas patalpas – Ugniagesių rūmus) buvo surengtos 3 užsienio šalių vaikų literatūros parodos: čekų, latvių, rusų. Itin gausi ir įdomi buvo Čekijos vaikų knygų paroda. 1933 m. žurnalo „Motina ir vaikas“ 10-ajame numeryje buvo rašoma: *Pedagoginio muziejaus vedėjas, visada pilnas gražios iniciatyvos, p. V. Ruzgas vis rūpinasi mūsų vaikų literatūros kėlimu, patiekdamas kitų tautų pavyzdžius. Jau matome nebe pirmą suruoštą vaikų literatūros parodą ir vis randame ką nors nauja, vis esame skatinami labiau rūpintis savąja taip dar negausia vaikų literatūra.²* V. Ruzgui itin rūpėjo lietuvių vaikų literatūra. Jis skatino atsižvelgti į mūsų tautos istorinę senovę, o Vinco Krėvės asmeniškai prašė rašyti vaikų vaizduotę lavinančias ir patriotinius jausmus ugdančias knygeles.

V. Ruzgo iniciatyva buvo rengiamos ir kitos įdomios bei reikšmingo turinio parodos. Pradedant 1924 m., muziejus kas antri metai organizuodavo mokytojų ir mokinių darbų parodas, kurių tikslas – pasidalyti patirtimi.

1934 m. lapkričio mėn. surengta Raudonojo Kryžiaus organizacijos mokytojų ir mokinių dar-

bų paroda. Tada Lietuvoje buvo per 130 Raudonojo Kryžiaus organizacijos jaunimo būrelių, kurie jungė 4 020 narių. Pedagoginis muziejus XX a. 4 deš. tapo Raudonojo Kryžiaus organizacijos jaunimo centru. Muziejus sukaupe apie 100 šią veiklą atspindinčių albumų iš viso pasaulio ir Lietuvos.

1936 m. muziejuje, ir vėl nenuilstančio direktoriaus V. Ruzgo pastangomis, surengta vadovėlių paroda, o 1940 m. – vaikų darželių ir mokyklų kūrybos (piešimo) paroda. Tais pačiais metais atidaryta vaikų darželių auklėtojų kursų darbų bei dar daug kitų parodų.

Minėtina muziejaus veiklos darbo forma – spaudos apžvalgos-parodos, rengiamos kas dveji metai. Parodose vykdavo leidėjų, autorių, skaitytojų susitikimai, konferencijos. Tokia muziejaus veikla tarpukario Lietuvos kultūriniame gyvenime – akivaizdi nauda visuomenei.

Pedagoginiame muziejuje (tiesa, su pertraukomis) veikė vaizdinių mokymo priemonių gamybos dirbtuvės. Ten vykdavo pratybos, per kurias buvo gaminami herbariumai bei kitos vaizdinės mokymo priemonės gamtos mokslo pamokoms. Visų šių darbų mokytojus ir mokinius dažniausiai mokydavo pats V. Ruzgas. Vyresniųjų skyrių pradinių klasių mokytojai, konsultuojami V. Ruzgo, čia pat muziejuje vedavo pamokas ir laboratorinius darbus.

Muziejus turėjo kartono, knygrišystės, medžio

Vincas Ruzgas memorialinio kambario fragmentas Kauno apskrities pedagoginiame muziejuje

bei metalo darbų įrankių komplektus, kuriuos naudo-davo organizuodamas pradinį mokyklų mokytojams trumpalaikius darbėlių kursus. V. Ruzgas mielai skolin-davo įrankių komplektus mokykloms.

Nenuilstančio muziejininko V. Ruzgo pastan-gomis muziejuje susiformavo nauja darbo kryptis – mokomosios ekskursijos. Tai būdavo įdomu: pats V. Ruzgas su vaikais keliaudavo gamtininko keliais, paskui viską apibendrindavo, aprašydavo ir išleisda-vo ta tema mokomąją medžiagą, kuri taip ir vadinda-vosi „Mokomosios ekskursijos“. Vėliau tos dalykinės gamtinės mokomosios ekskursijos išaugo į mokytojų kvalifikacijos kėlimo kursus, kurie vykdavo visoje Lietuvoje. Ekskursijos tapo pavyzdžiu kitų – geogra-finų, istorinių ir kraštotyrinių, literatūrinių – ekskur-sijų mokytojų kvalifikacijos kėlimo kursų programos dalimi, o jau patys mokytojų kvalifikacijos kursai – tai garsių pedagogų J. ir A. Vokietaičių sumanymas.

Dar vienas didelis V. Ruzgo nuopelnas kultūri-niam Lietuvos gyvenimui – būtent jo iniciatyva Pe-dagoginiame muziejuje įvyko pirmasis Lietuvos mu-ziejininkų suvažiavimas. Jame dalyvavo jau žinomi muziejininkai bei kraštotyrininkai: šiaulietis Pelik-sas Bugailiškis, panevėžietis Jurgis Elisonas, pats V. Ruz-gas, tarp svečių buvo Antanas Žmuidzinavičius, Va-clovas Biržiška, Aleksandras Merkelis (Antano Sme-tonos adjutantas ir biografas) bei dar daug kitų žymių tuometinių kultūros asmenybių.

Suvažiavime buvo priimtas memorandumas, prie kurio rengimo daug prisidėjo ir V. Ruzgas. Me-morandume vienas iš svarbiausių punktų buvo reika-lavimas atgaivinti Valstybės archeologijos komisijos veiklą, išleisti paminklų apsaugos įstatymą.

Iš viso to, kas buvo pasakyta, nesunku supras-ti, kokių plačių pažiūrų žmogus buvo V. Ruzgas. Jam rūpėjo daugelis kultūrinio gyvenimo sričių. Tačiau negalime neprisiminti, kad vadovaudamas muziejui ir bibliotekai jis patyrė ir nemažai išbandymų, didelių išgyvenimų. Pvz., *Kai burmistro pareigas ėjo Mer-kys, tai jo pavaduotojas pulk. Rusteika 1936 m. pa-reikalavo vieną pagrindinę salę ištuštinti ir perduoti miesto lombardui. Duodamas tokį parėdimą, Rustei-ka motyvavo tuo, kad lombardas duoda savivaldybei pelną, o muziejus tik nuostolį*³, – atsiminimuose rašė V. Ruzgas. Miesto savivaldybei atsakius remti Pe-dagoginį muziejų ir mokytojų biblioteką, V. Ruzgas dirbo be atlyginimo. Vėliau LR švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento direktoriui ir bičiuliui J. Vokietaičiui išrūpinus menką atlyginimą, nenuils-tantis direktorius tęsė darbą. *Mano didžiausia svajonė buvo išsaugoti Pedagoginį muziejų nuo likvidavimo ir vystyti jo veiklą*⁴, – rašė V. Ruzgas. Manau, kad tik kruopščiu ir reikalingu Lietuvai darbu, neišsenkan-čiomis idėjomis ir būdamas nepaprastos tolerancijos žmogus jis pats sau sukūrė atminties paminklą.

Vokiečių okupacijos metais muziejus buvo už-

darytas, o jo eksponatai išslapstyti. Dalis eksponatų ir visas archyvas žuvo. Po karo muziejus ilgą laiką veikė kaip metodinis kabinetas prie Kauno miesto liaudies švietimo skyriaus, kuriam vadovavo tas pats V. Ruzgas. 1958 m. tuometinio švietimo ministro Mečislovo Gedvilo įsakymu Pedagoginis muziejus reorganizuotas į Respublikinį pedagoginį muziejų (dirbo 6 žmonės). Jam gražintos dar prieš karą buvusios patalpos (Laisvės al. 24), įrengta pirmoji stacionari

ekspozicija. Direktoriumi ir toliau dirbo V. Ruzgas.

Vartant V. Ruzgo atsiminimų rankraščius ir kitus to meto dokumentus, stebina paties V. Ruzgo ir su juo dirbusių žmonių didžiulis pasišventimas kultūriniam ir pedagoginiam darbui.

Bėga metai, keičiasi žmonių kartos, vardai, o V. Ruzgo vardas ir šiandien su didžiausia pagarba ir padėka tariamas muziejininkų, bibliotekininkų, pedagogų. Tikėkimės, kad taip bus visada...

Nuorodos

¹ Ruzgas V. K. M. S. *Pedagoginio Muziejaus 5 metų darbų apyskaita*, 1927, p. 8.

² *Motina ir vaikas*, 1933, nr. 10, p. 18.

³ Ruzgas V. Kai aš mažas buvau, *Respublikinis pedagoginis muziejus*, f. 4-c, ap. 1, b. 60, p. 40–41.

⁴ *Ten pat*, p. 44.

EDUCATION IN LITHUANIA DURING THE INTERWAR PERIOD: VINCAS RUZGAS – A FOUNDER OF PEDAGOGICAL MUSEUM

Jūratė Jagminienė

Pedagogical Museum of Kaunas County

The aim of the thesis is to acquaint Lithuanian youth, pedagogical community, museums and culture specialists with one of the most famous Lithuanian educators Vincas Ruzgas (1890–1972), also to honour the memory of this distinguished Lithuanian scholar. This year we are celebrating the 120th anniversary of V. Ruzgas' birth. His contribution to the Interwar Lithuania's life in context of education history is great: he founded and was a long-time director of the Pedagogical Museum, founded Vincas Kudirka Public Library and was its first director; he was an author of the first Lithuanian science textbooks and was a well known public figure.

V. Ruzgas was a member of V. Kudirka's Librarians and Ethnographers Organization, Lithuanian Child, Lithuanian Culture, Lithuanian Teachers Union, and Baltic Teachers Professional Union. In some cases he was also a founder and a head of these organizations. Moreover, V. Ruzgas organized pedagogical courses, wrote and published articles.

On January 5–15, 1922, exhibition organized by Lithuanian teachers and school-children and presenting visual teaching materials took place in Kaunas. The exhibition was a great success and it was decided to have a permanent exposition of this kind. J. Vileišis, the burgomaster of Kaunas, signed an order on opening a museum and V. Ruzgas was ap-

pointed its director.

On November 18th, 1922, Pedagogical Museum was opened together with a library for teachers.

In 1923, as the library funds expanded, the Museum moved to more spacious premises in Prezidento St. 2.

In 1925, local government rented even more appropriate premises for the Pedagogical Museum and the Central library reading room, located in Laisvės Av. 24. At the time the Museum was also a lecturing bureau, where many famous scholars were giving lectures. Teachers and pupils works exhibitions were being constantly organised, visual teaching aids' workshops took place in the Pedagogical Museum. The Museum had the necessary technical equipment, tool sets – for carton, bookbinding, wood, and metalworks, which were used by V. Ruzgas while organizing short-term workshop courses for primary school teachers.

In 1930, the Museum and the reading room were again moved to another location, – the House of Firefighters. The Museum was home to the Ethnographic and Natural Science societies.

In 1940, the Pedagogical Museum became centre for the Red Cross youth organization, teaching materials were produced and summer courses for teachers were organized in the Museum.

BERNARDAS BRAZDŽIONIS – PIRMASIS MAIRONIO MUZIEJAUS VADOVAS

Jūratė Ivanauskienė

Maironio lietuvių literatūros muziejus

Poetas Bernardas Brazdžionis muziejinkams svarbus ir kaip pirmasis Maironio muziejaus vadovas, šias pareigas ėjęs 1940–1944 m. Viešėdamas Lietuvoje, poetas dažnai lankydavosi muziejuje, o 1991 m. birželio 17 d. svečių knygoje įrašė: *Džiaugiuosi, kad Maironio namai ne tik muziejus, ne tik archyvas, bet ir literatūros sodas, kur skamba poetinis žodis.* Tad po jo mirties žmona Aldona Brazdžionienė nusprendė literatūrinį bei memorialinį palikimą persiųsti į Maironio lietuvių literatūros muziejų.

Tai pats didžiausias muziejaus rinkinys, kuris atskleidžia visas Bern. Brazdžionio gyvenimo ir veiklos sritis.

Muziejaus veiklos archyve saugomuose dokumentuose užfiksuoti Bern. Brazdžionio – pirmojo Maironio muziejaus vadovo – veiklos faktai.

Atrodo, kad tiek daug žinojome apie Bern. Brazdžionį, tačiau, tyrinėjant archyvą, aiškėja naujų įdomių gyvenimo faktų, charakterio bruožų... Poeto gyvenimas ir veikla nėra išsamiai tyrinėti. Muziejinkai, gilindamiesi į archyvalijas, tarsi iš naujo „dėlioja“ ir aiškinasi poeto 95-erių metų gyvenimo kelią. Rankiojame faktus, dėliojame poeto gyvenimą iš laiškų, fotografijų, dokumentų, užrašų, įvairių rankraščių, spaudos, amžininkų prisiminimų.

Daug svarbios informacijos yra Bern. Brazdžionio redaguotame žurnale „Lietuvių dienos“ (žurnalas ėjo 1950–1991 m., Bern. Brazdžionis jį redagavo 1955–1972 m.). Deja, pasitikėti viskuo negalima. Juokingiausia, kad net pats redaktorius kartais „falsifikuodavo“ fotografijas, t. y. uždengdavo nereikalingą asmenį, į jo vietą įklijuodavo iš kitos fotografijos iškirptą reikalingą... Arba tiesiog modeliuodavo įvairias situacijas...

Bern. Brazdžionis gimė 1907 m. vasario 2 d. Stebeikėliuose (dabar – Pasvalio r.). Poeto tėviškėje išlikęs tik senas ąžuolas ir jo atminimui pastatytas liaudies meistro J. Tamulionio koplytstulpis – Šv. Rokas su šuneliu. Tiesa, 1981 m. vasarą keletas tikinčių Lietuvos jaunuolių šioje vietoje buvo pastatę kryžių, bet jis labai greitai buvo nugriautas ir sunaikintas.

Tėvai turėjo žemės ir trobelę, tačiau Stebeikėliuose ateities nematė, todėl 1908 m. kartu su mažu sūneliu Bernardu išvažiavo į Ameriką laimės ieškoti. Grįžo 1914 m., prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą.

Mokyklą Bern. Brazdžionis pradėjo lankyti

Pasvalyje. Pasitraukus vokiečiams, parvyko mokytis į Žadeikių pradinę mokyklą, kurią baigė 1920 m. Ši mokykla 1991 m. pavadinta Bern. Brazdžionio vardu. Į Biržų gimnaziją įstojo tik 1921 m. Savaitgaliais, švenčių grįždavo į Žadeikius. *Žadeikiai – mano brangioji tėviškė, į ją dažnai parbėga mano mintys,* – sakė Bern. Brazdžionis.

Besimokydamas jau pirmose gimnazijos klasėse, pradėjo kurti eiles, lankė literatų būrelį. Muziejaus rinkinyje saugomas interviu mašinraštis, skirtas poeto 50-mečiui, kuriame Bern. Brazdžionis prisimena: *Rašyti pradėjau pirmosiose gimnazijos klasėse. Paskaitino mirtis. Sunkiai susirgus, atrodė, kad mirsiu. Peržvelgiau savo gyvenimą ir nusigandau – visai nieko nepadarėta. <...> Negalėdamas ligoje rašyti, ėmiau eiliuoti atmintinai. Grįžęs į gimnaziją, ėmiau klasės rašomuosius darbus eilėmis rašyti. Lietuvių mokytojas buvo toks geras ir nuolaidus, kad ne tik neparašė dvejeta – dar pagyrė. Davė paskaityti aukštesniųjų klasių mokytojui. Tas paskaitė aukštesnėse klasėse. Pagarsėjau. Nežinojau, kur dėtis, kaip neįmoka buvo. Bet rašyti nebemečiau, tik rašiau „slaptai“. Pradėjau siųsti spaudai. Pirmas eilėraštis išspausdintas 1924 metų „Pavasary“, tikrai pavasarį. Tais pačiais metais Vytės Nemunėlio slapyvardžiu „Žvaigždutės“ žurnale išspausdino pirmąjį eilėraštį vaikams, kuriuo pradėjo savo kelią į vaikų poeziją.*

Iš pašto tarnautojo sužinojusi apie sūnaus kūrybinius bandymus, motina vieną Kūčių vakarą paprašė Bernardą perskaityti savo eilėraštį, išspausdintą „Žvaigždutėje“. Išklauses eilėraštį „Jėzau geras, Jėzau šventas“, tėvas perspėjo sūnų, jog niekus rašinėdamas neturėtų pamokų apleisti, o motina, radusi gerą progą, pasakė norinti, kad sūnus taptų kunigu, tai galėtų ir giesmes rašyti. Rinkinyje saugomas mašinraštis, kuriame poetas pasakoja tą pokalbį: *<...> tėvelis jai nepritarė. Eik tu su savo kunigyste: per toli reikia važiuoti mokytis, per ilgai, per daug reiktų mokėti, o iš ko? Man geriau patiktų vargonininko amatas: sėdi sau ant viškų, kunigas gieda lotyniškai, vargonininkas jam atsako irgi lotyniškai. Sekmadieniais ir per didžiąsias šventes atgiedi, atgroji vargonais, o visą savaitę daryk ką nori. Pakaktų keturių gimnazijos klasių.*

Galbūt tėvai buvo pastebėję sūnaus gabumus muzikai, nes, besimokydamas gimnazijoje, vėliau –

universitete, jis pūsdavo skudučius, mokėjo groti lūpine armonikėle. Vaikaitė Dalytė Lovett patikino, kad ir gyvendamas Kalifornijoje pagrodavęs lūpine armonikėle.

1929 m. Bern. Brazdžionis baigė Biržų gimnaziją ir įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą, kurį baigė 1934 m. pavasarį, ir nuo tada dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą įvairiuose kursuose ir mokyklose. Tų pačių metų sausio 10-ąją vedė savo išrinktąją Aldoną Stacionytę.

1939 m. karo nuojauta lydėjo Lietuvą, tačiau Brazdžioniai nusipirko namus Kaune, Tvirtovės al. (dabar – Taikos pr.). Atrodė, laimė juos aplankė pačiu laiku – jau augo 2 sūnūs, šeima buvo darni, Bernardas tapo Lietuvių rašytojų draugijos nariu, o 1939 m. išleistas eilėraščių rinkinys „Kunigaikščių miestas“ buvo apdovanotas Valstybine literatūros premija.

1940 m. kovo 1-ąją Bern. Brazdžionis paskirtas vadovauti Maironio muziejui Kaune, kovo 4-ąją, Šv. Kazimiero dieną, Vilniaus universiteto salėje jam įteikta Valstybinė literatūros premija. Pirmaisiais Bern. Brazdžionio darbo metais buvo patvirtintas Muziejaus statusas, kuriame numatyta plėsti muziejaus veiklą, t. y. rinkti ir kitų rašytojų medžiagą: *Prie Maironio Muziejaus gali būti organizuojami ir kitų jo amžininkų rašytojų skyriai.*¹ Šis Muziejaus statuto punktas nulėmė muziejaus ateitį.

Tačiau sovietų okupacija džiaugsmą prislopino. Slėgė pirmoji trėmimų banga, namuose buvo atlikta krata, Brazdžioniai žinojo, jog yra sekami.

O kitą vasarą vėl nauja – vokiečių – okupacija. Muziejuje buvo 3 darbuotojai, kartu su Bern. Brazdžioniu konservatoriumi dirbo žurnalistas, rašytojas Petras Rimkūnas. Sunkūs buvo Bern. Brazdžioniu šie darbo metai, labai pravertė dar pradžios mokykloje išmokta vokiečių kalba. Muziejus veikė, reikėjo rūpintis esamais eksponatais, rinkti naujus, priimti lankytojus... Taip pat reikėjo vykdyti įvairius okupacinės valdžios duotus nurodymus: rašyti etiketes vokiečių kalba, rinkti aukas ir kita. Daugybę laiko atimdavo rūpinimasis darbuotojų buitimi, maisto kortelėmis, algų išmokėjimu, pranešimai Mokslų akademijai apie algų gavimą, „pakvitavimų“ siuntinėjimas. Dažniausiai susirašinėta vokiečių arba vokiečių ir lietuvių kalbomis. Karo metais muziejui buvo iškilę įvairių grėsmių: 1941 m. liepos 4 d. Bern. Brazdžionis ir vokiečių, ir lietuvių kalbomis rašė Kauno miesto komendantui, prašydamas *padėti gauti iš Feldkomendanto pažymėjimą, kad vokiečių kariuomenė Literatūros Muziejaus patalpų neužimtų karo reikalams. Visi esantieji Muziejuje daiktai, pavyzdžiui, Maironio, Vaižganto buto apstatymas ir kit., kaip eksponatai kasdieniam vartojimui negalimi, o kitur juos iškelti taip pat neįmanoma*². Bern. Brazdžionis, kaip

Bern. Brazdžionis (dešinėje) su Maironio literatūros muziejaus konservatoriumi Petru Rimkūnu 1943 m. Kaune, savo namų sodelyje

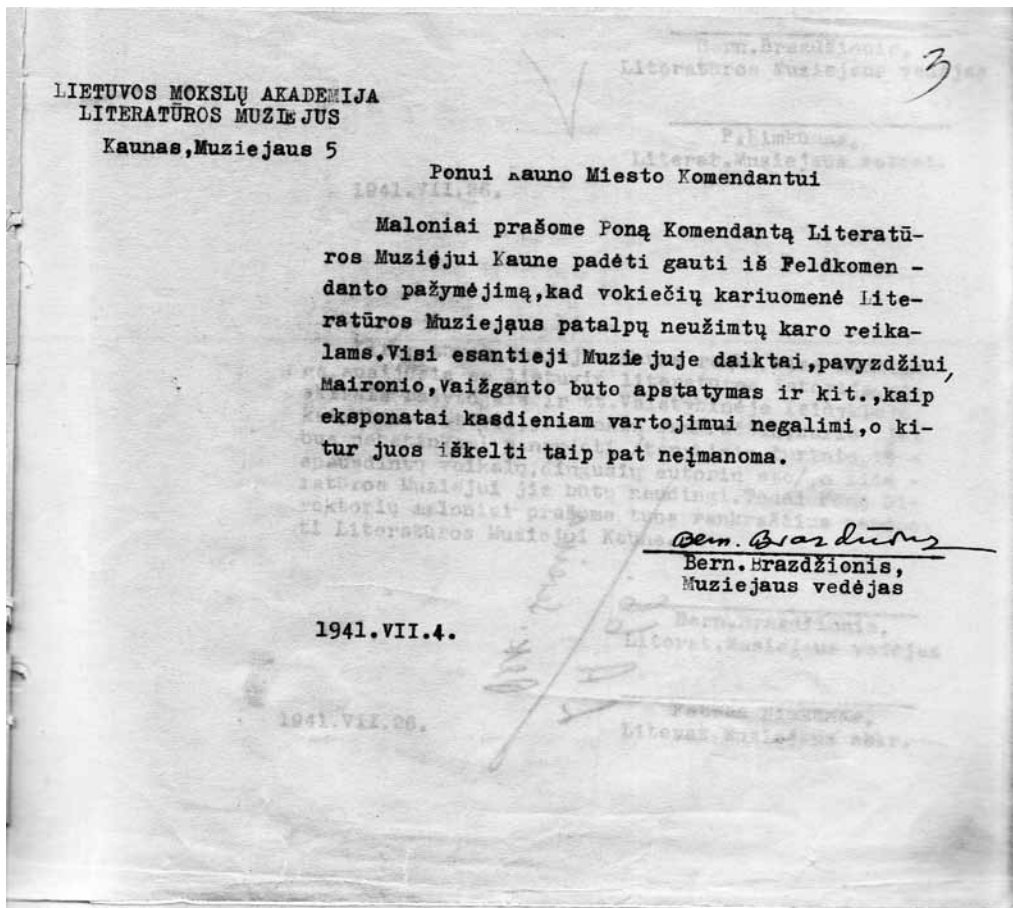
religinės ir antitarybinės poezijos kūrėjas, turėjo autoritetą, todėl muziejus buvo išsaugotas.

Muziejaus veiklos archyve saugomuose dokumentuose užfiksuota, jog 1942 m. Bern. Brazdžionis rūpinosi Maironio 10-ųjų mirties ir 80-ųjų gimimo metinių paroda ir sudarė išlaidų sąmatą, kurios suma buvo 3 500 RM.

Bern. Brazdžionio rinkinyje saugomi 2 darbo Maironio literatūros muziejuje pažymėjimai, išduoti 1942 m., kuriuos buvęs muziejaus vadovas išsivežė besitraukdamas iš Lietuvos ir išsaugojo visose tremties kelionėse.

Prieš pasitraukiant į Vakarų, Maironio namai buvo paskutinė vieta, kurioje glaudėsi Brazdžionių šeima. Gyvendamas Amerikoje, 1976 m. Bern. Brazdžionis laiške Maironio dukterėčiai rašytojai Danutei Lipčiūtei-Augienei rašė: *Šiek tiek pridėjęs pirštus prie Maironio muziejaus tvarkymo, vėliau visą laiką labai ėmiau į širdį įvairius dalykus ir faktus, susijusius su Maironio palikimu.*³

Maironį, jo kūrybą visuomet vertino ypatingai. Los Andžele, Bern. Brazdžionio darbo kambaryje, priešais darbo stalą, ant sienos kabėjo Maironio

Bern. Brazdžionio raštas Kauno miesto komendantui. 1941 m. liepos 4 d.

portretas, papuoštas laurų šaka. *Maironis! Tas vienas žodis talpina save poetą – Dainių, Lietuvos laisvės šauklį – pranašą, skaidriausios lietuvių lyrikos kūrėją, vienintelio lietuvių epo (poemų) autorių, Tėvynės meilės bardą, Lietuvių tautos istorijos išreiškėją poezijoje, lietuvių kalbos grožio eilėraštyje puoselėtoją, visuose tautos vergijos metuose vilties, ištvermės ir laimėjimo vaivorykštę*⁴, – tarsi giesmė skamba jau gyvenant Amerikoje Bern. Brazdžionio parašyti žodžiai apie Maironį.

1989 m. Bern. Brazdžionis su turistų grupe atvyko į Lietuvą. Kelionėje jį lydėjo žmona Aldona, dukra Saulė ir vaikaitė Dalytė. Tai buvo didysis poeto triumfas. Lankėsi ir Maironio muziejuje, domėjosi ekspozicijomis, parodomis, veikla.

Nuo to laiko beveik kiekvienais metais Brazdžioniai grįždavo į Lietuvą, gyveno savo namelyje Kaune. Grįžęs visuomet užsukdavo į Maironio lietuvių literatūros muziejų, nesibodėję duoti patarimų. Paskutinį kartą Lietuvoje lankėsi 2001 m. vasarą.

Muziejaus direktorė Aldona Ruseckaitė rašydavo Bern. Brazdžioniui naujienas apie muziejų, jo veiklą. Poetas noriai atsakydavo, patardavo ir perduodavo savo pastabas dėl to, kas jam nepatiko. 1996 m. birželio 26 d. rašo, jog gavo kvietimą, adresuotą B. Brazdžioniui, į muziejaus 60-mečio šventę, ir paaiškina, kodėl nenori tokio vardo trumpinimo. Mat jis

visur pasirašinėja Bern. Brazdžionis, tai yra tarsi jo literatūrinis pseudonimas: <...> *niekur nesu pasirašinėjęs vardo tik viena raide B. dėl kelių priežasčių. Visų pirma viena B. prieš pavardę <...> man atrode kažkaip neestetiškai; antra, nenorėjau, kad skaitytojas spėliotų, ar tas B yra Broniaus, ar Balio, ar Benedikto ar kokio Barabo inicialas <...>. Pagaliau – vienoks ar kitoks vardo ir pavardės rašymas sudaro nekeistiną rašytojo pseudonimą <...>*⁵

Taip pat užsimena ir apie pakitusį savo parašą: *Įdomu būtų dar pora žodžių pridėti dėl parašo charakterio ir evoliucijos. Kaip matome, anų metų dokumente pavardė baigiama su linija, parašą pratęsiančia <...> gi dabar jau kuris laikas pasirašinėju baigdamas su užlaužta atgal linija <...>. Anksčiau dar buvo mostas į tolį, į ateitį, o pastaraisiais, senatvės metais, tas mostas jau tramdomas, jau žvilgsnis užlaužiamas į dabartį ir gal net į praeitį.*⁶ Bern. Brazdžionio minimas *anų metų dokumentas* – tai pirmoji muziejaus lankytojų knyga, kurioje yra paties poeto įrašas apie jo apsilankymą muziejuje 1937 m. birželio 24 d., t. y. praėjus vieneriems metams nuo muziejaus atidarymo.

Bern. Brazdžionis buvo darbu, literatūriniais ir kūrybiniais reikalams atsidaęs žmogus. Pirmiausia reikėtų paminėti jo begalinį rūpestį Maironio reikalais: rūpinosi atminimo tinkamu įamžinimu, Maironio antkapio užrašo pakeitimu, „Pavasario balsų“

Vilnius, 1942 m. *vasario* mėn. *11* d.

**LITAUISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA**
Nr. *2889*

AUSWEIS

Hiermit wird bescheinigt, dass *Herr*
Bernardas Brazdžionis
als *Leiter des „Maironis“-
Museums in Kaun*
seit dem *19*
bei der Litauischen Akademie der Wissen-
schaften tätig ist.

Die Litauische Aka-
demie der Wissen-
schaften untersteht direkt
dem Generalrat für das
Bildungswesen beim
Generalkommissar in
Kaun.

Dieser Ausweis ist
gültig bis auf Widerruf.

Wilna, den *11.2.* 1942.

PAZYMĖJIMAS

Pažymima, kad
Bernardas Brazdžionis
yra Lietuvos Mokslų Akademijos tarnautojas
*Maironio literatūros muziejaus,
Kaune vedėjas* ir šioje įstaigoje
dirba nuo 19 *11* mėn. d.

Lietuvos Mokslų Akademijs yra Švietimo
Generalinio Tarybos žinioje.

Pažymėjimas galioja iki atšaukimo.

K. H. ...
Kanceliarijos viršininkas

ARBEITSBESCHEINIGUNG

Hiermit wird bescheinigt, dass
Bernardas Brazdžionis
Vor- u. Zuname
1. 2. 1907
Geburtsdatum
verheiratet
Familienstand
Litauer
Volkzugehörigkeit
Litauer
Staatszugehörigkeit
Kaun, Svitovos g. 83
Wohnung
Kaun, Muziejus g. 5
Arbeitsstelle
als *Direktor des litova-
rischen Museums in Kaun*
bei der Litauischen Akademie der Wis-
sensschaften tätig ist.

Arbeitsdauer *48* Stunden wöchentlich.
Diese Bescheinigung ist gültig
bis auf Widerruf.

DARBO PAŽYMĖJIMAS

Šiuo pažymima, kad
Bernardas Brazdžionis
vardas ir pavardė
1907-11-1
gimęs
vedęs
šeimos padėtis
lietuvis
tautybė
lietuvis
pilietybė
Kaun, Svitovos d. 83
gyv. vieta
Kaun, Muziejus g. 5
darbo vieta
yra Lietuvos Mokslų Akademijos tarnau-
tojas: *literatūros muziejaus
Kaune direktorius*

Dirba *48* val. į savaitę.
Pažymėjimas galioja ligi jo
atšaukimo.

*Bern. Brazdžionio
darbo Maironio
literatūros muziejuje
pažymėjimai, išduoti
1942 m. Vilniuje*

leidimais, išvertė ir išleido Maironio poemą „Nuo Birutės kalno“.

Maironiui skirta ypatinga vieta ir bibliotekoje – išlikusi 51 šio autoriaus knyga, 16 „Pavasario balsų“ laidų. Ypač reta septintoji, išleista 1941 m. Lietuvoje. Bern. Brazdžionis teigia: *VII laida. Bolševikų cenzūra spausdinti neleido. Atspausa ir įrišta tik 10 egzempliorių.*⁷ Dar įdomesnė yra dvyliktoji, sutrumpinta laida. Apie ją Bern. Brazdžionis rašė: *XII laida – 1944 metais. Iš vokiečių valdžios gautas leidimas išleisti kariams. Bombarduojant Weimarą, su-*

*bombarduota spaustuvė ir visas „Pavasario Balsų“ rinkinys. Liko tik korektūrų lapeliai.*⁸

Bern. Brazdžionis rūpestingai skaičiavo ir tikri-
no „Pavasario balsų“ laidas: beveik į kiekvieną knygą įdėti mašinraščio lapeliai su trumpu tos laidos aprašu. Apie 1947 m. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos išleistą laidą išreiškė nuomonę: *Tai labiausiai suniokota „Pavasario balsų“ laida.*⁹ Pačiose knygose Bern. Brazdžionis rašė pastabas, lygino įvairias laidas, pažymėdamas praleistas ar pakeistas strofas, žodžius, kablelius.

Bern. Brazdžionis archyvą kaupė, tvarkė ir vertino kaip tikras muziejininkas: dauguma laiškų yra tvarkingai sugrupuoti, rankraščiai sudėti į aplankus, dažnai išsaugotos jo rašytų laiškų ne tik kopijos, bet ir juodraščiai. Todėl rinkinyje yra daug ypatingai vertingos medžiagos, retų knygų, netgi bibliografinių retenybių. Tai jau minėti du „Pavasario balsų“ leidimai, seniausios memorialinės bibliotekos knygos – Fridricho Šilerio „Raštų“ vokiečių kalba I tomas, išleistas 1877 m. Štutgarte ir Leipcige¹⁰, ir Johano H. Ingramo knyga „Edgaras Alanas Po“, išleista 1880 m. Londone¹¹. F. Šilerio raštus Bern. Brazdžioniu padovanojo Elena (Alė Rūta) ir Edmundas Arbai. Knygoje yra jų dedikacija: *Su širdingais linkėjimais Poetui / Bernardui Brazdžioniu / savo buvimu pasauly / mums žiemas pavertusiam pavasariais, / ūkanas – vilties ir grožio saule. / Alė ir Edmundas / 1963 m. vasario 2 d. / Poeto B. Gimimo Diena. / Los Angeles, Calif.*

Yra dvi vertingos dvikalbės religinės knygos vokiečių ir žydų kalbomis. Tai „Maldų knyga: vokiečių

*Kai moteris graži, daiktai švelnėja
Ir groti ima paslėptu balsu – –
Staiga kaip susitarę pagražėja.
Ir akys sužiba – visų, visų!*

*Diena įgauna grakštų skrydį,
Patrauklų skambesį įgauna kambarys.
Net gėlės gaudo lapų krytėm
Jos žavesį, kad nepaspruktų pro duris.*

*Jei moteris graži, daiktai supranta
Tuoj savo paskirtį visai kitaip –
Ir kėdės, ir stalai tarytum skrenda,
Sakytum, kelia juos lengvi sparnai.*

*Paklodės, antklodės lyg gulgės lekia.
Vibruoja baltas pūkas baltumu.
O lėkščių spalvos – lyg margų plaštakių,
Pakilusių nuo saulės šildančių delnų.*

Stasys Anglickis

Įdomi vieno eksponato istorija: tarp parkeliavusių eksponatų Bern. Brazdžionio lagamine buvo didelės 38 cm ilgio ir beveik 8 cm pločio šukos. Atrodė, jos negalėtų būti susijusios su poetu ar jo gyvenimu. Tačiau, tyrinėdami archyvą, rašytojo Antano Gustaičio 1974 m. gruodžio 8 d. sveikinime Brazdžionių įsikūrimo Vistoje proga radome eilutes:

*Lai Jum švies skliautai žvaigždėti,
Mėnesėlis pro šakas,
Ir dar drįstame pridėti
Būsimom ožkom šukas.¹⁶ (Sveikinimas yra tokio*

maldos šeimos ir viešoms pamaldoms¹² ir „Iškilmingos žydų maldos visuomeninėse pamaldose ir žydų maldos namuose Vienoje ir keliolikoje kitų parapijų / Su vokišku J. N. Mannheimerio vertimu¹³ (pažodiniai pavadinimų vertimai).

Bibliotekoje yra 32 maldynai. Ypač vertingos vyskupo Motiejaus Valančiaus kantičkos¹⁴.

Savo knygas žymėjo ekslibrisais ir specialiu spaudu su monograma.

Bern. Brazdžionis pats planavo, kad ateityje jo archyvas patektų į muziejų, tačiau rinkinyje yra daug netikėtumų.

Dažnai Bern. Brazdžionių parašyti eiles įkvėpdavo kito autoriaus eilėraštis ar mintis. Tų posmų yra įvairių: rimtų, skaudžių, šmaikščių, kartais net sarkastiškų... Vieni parašyti ant atskirų lapelių, kiti – tiesiog knygoje.

Nustebino Stasio Anglickio knygoje „Suvirpa žemės pilnatis“¹⁵ rastas Bern. Brazdžionio rankraštis. Taip Bern. Brazdžionis perkūrė S. Anglickio eilėraščių (beje, tai ne vienintelis perkurtas šio poeto eilėraštis):

*Jei moteris graži, daiktai supranta
Tuoj savo paskirtį, ir ima skrist
Nuo klubų – kelnės, pirštinių – nuo rankų
Ir nuo krūtinės viskas švyst – švyst – švyst!..*

*Kamzelkos, bliuskos, tartum gulgės lekia,
Paklodės, antklodės juos vejas iš paskos,
Bet užsimerkiu – dar įlėks į akį
Per gražią moterį – nebėr tvarkos!*

*Jei moteris kaip ragana surūgus,
Je visos kūno dalys apsuptos raukšlių,
Dantys grėbliniai, pilvas – centrifūgas
Ir kitos dalys – linijų kuklių –*

*Daiktai supranta paskirtį ir dengia
Kiekvieną defektą bent triguba danga,
O ir pati – vaizduot dorybę stengias
Ir nesirodo ji net sau nuoga...*

Bern. Brazdžionis

paties formato, kaip ir šukos.)

Tais pačiais metais Aldonos ir Bernardo Brazdžionių, Elenos ir Juozo Kojelių bei Elenos ir Edmundo Arbų šeimos buvo parengusios bendrą šmaikštų kvietimą Antanui ir Aleksandrai Gustaičiams atvykti pasisvečiuoti pas Brazdžionius Vistoje. Kvietimą piešė architektas E. Arbas, posmus parašė Bern. Brazdžionis.

Gustaičiai atvykti negalėjo, todėl gruodžio mėn. atsiuntė jau minėtą sveikinimą ir šukas būsimoms ožkoms prižiūrėti.

O jau kitų metų pavasarį, balandžio 26 d., laiške A. Gustaičiui Bern. Brazdžionis rašė:

Sodas užveistas, gaila, kad pro avižas vos medelių viršūnės tekyšo, tačiau avižos, kaip vienmetis augalas, bus tuojau nupjautos, ir sodas iškils (už penkių ar dešimties) visoje savo didybėje. Gi judviem su Aleksandra priėti prie mūsų namelio prapjausime taką, padėsime cementinių plytelių, kad į ražienas nenusibraižytumėt lakierkų. Tat ruoškitės kelionei be baimės. Nei ožkų, nei žąsų gal dar iki to meto neturėsime, tat ir jūsų miestieškų jausmų nebus kas užgauna. Namelis turi stogą, grindis, langus ir duris, būsite apginti nuo saulės dieną, nuo rasos naktį, nuo vėjų bet kuriuo laiku ir nuo lietaus, jei toks stebuklas ištiktų liepos mėnesyje Kalifornijoje. Tame kaimelyje, be Čibų, yra jau ir daugiau lietuvių, kurių anuomet nebuvo, tat nuobodžiauti neteks. Pro šalį teka upelis, bet jis tuščias sausas, be vandens, yra krūmų, bet ne ant mūsų žemės, yra kurmių, bet po žeme. Tačiau jei norėsite griešną kūną nuplauti, už 10 mylių <...> rasime ežerėlį arba okeaną. Midaus prisunksime iš varnalėšų ir dagių stiebų, bulvių, burokų ir pupelių priaugs savo, tat laiką gražiai galėsime praleisti, prisimindami jaunystę ir jos negrįžtančius malonumus beigi tėvynainišką dirvoną.

Kad nepaklystumėt šiame dideliame kaime, netrukus atsiųsiu planą, kuriame bus pažymėti kaimynai lietuviai ir takai į jų (ir į mūsų) sodybas.¹⁷

Ir išties labai greitai Bern. Brazdžionis pats sudarė ir Gustaičiams į Bostoną išsiuntė „žemėlapi“, pavadintą „VISTOJ GYVENANČIŲ LIETUVIŲ SITUACINIS PLANAS“, kuriame buvo priklijuota įvairiausių linksmų spaudos iškarpų bei paties poeto

posmai.

Bern. Brazdžionis nuo mažens turėjo gabumų dailei – jis gražiai piešė. Galbūt todėl jo namuose Los Andžele buvo tiek daug dailės kūrinių.

Jo vaikystės bičiulis Aleksas Kuprys 1989 m. gegužės 27 d. laiške rašė: *Gal atsimeni, už vandens malūno, gražaus tvenkinio, tris tiltus praėjus, po dešinę keliuku į Stačiūnus pasukus, gyveno Kuprių šeima. Aš iš tų septynių sūnų – vidurinis Aleksas. Yra čia ir Povilas [dailininkas Povilas Kuprys – aut. past.]. Labai dažnai atbėgdavau Tavo gražių piešinių, brėžinių pažiūrėti.¹⁸*

Vieną šmaikščiai aprašytą piešinį išsivežė iš Lietuvos 1944 m. Piešinio apačioje yra užrašas: *Daliuko [jaunesniojo sūnaus – aut. past.] dalykėliai / Jo priežiūroj piešti tėvuko piešinėliai.*

Iš nedidelio Brazdžionių namelio Kalifornijoje į muziejų parkeliavo įvairių meno kūrinių, tarp jų Vytauto Kasiulio, Viktoro Petravičiaus, Kazio Šimonio, Petro Rauduvės, Domicelės Tarabildienės, Antano Kučo, Jono Rimšos ir kitų autorių darbai. Netikėtai voke tarp laiškų rasti du J. Rimšos piešiniai.

Bern. Brazdžionio darbai, skirti Lietuvai ir Dievui, buvo įvertinti: Kauno ir Pasvalio miestų garbės pilietis, Vytauto Didžiojo universiteto literatūrologijos garbės daktaras, buvo apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino I laipsnio ordinu, Šaulių žvaigžde, Šv. Grigaliaus Didžiojo Riterių Komandieriaus ordinu bei Popiežiaus Jono Pauliaus II medaliu „PRO ECCLESIA ET PONTIFICE“ (iš lotynų k. ‘Už bažnyčią ir popiežių’).

Apdovanojimai, jų skyrimo dokumentai taip pat saugomi Maironio lietuvių literatūros muziejuje.

Nuorodos

- ¹ Maironio muziejaus statusas, *Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyvas* (toliau – MLLM), f. 1, ap. 1, sg. vnt. Nr. 3.
- ² 1941 m. liepos 4 d. Bern. Brazdžionio raštas Kauno miesto komendantui, MLLM, f. 2, ap. 1, sg. vnt. Nr. 3.
- ³ 1976 m. Bern. Brazdžionio laiškas D. Lipčiūtei-Augienei, *Maironio lietuvių literatūros muziejaus Bernardo Brazdžionio rinkinys* (toliau – BBR), p. 1062.
- ⁴ Bern. Brazdžionio rankraštis, BBR.
- ⁵ 1996 m. birželio 26 d. Bern. Brazdžionio laiškas A. Ruseckaitėi, A. Ruseckaitės asmeninis archyvas.
- ⁶ *Ten pat.*
- ⁷ Maironis. *Pavasario balsai*, 1941, BBR 1550.
- ⁸ Maironis. *Pavasario balsai*, 1944, BBR 1553.
- ⁹ Maironis. *Pavasario balsai*, 1947, BBR 1555.
- ¹⁰ *Schillers Werke*, Stuttgart und Leipzig, 1877, 1 Band, BBR 3702.
- ¹¹ John H. Ingram. *Edgar Allan Poe: His Life, Letters, and Opi-*

nions, London, 1880, Vol. 1, BBR 3919.

- ¹² *Andachtsbuch: deutsche gebete zur häuslichen und öffentlichen Andacht*, Wien, 1904, BBR 4732.

- ¹³ *Festgebete der Israeliten nach der gottesdienstlichen Ordnung im israelitischen Bethause zu wien und mehreren anderen gemeinden*, mit einer deutschen Uebersetzung von J. N. Mannheimer, Wien, 1913, BBR 4734.

- ¹⁴ *Knyga giesmių arba Kanticzkos: Senej par Motiejų Valanczauski Žemaiczių Vyskupa parveizėta yr iszduota*, Tilžė, 1919, BBR 5179.

- ¹⁵ Anglickis S. *Suvirpa žemės pilnatis*, Vilnius, 1975, BBR 191.

- ¹⁶ 1974 m. gruodžio 8 d. A. Gustaičio sveikinimas Bern. Brazdžioniui, BBR 6864.

- ¹⁷ 1975 m. balandžio 26 d. Bern. Brazdžionio laiškas A. Gustaičiui, BBR P3020.

- ¹⁸ 1989 m. gegužės 27 d. A. Kuprio laiškas Bern. Brazdžioniui, BBR P3937.

BERNARDAS BRAZDŽIONIS – THE FIRST LEADER OF MAIRONIS MUSEUM

Jūratė Ivanauskienė

Maironis Lithuanian Literature Museum

Bernardas Brazdžionis – a poet, editor, journalist, pedagogue, translator and literary critic – was born on February 2, 1907, in Stebeikėliai (now – Pasvalys region). In 1940, he became head of Maironis Museum in Kaunas. Before poet's retreat to the West in 1944, the house of Maironis was the last place where Brazdžionis family lived.

After Bernardas Brazdžionis death, his literary and memorial heritage was sent by his relatives to the Maironis Lithuanian Literature Museum. Poet's manuscripts, letters, documents, photos, memorial library with books and periodicals, memorial belong-

ings, art works, audio and video records came from Brazdžionis house in Los Angeles to Lithuania.

While living in exile, Bern. Brazdžionis has been collecting, handling and treating his archives as if he was a real employee of museum. Therefore, poet's collection is very interesting: it is rich not only with precious exhibits, unique rare books, works of art, but also with lots of surprises, personal belongings, reflecting Bern. Brazdžionis' personality.

This is the biggest collection in the Museum, revealing Bernardas Brazdžionis as a person, a poet, and a loving husband.

ŽVILGSNIS Į TEATRO MUZIEJAUS PRADŽIĄ: UNĖS BABICKAITĖS-GRAIČIŪNIENĖS KOLEKCIJA IR JOS REIŠMĖ DABARTINIAMS RINKINIAMS

Regina Lopienė

Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

Teatro muziejaus kūrimas

Tarpukario Lietuvoje viskas kūrėsi iš naujo: įvairios įstaigos, universitetai, teatrai. Teatro muziejaus kūrimo idėja brendo nuo 1920 m. Tuomet Lietuvos meno kūrėjų draugija steigiamajame biuletenyje pabrėžė būtinybę ne tik sukurti nacionalinį profesionalų teatrą, bet ir kaupti jo istorijos dokumentus. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai, rašytojai ir dramaturgai Balys Sruoga ir Vincas Krėvė-Mickevičius suprato, kad istorija grindžiama ne tik faktais ir šaltiniais, bet ir materialiais liudytojais – nacionalinėmis, meno vertybėmis. Jų kaupimas, saugojimas, kolekcijų sudarymas – tarsi tiltas tarp dabarties ir praeties.

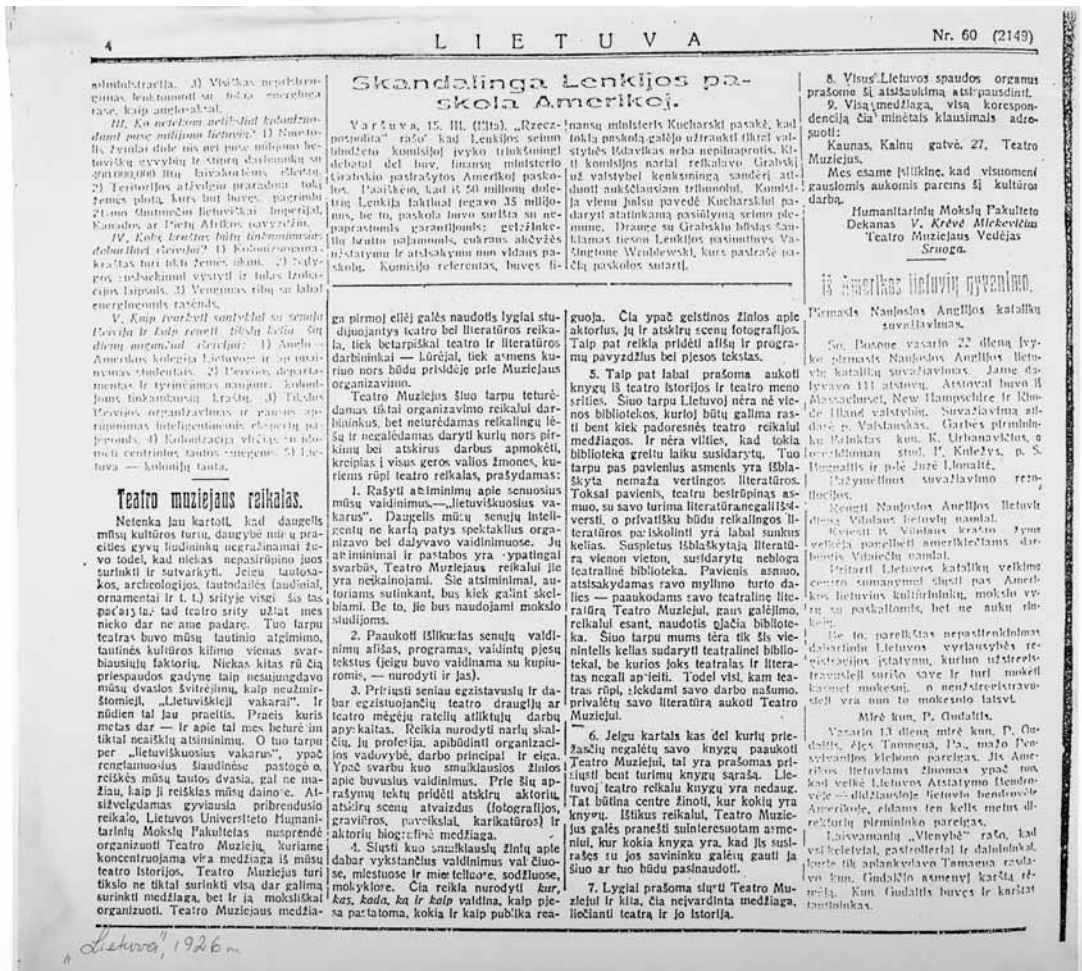
Teatro muziejaus įkūrėjai B. Sruoga ir V. Krėvė

kreipėsi į to meto inteligentiją kvietimu „Apie Teatro muziejaus reikalą kaip tautiškos kultūros išlikimą“ („Lietuva“, 1926, nr. 12).

Ar įvykdėme šių šviesių asmenybių sumanytą? Drąsiai galima sakyti – taip.

Kai lietuvių teatro istorijos archyvas buvo kaupiamas prie Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto, analogišką teatro medžiagą rinko ir Kauno Valstybės teatras.

Vienas iš gausiausių rinkinių buvo pradėtas rinkti lietuvių draugijų dalyvės, aktorės bei režisierės Unės Babickaitės-Graičiūnienės iniciatyva. Iš jos laiško, rašyto 1926 m. vasario 23 d. situoktiniui Vytautui Andriui Graičiūnui į Ameriką: *Brangus Mylimas mano vyre! <...> Pamažėli čia viskas eina, o pastūmėti (dėl darbo) aš pati nenoriu. Einu kasdien*

Laikraščio „Lietuva“ (1926, nr. 60) fragmentas. Fot. Vytautas Širvinskas

Muziejaus
ekspонатai – baletu
artisčių
Liubovės Jegorovos
ir
Matildos Kšesinskos
bateliai su
autografais.
Fot. Vytautas
Širvinskas

svečiuos pietų ir vis sakausi, kad atvažiuavau laikinai. Vakar buvau pietų pas Teatro direktorį Liudą Girą. Jis pavedė mano naudojimui Direkcijos ložą teatre, bet užprašė įduoti jam daug fotografijų, biografijos žinių apie save į teatro archyvą (gastroliuoti nepakvietė dar).¹

Toliau skaitant U. Babickaitės-Graičiūnienės laiškus, galima atsekti, kad ir B. Sruoga ją ragino rinkti muziejui medžiagą: *Gerai, kad persiuntei medžiagą apie save. Nors man ir labai jos gaila, bet ją turėsiu atiduoti į Teatro Muziejų, kuris man tenka organizuoti. <...> Būtų gera, kad ir ateity medžiagą apie save į Muziejų atsiųstum. Be laikraščių iškarpų – svarbu dar man afišos, programos, nuotraukos su kostiumais*

*rolėse, – lygiai Tavo vienos, lygiai tos trupės ir pjesės, kur vaidini. Jei galėtum tokią medžiagą prisiųsti iš praeities, būtų geras daiktas: būsimas teatro istorikas teminės geru žodžiu ir darbą, ir tvarkingumą. Širdingai sveikinu su pasisekimu. B. Sruoga.*²

Vėlesnis susirašinėjimas atskleidžia šios energingos asmenybės – Unės Baye, kaip ją „pakrikštijo“ pats B. Sruoga dar Peterburgo laikais, – tolesnį muziejaus rinkinio formavimą.

Iš laiško B. Sruogai: *Paryžius, 1932 m. balandžio 24 d. Pernai siunčiau keletą senovinių programų lietuviškų spektaklių ir dvi knygas, kažin ar esi jas gavęs? Beje, man rodo, kad teatro muziejui būtų labai pravartu reliktai didžiųjų pasaulio artistų,*

pvz., *balerinų batukai (aš kalbėjau su Kšesinskaja ir A. Pavlovos vyru – jie mielai duotų muziejui). Parašyk įgaliojimą.*³ Įgaliojimą B. Sruoga parūpino, o tu pat metų raštu Teatro muziejaus vedėjas B. Sruoga ir muziejaus konservatorius Henrikas Radauskas padėjo U. Babickaitėi-Graičiūnienei už surinktus Teatro muziejui eksponatus.

1936 m. Teatro muziejus iš universiteto buvo perkeltas į Valstybės teatrą ir veikė visuomeniniais pagrindais. Talkinant Muziejaus tarybai, juo rūpintis pavesta aktoriui Stasiui Pilkaui. Valstybės teatre jis organizavo pirmąsias parodas, skirtas Kipro Petrausko kūrybai, poeto Aleksandro Puškino veikalų pastatymams Lietuvoje.

Šiuo laikotarpiu eksponatus imta kaupti ir tvarkyti žymiai aktyviau. Kiekvienam aktoriui, režisieriui buvo sudaromos atskiros bylos. Spektakliai buvo nuolat fotografuojami, renkamos recenzijos, programos, straipsniai, superkami dailininkų darbai. 1940 m. jau buvo apie 40 tūkst. eksponatų. Vėliau karo ir pokario metų suirutė muziejaus gyvavimą sutrikdė, daug eksponatų pražuvo. Muziejinių darbų atgaivino 1947 m. įkurta Lietuvos teatro draugija. Archyvo kaupimu rūpinosi jos pirmininkai Borisas Dauguvietis, Juozas Grybauskas, paskui – Scenos veteranų sekcija (1961). Nusprendus atkurti Teatro ir muzikos muziejų, surinkta medžiaga buvo perduota Lietuvos dailės muziejaus žinion. 1965 m. Vilniuje, Trakų g. 2, grafų Umiastovskių rūmuose, buvo atidaryta pirmoji šio muziejaus, kaip Lietuvos dailės muziejaus Teatro ir muzikos padalinio, nuolatinė ekspozicija (veikė iki 1972).

Nuo 1992 m. muziejus tapo savarankišku Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejumi su 6 skyriais – Teatro, Muzikos, Kino, Dailės, Eksponatų apskaitos ir apsaugos, Lankytojų aptarnavimo ir biblioteka.

1996 m. muziejus persikėlė į Mažuosius Radvilų rūmus, Vilniaus g. 41. Į fondus surinkta 360 tūkst. eksponatų. Šiuose rūmuose veikia nuolatinė ekspozicija, ilgalaikės ir laikinos parodos, vyksta edukacinės programos ir įvairūs renginiai.

Teatro skyriuje sukaupti eksponatai iki šiol sudaro didžiausią muziejaus rinkinių dalį. Vertingi asmeniniai B. Dauguviečio, Konstantino Glinskio, Antano Sutkaus, Teofilės Vaičiūnienės, Juozo Miltinio, Laimono Noreikos ir kitų aktorių rinkiniai. Seniausias eksponatas – 1687 m. Vilniaus Mokyklinio teatro pagnirika „Olgerdus Magnus Dux Lithuaniae“. Įdomios spalvingos Mažosios Lietuvos lietuvių draugijos 1895–1914 m. programėlės. Labai gausi Vilniaus miesto teatro 1811–1924 m. afišų kolekcija, atspindinti įvairų jo repertuarą, to meto pramogas ir laisvalaikį.

Muzikos skyriaus fondus sudaro muzikos instrumentai, fonoteka, asmeniniai bei muzikos kolek-

tyvų, muzikinių teatrų, filharmonijų rinkiniai. Vertingi Juozo Naujalio, Konstantino Galkausko, Mykolo Bukšos, K. Petrausko, Jadvygos Jovaišaitės, Olgos Dubeneckienės, Juozo Mažeikos ir kitų asmeniniai rinkiniai. Įdomi retų XVII–XIX a. muzikos instrumentų, muzikinių mechaninių dėžučių (simfonionų, pianolų), pagamintų J. H. Cimmermano firmoje, kolekcija. Yra fortepijonų, pianinų, pagamintų ne tik Europoje, bet ir pačiame Vilniuje. Saugomi lietuvių liaudies instrumentai, įdomus smuikų rinkinys.

Su teatru, kinu ir muzika glaudžiai susiję Dailės skyriaus eksponatai. Reikšmingiausią dalį sudaro XX a. lietuvių scenografų kūrybinė, biografinė medžiaga. Tai kostiumų, dekoracijų maketai, personažų kostiumai, lėlės, dailės kūriniai, memorialiniai daiktai. Žymiausi rinkiniai – Mstislavo Dobužinskio, Liudo Truikio, Reginos Songailaitės, Stasio Ušinsko, Vytauto Palaimos, Adomo Galdiko, Vlodo ir Barboros Didžiokų ir daugelio kitų dailininkų darbai.

Kino skyrius įkurtas 1992 m., nors kino istorijos medžiaga buvo kaupiama ir anksčiau. Fonduose galima rasti ikikarinio laikotarpio ir ikonografinės, dokumentinės medžiagos, ir kino technikos. Ypač atraktyvus Stepono Uzdono palikimas, kuriame 10 kino kamerų, unikalus filmų kopijavimo aparatas, projektoriai. Didelę dalį eksponatų padovanojo Lietuvos kino studija. Tai plakatai, kadrai iš filmų, kostiumai, įrašymo ir atkūrimo aparatūra. Prie šio skyriaus glaudžiami ir spalvingi animacijos rinkiniai nuo pat pirmojo dailininko S. Ušinsko darbų iki jaunųjų meistrų, kuriančių animacinius filmus iki šiol.

Unės Babickaitės-Graičiūnienės palikimas

Jau beveik nebeliko žmonių, mačiusių Unę Baye scenoje. Nėra nei vaizdo, nei garso įrašų, tik viena kita nuotrauka, afiša, recenzija. Bet kai kas dar prisimena balsą. Tai buvo bene svarbiausias jos magijos elementas – tiek scenoje, tiek gyvenime. <...> Rabindranathas Tagorė gėrėjosi ja angliškai skaitant „Gitandžali“, klausinėjo iš kokios ji šalies...⁴, – taip U. Babickaitę apibūdina Linas Broga.

U. Babickaitė gimė 1897 m. gegužės 1 d. Laukminiškiuose, Panevėžio apskr. Dar mokykloje deklamavo, vaidino. 1913 m., po gimnazijos baigimo, išvyko į Peterburgą. Dirbdama mokėsi Imperatoriškojoje konservatorijoje, B. Pollako muzikos, dramos ir operos kursuose (1914–1918). Tuo pat metu vaidino lietuvių mėgėjų teatro spektakliuose. Juose sutiko Paulių Galaunę, B. Sruogą, Zuzaną Arlauskaitę ir kitus žymius kultūros veikėjus. 1918–1919 m. buvo Kauno Dainos bei scenos mylėtojų draugijos narė, organizavo Pirmąją lietuvių artistų kuopą. 1919 m. išvyko į Ameriką, kur lietuvių kolonijose vaidino, re-

Unės Babickaitės-Graičiūnienės portretai Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus ekspozicijoje. Fot. Vytautas Širvinskas

žisavo, vadovavo dramos kursams. Ištekėjo už savo pusbrolio inžinieriaus V. A. Graičiūno (1898–1952). Unės Baye vardu vaidino JAV filmuose, amerikiečių teatro trupėse Vašingtone, Niujorke. 1928 m. Londone įkūrė studiją, sėkmingai gastroliavo Paryžiuje. Grįžusi į Lietuvą, 1936–1938 m. vadovavo Šaulių sąjungos teatrui, o pokario metais – Vytauto Didžiojo universiteto Statybos fakulteto dramos būreliui.

1951 m. Graičiūnai buvo suimti, po tardymų Maskvoje nuteisti ir išvežti į lagerius. Jos vyras Vytautas Andrius žuvo, o Unė grįžo į Kauną. Mirė 1961 m. rugpjūčio 1 d.

Unė, dirbdama ir rinkdama muziejui eksponatus, vadovavosi šiais menininkui skirtais kriterijais: įgimtas talentas, nuolatinis įtemptas darbas ir sielos kilnumas. Todėl ji atsisakė kitų šalių pilietybių, aukojo šeimos santaupas nuomodama teatrus, rekvizitus, samdydama artistus, daug laiko ir turto atidavė žmonėms remti ir padėti.

Surinko daugybę eksponatų būsimam Lietuvos teatro muziejui, sukaupe kelių tūkstančių knygų biblioteką apie teatrą ir meną bei daug vertingos poezijos, literatūros kūrinių prancūzų, anglų, rusų, lietuvių ir kitomis kalbomis (be lietuvių, ji pati laisvai kalbėjo

keliomis kalbomis – rusų, lenkų, anglų, prancūzų).

Ji kaupė gražius daiktus, meno kūrinius, juos įsigydavo antikvariatuose, aukcionuose, kad galėtų ne tik papuošti savo gyvenamąjį būstą, bet ir kam nors padovanoti. Jau grįžusi iš tremties, rengėsi sutvarkyti ir palikti visa tai muziejui.

Unė Babickaitė-Graičiūnienė daug metų rinko knygas ir eksponatus Lietuvos teatro muziejui. Tai buvo vienas jos gyvenimo tikslų. Represijų metais daug kas žuvo. Grįžusi iš Gulago, ką dar galėjo, susivežė į savo būstą ir palėpes. Anksčiau girdėtas pavardimas šį „Lietuvos turtą“ globoti man [L. Brogai – aut. past.] atrodė tik žodžių žaismas, o po mirties virto realybe...⁵

Jos surinkta teatrinė medžiaga atskleidžia iki profesionalaus teatro atsiradimo ir tolesnį teatro istorijos vystymąsi ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje bei JAV.

Asmeninę biblioteką sudaro 2 200 vnt. knygų, dauguma su jos ekslibrisais, 60 vnt. plokštelių. Ypačinga dailės kūrinių kolekcija (91 vnt.). Daugiausia juos įsigijo Lietuvoje, nes pažinojo, bendravo su daugeliu lietuvių dailininkų: Kajetonu Šklėriumi, Adomu Varnu, Viktoru Petravičiumi, Vytautu Kasiuliu, Antanu Žmuidzinavičiumi, Kaziu Šimoniu, Vytautu Kašuba ir kitais.

Ji pažinojo nemažai užsieniečių dailininkų: Sarkisą Katchadourianą (armėnų kilmės persų tapytoją, dirbusį Persijos ambasadoje Paryžiuje), skulptorių Borisą Lovet-Lorsky (susipažino JAV), Raimondą Duncaną (Aisedoros Duncan brolių, grafiką, tekstilininką, teatralą, turėjusį Paryžiuje teatrą, graikiškų tunikų audimo mokyklą).

Tiek Lietuvoje, tiek svetur menininkai (K. Šimonis, Vladas Eidukevičius, S. Katchadourianas, V. Kašuba, Sacha Rubinstein, Andree Piriou ir kiti) piešė, tapė, kūrė, lipdė jos portretus bei skulptūras ir muziejuje daug šių kūrinių ne tik saugoma, bet ir eksponuojama.

Vienas iš ankstyviausių grafikos kolekcijos eksponatų – P. Galaunės „Tau vienai tik meldžiuos“ (1916), vėliau panaudotas jos knygų ekslibrisui.

Paryžiuje aktorė įsigijo XVIII–XIX a. nežinomo Klodo Vignono ciklo 4 vario raižinių estampus, R. Duncano 6 medžio raižinius.

Aktorė rinko įvairių šalių audinius, aprangos dalis, puošmenas, servetėles, nosinaites, bažnytinę tekstilę (pvz., bursa, XIX a.), bet muziejui reikšmingiausi kinų, japonų teatro kostiumai, jų dalys ir priedai (XIX–XX a. pr.).

Kolekcijoje daug metalo dirbinių: sidabrinių, paausotų indų (XIX a. pab.–XX a. I p., pagaminti Vokietijoje, Lenkijoje, Anglijoje), stalo įrankių, numizmatikos objektų (XVI–XVII a. Lietuvos monetų, medalių), rytietiškų suvenyrų, žvakidžių, papuošalų

*Ekspozicijos,
skirtos Unei
Babickaitei-
Graičiūnienei,
fragmentas.
Lietuvos teatro,
muzikos ir
kino muziejus.
Fot. Vytautas
Širvinskas*

(tokių, kaip auksinis medalionas, kurį aktoarei per Kalėdas Peterburge 1915 m. padovanojo B. Sruoga).

Porceliano indai, stiklo grafinai, pagaminti Vokietijoje, Prancūzijoje, Danijoje, XIX a. baldai, įsigyti Kaizerio pilies aukcione, ir kita daugybė įvairių memorialinių smulkmenų taip pat byloja apie šios ryškios asmenybės žavesį ir išskirtinumą iš XX a. I p. Lietuvos menininkų.

Jos rinkinyje, be vaidmenų ir režisuotų spektaklių nuotraukų, yra ir įžymių to meto žmonių, draugų, artimųjų nuotraukų, daugelis su dedikacijomis, pvz., poeto Fausto Kiršos, Vinco Mykolaičio-Putino,

Fiodoro Šaliapino, Jano Gilgudo, R. Duncano ir kitų. Afišos, programos, recenzijos, publikacijos, vertimai, minėtos knygos, paveikslai, juvelyrika, lietuvių liaudies meistrų meno rinkinys (20 vnt. medinių dievukų), juostos, prijuostės, metaliniai kryžiai ir kiti memorialiniai daiktai sudaro didesnę nuolatinės ekspozicijos dalį.

Visą šią U. Babickaitės-Graičiūnienės kolekciją (3 006 vnt.) išsaugojo inžinierius, vertėjas L. Broga ir perdavė muziejui keliais etapais: 1971, 1999, 2000, 2005 m. Šis žmogus 47 metus blokinio namo 3 kambarių bute, Žirmūnuose, gyveno tarp memorialinių

*Unės
Babickaitės-
Graičiūnienės
memorialiniai
daiktai Lietuvos
teatro, muzikos
ir kino muziejaus
ekspozicijoje.
Fot. Vytautas
Širvinskas*

baldų, knygų, rūbų. Juos tvarkė, saugojo, o kai atidavė muziejui, vykdydamas aktorės paskutinę valią, abu su žmona Romana Brogiene išleido 2 knygas: „Unė Babickaitė-Graičiūnienė. Atsiminimai, dienoraštis, laiškai“ (2001) ir „Unė Babickaitė-Graičiūnienė. Laiškai, amžininkų atsiminimai“ (2005).

Linus, dar būdamas Vytauto Didžiojo universiteto trečiakursis, 1949 m. susipažino su Graičiūnų šeima. Jis gavo užduotį – inventorizuoti karinės žinybos miestui perduodamą gyvenamąjį namą Vaižganto g. 12 (dabar – 14). L. Broga atsiminimuose rašo, kad Graičiūnai turėjo 4 kambarių butą, kuriame buvo daug baldų, meno kūrinių, knygų. Jis dažnai ten pradėjo lankytis, skolinosi iš ponios Unės knygų, mokėsi anglų kalbos: *Taip įpratau retsykais lankytis pas*

Graičiūnus lyg oazėn, kur neužpučia negandų vėjai – tai pasiklausyti poezijos, tai pasimokyti angliškai, tai kokią ūkišką pagalbą suteikti...⁶ Palikimą perimti ir išsaugoti mūsų kartos žiūrovams, muziejaus lankytojams – L. Brogai buvo beveik viso gyvenimo užduotis. Muziejus dėkingas tokiam kilniam žmogui.

Aktorės U. Babickaitės-Graičiūnienės rinkinys nuolat naudojamas televizijos, radijo laidoms, studentai, teatrologai, žurnalistai, remdamiesi juo, rašo straipsnius, muziejininkai rengia parodas ir edukacines programas. Jos surinkti eksponatai atspindi dvasinį menininkų pasaulį, senosios kultūros ir krikščioniškas vertybes. Visa tai, tikima, prisidės ne tik prie kultūros istorijos pažinimo, bet ir bus paskata ateities kūrybai.

Nuorodos

¹ *Unė Babickaitė-Graičiūnienė. Laiškai, amžininkų atsiminimai*, sud. L. Broga, R. Brogienė, Vilnius, 2005, p. 71.

² *Ten pat*, p. 143.

³ *Ten pat*, p. 156.

⁴ *Linus Broga. 1925–2005. Atminimo knyga*, sud. R. Brogienė, Vilnius, 2008, p. 118.

⁵ *Ten pat*, p. 126.

⁶ *Ten pat*, p. 94.

A GLIMPSE TO THE BIRTH OF THE THEATRE MUSEUM: UNĖ BABICKAITĖ-GRAIČIŪNIENĖ'S COLLECTION AND ITS IMPORTANCE FOR PRESENT-DAY COLLECTIONS

Regina Lopienė

Lithuanian Theatre, Music and Cinema Museum

On the initiative of Balys Sruoga and Vincas Krėvė-Mickevičius the Theatre Museum was founded already in 1926, in Kaunas Vytautas Magnus University. In 1936, the numerous exhibits of the Museum were transferred to the State Theatre, and actor Stasys Pilka was appointed as museum's director. During the World War II the exhibits were dispersed. It was in 1946 that the Lithuanian Theatrical Society was founded and showed much concern with fate of the exhibits of the former museum. Later, the museum was moved to Vilnius, the capital city of Lithuania.

In 1992 it was named Lithuanian Theatre, Music and Film Museum. The Museum consists of six departments: Theatre, Music and Cinema, Art, Exhibits Registration and Preservation, Visitors' Service and Library.

Over 360 000 exhibits are stored in the Museum. The collections consist of various documents, programmes, posters, newsletters, photographs, manuscripts, memorabilia, scenery sketches, costumes, pictures, cinema techniques, musical instruments,

pianolas, musical boxes, gramophones, the most interesting items of puppet shows, and library items.

Interesting and miscellaneous is a private collection of Unė Babickaitė-Graičiūnienė (Une Baye) – famous theatre and cinema actress and stage manager. U. Babickaitė was born in 1897, in Laukmeniškės, Kupiškis district. In 1914–1918, she studied in St. Petersburg. During 1918–1919, she worked as an actress and stage manager in “Song” Society (draugija „Daina“) in Kaunas. In 1919, she left for USA. Already next year after coming U. Babickaitė-Graičiūnienė organized drama courses in Chicago, in 1924–1925 played in movies and worked in different theatres in Washington, New York, London, and Paris.

In 1936, she returned to Lithuania and played in theatres. In 1951, she and her husband Vytautas Graičiūnas were deported. U. Babickaitė-Graičiūnienė died in Kaunas, in 1961.

Memorial things and art works of different styles and periods collected by U. Babickaitė-Graičiūnienė show her relationship with famous people from Europe, USA, Russia, Lithuania.

MUZIEJININKĖ IŠ PAŠAUKIMO KAZIMIERA KAIRIŪKŠTYTĖ-GALAUNIENĖ

Vaida Sirvydaitė-Rakutienė
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijai paskelbus XIII konferencijos temą „Lietuvos muziejinkystė: raida, asmenybės, perspektyvos“, nedvejodama pasirinkau rašyti biografinį straipsnį apie iškilią muziejinkę Kazimierą Kairiūkštytę-Galaunienę. Manau, jog yra labai svarbu ir būtina pagerbti žmogų už jo nuveiktus didžius darbus jam girdint. Iki šiol Kazytė energingai rūpinosi, kad plačiai nuskambėtų meno, kultūros ir politikos atstovų Adelės ir Pauliaus Galaunių, Kazio Bizausko bei juos supusių asmenybių vardai.

Konferencijos tema paskatino suklusti ir imtis šio straipsnio, nes laikas nelaukia ir progos nebesikartoja, o jei ir pasikartoja, dažniausiai per vėlai. Susitikti su Kazyte, dirbti su ja ir šalia jos man buvo ir yra didelė likimo dovana, taip pat ir mokykla. Straipsnyje išvardysiu daugybę K. Galaunienės savybių, kurios žavi ir imponuoja ne tik man. Jos dėka pralaužiau ne-drąsos ledus ir pradėjau rašyti periodinėje spaudoje, vėliau paskatos estafetę perėmė buvęs muziejaus redaktorius Romutis Navardauskas Palaima.

Šis straipsnis dėl biografinio pobūdžio nepretenduoja į mokslinių straipsnių statusą, todėl jo struktūra neatitiks klasikinės mokslinio straipsnio struktūros. Parinkusi jam stereotipinį pavadinimą „Muziejinkė iš pašaukimo Kazimiera Kairiūkštytė-Galaunienė“, susimąščiau, ar nesuklydau. Drįstu manyti, jog ne. Ne tiek jau daug pažįstame jaunų žmonių, kurie bebaigdami mokyklą ar gimnaziją tiksliai žino, kokią specialybę pasirinks ir kuo taps baigę aukštąjį mokslą. Mano galva, suvokimas apie pašaukimą dažniausiai ateina kartu su branda, kitaip sakant, su profesinių įgūdžių įgijimu, sumaniu jų pritaikymu dirbant. Ir jei svarią darbo patirtį turintis žmogus didžiudamasis sako muziejui atidavęs trisdešimt ar keturiasdešimt savo gyvenimo metų, manau, jog tai negalėjo būti atsitiktinis pasirinkimas. Atsiduoti profesijai, su meile dirbti net ir menkai mokamą darbą – tai jau pašaukimas, nors muziejinkystės patriarchas P. Galaunė gal ir pasiginčytų šiuo klausimu su manimi. Štai kokias mintis jis išsakė studentams 1956 m.: *Muziejiniam darbui aš atidaviau, rodos, be 4 mėnesių 30 metų. <...> Dėl ko taip susiklostė mano gyvenimas? Pašaukimas? – kaip sakoma. Prieš 30 su viršum metų plačiausiai dirva Lietuvoje muziejiniam darbui. Bet tuomet buvo ne dirva, o užžėlę dirvonai. Greičiausiai*

Kazimiera
Kairiūkštytė-
Galaunienė

kas nors kito: būdo savybės, pamėgimai. Visų tų spėliojimų tarpe, buvo vienas faktas – meilė daiktams – muziejiniams eksponatams. Išstremtiems iš gyvenimo, buities daiktams. Noras gražinti jiems nors dalelę jų buvusio gyvenimo. Ir dar, ir dar kai kas...¹

K. Galaunienė darbui muziejuje paskyrė per pusšimtį savo gyvenimo metų. Biografiniai faktai byloja, kaip gana netikėtai ir tuo pačiu kryptingai jai teko tapti muziejinke ir 1997 m. už kultūros srities darbą būti apdovanotai Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino V laipsnio ordinu.

K. Kairiūkštytė gimė 1924 m. rugpjūčio 15 d. ūkininkų šeimoje Piliuonos k., Aukštosios Panemunės vlsč., Kauno apskr. 1931–1935 m. mokėsi Piliuonos pradžios mokykloje, 1936–1938 m. – Kauno Aukštosios Panemunės mokykloje, kurioje baigė V, VI skyrius, 1938–1940 m. – Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, 1940–1944 m. – Vilniaus kunigaikštienės Birutės mergaičių gimnazijoje², 1945–1950 m. studijavo Vilniaus valstybinio Vinco Kapsuko universiteto (toliau – VVU) Istorijos-filologijos fakultete ir įgijo muzeologės specialybę.

Nuo mažens Kazytė labai mėgo skaityti. Skaitė tai, ką atveždavo dėdės iš miesto. Gaudavo dovanų vaikiškų knygelių, bet pasidomėdavo ir tėvams atvežta literatūra. Kartą dėdė jos mamai padovanojo Petronėlės Orintaitės knygą, romaną „Paslėpta žaizda“. Kazytei buvo gal dešimt metų, kai ji pradėjo skaitinėti šią knygą. Knygoje pasakotas moters – motinos ir

žmonos – vaidmuo šeimoje, atskleisti moters ir vyro santykiai. Tėvai pastebėję, jog duktė susidomėjusi suaugusiesiems skirta knyga, pradėjo ją slėpti. Vis dėlto Kazytei pavykdavo knygą rasti. Tėvams išėjus darbuotis į laukus, slapta ją skaitydavo. Galiausiai nutarė, kad neįdomu.

Kunigaikštienės Birutės gimnazijoje Kazimiera labai domėjosi istorija ir literatūra. Vokiečių okupacijos metais istorijos mokė gimnazijos direktorė istorikė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė. Jos asmenybė imponavo beveik visoms gimnazistėms. Paprašyta ji vesdavo auklėjimo pamokas: pasakodavo, kaip mergaitės turi elgtis viešumoje ir pan. Renkantis specialybę, įtaką Kazimierai padarė krikštėvis. Jis pats buvo baigęs matematikos mokslus ir papildomai studijavo teisę. Šia kryptimi jis orientavo ir Kazimierą.

1945 m. K. Kairiūkštytė įstojo į VVU Istorijos-filologijos fakultetą manydama, jog istorija bus bendram išsilavinimui, o ji greitai pradės teisės studijas. Dvejus–trejus metus ji net nekonspektavo lankomų kursų, o kad galėtų pasiruošti egzaminams, pasiskolindavo juos iš draugių. Vieninteliai užrašai, kuriuos išsaugojo iš universiteto, skirti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, kuriuo ypatingai žavėjosi kaip genialiu kūrėju, pasaulėžiūrai ir kūrybai aptarti. Šį kursą, kaip ir daugumą kitų, skaitė prof. P. Galaunė.

A. ir P. Galaunių namuose tarp gausybės P. Galaunės rankraščių teko aptikti 1946 m. rugpjūčio 15 d. raštą VVU Istorijos-filologijos fakulteto dekanui, kuriame profesorius kalba apie būtinybę steigti muzeologijos katedrą:

LTSR vienintelis kelias muziejų darbuotojams paruošti yra tik vienas: tai juos turėtų paruošti vienas iš mūsų universitetų – ką, kaip aukščiau pasakyta ir turėjo omenyje meno istorijos, archeologijos ir etnografijos katedros. Galimas dalykas, kad tų katedrų užsimojimai nors ir teisingi buvo bent kiek per platūs, nes buvo noras paruošti siauresnio pobūdžio, bet gilesnį vienos kurios nors minėtos srities specialistą. Kadangi muziejų darbuotojų reikalas LTSR yra labai aktualus, tai manome, kad sujungus anas 3 katedras į vieną, t. y. padarius iš jų muzeologijos katedrą – yra reikalas racionališkesnis: besimokantieji daugiau gaus bendro pobūdžio žinių ir kiek mažiau negu anksčiau – specialybės. Mokslo planas paruoštas taip, kad studentas – norintis studijuoti muzeologiją, turės klausyti bendrus dalykus (plano I-moji pusė) ir galės laisvai pagal palinkimą pasirinkti kurią nors specialią grupę: LTSR meno istorijos, archeologijos ar etnografijos. Tatai daroma dėl to, kad muziejinio darbo sritis yra be galo plati ir muziejininkas visų jų giliai aprėpti neįstengtų, tuo labiau, kad šiame darbe neužtenka vien teoretinių žinių, o reikalingas ir specifinis šio darbo pagėgimas. Paprastai tas pa-

mėgimas ir apsiriboja viena kuria nors mokslo šaka. Archeologijos grupės studentai turės, be to, dalyvauti nors vieno mėnesio priešistorinių paminklų tyrinėjimų darbuose, etnografijos – etnograf. ekspedicijoje tiek pat laiko. Diplominių darbų rašo ir valstybinius egzaminus laiko irgi iš pasirinktos vienos kurios nors specialybės, bendras tėra – Marksizmas-Leninizmas. Baigę šią specialybę žmonės bus reikalingi ne vien muziejiniam darbui, bet taip pat LTSR Mokslų Akademijai, Kultūros ir Švietimo Reikalų Valdybai, Muzeologijos Katedros personalui papildyti ir šiaip įvairiems kultūros darbams. Muzeologijos katedra tuo būdu pašalintų taip stipriai jaučiamą moksliškai pasiruošusių muziejininkų trūkumą ir IV Stalininio penkmečio gale galėtų išleisti pirmąją laidą muzeologų, kurie jau galėtų užimti laisvų etatų dalį krašto muziejuose.³

Pavarčius P. Galaunės rankraščių lapus, galima lengvai susidaryti vaizdą, kaip kruopščiai ir atsakingai jis ruošėsi paskaitoms ir ėjo Muzeologijos katedros vedėjo pareigas. Dėstyty kursų programos pasižymi plačiu temų spektru ir didele muziejininkystę tiriančių aspektų įvairove, gausu pavyzdžių iš kitų šalių muziejų, metodinės (vaizdinės) medžiagos⁴. 1947–1949 m. veikusi Muzeologijos katedra parengė ir išleido pirmąją, deja, vienintelę muzeologų laidą. 1949 m. ji pertvarkyta į Archeologijos ir etnografijos katedrą.

Greta P. Galaunės dėstyty disciplinų universitete K. Kairiūkštytė išklaušė Juozo Balčikonio, Vosylius Sezemano, Igno Jonyno, Leono Karsavino, Pranės Dundulienės, Akvilės Mikėnaitės, Reginos ir Prano Kulikauskų bei kitų dėstytojų kursus. Prancūzų kalbos mokėsi pas vienuolę širdietę Eleonorą Karvelytę, kuri dėl religinių įsitikinimų buvo atleista iš universiteto. Tačiau Kazimiera toliau mokėsi pas ją privačiai. Kazimiera labai vertino prancūzų poetą, dramaturgą, romanistą Viktorą Hugo, ir ypač jo poeziją. Kūrinius skaitė originalo kalba. Juos gaudavo Mokslų akademijos bibliotekoje. Taip pat mėgo skaityti XVII–XVIII a. prancūzų mąstytojų veikalus. Tik trečiame ar ketvirtame kurse, kai buvo įsteigta Muzeologijos katedra ir Kazimiera pasirinko muziejininkystės studijas, pagalvojo, kad, ko gero, iš istorijos ir šios specialybės gali tekti duoną valgyti. K. Kairiūkštytė diplominiam darbui pasirinko temą „Lietuvių liaudies juostos“. Darbui vadovavo P. Dundulienė, konsultavo P. Galaunė. Perskaitęs darbą, profesorius pasakė pastabas, pasiūlė moksliniame darbe vengti mažybinių žodžių. Tačiau šnekamojoje Kazimieros kalboje ir šiandien apstu tų mažybinių-malonybinių žodelių, kurie daro pokalbį šiltesnį, nuoširdesnį.

K. Kairiūkštytė 1944–1945 m. pradėjo mokytojauti Piliuonos (Kauno apskr.) pradžios mokykloje.

Vilniaus universiteto III kurso muzeologai. Pirmoje eilėje iš kairės: Adolfas Tautavičius, Aldona Lukoševičiūtė, Bronė Morkūnaitė, prof. Paulius Galaunė, Ona Serbentaitė, dėstytoja Akvilė Mikėnaitė, Stasė Ramanauskienė. Antroje eilėje stovi: neatpažinta mergina, Stasys Čipkus, Aldona Jakutytė, Jadvyga Katinaitė, Kazimiera Kairiūkštytė, Stasė Baltrušaitytė, Ada Prielaidaitė-Čipkuvienė. Trečioje eilėje stovi: Gediminas Žaliukas, Danutė Jonušaitė-Žaliukienė, Steponas Gimbutis, Janina Česlikauskaitė, neatpažinta mergina, Stasys Pinkus. 1948 m. GNA

Tebestudijuodama universitete, 1949–1950 m. dirbo LTSR mokslų akademijos Istorijos ir etnografijos muziejaus konservatore, dalyvavo ekspedicijose, 1950–1952 m. ėjo LTSR mokslų akademijos Istorijos instituto Etnografijos sektoriaus jaunesniosios mokslo darbuotojos pareigas, tyrinėjimams pasirinko lietuvių liaudies drabužius. 1952 m. už pasipriešinimą sovietiniam režimui ji buvo nuteista 25 metams ir ištremta į Archangelsko sr., Konošo r., kalėjo Jercevo moterų lageryje. 1956 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Komisijai peržiūrėjus politinių kalinių bylas, K. Kairiūkštytės teistumas buvo panaikintas ir leista grįžti į Tėvynę (reabilituota 1991 m.). Lageryje ji svajojo grįžusi į Lietuvą dirbti muziejuje, vadovaujama protingų, išmintingų žmonių. Aukščiausiasis išpildė Kazimieros svajonę. 1957 m. jai pavyko įsidarbinti Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje ir iki 1959 m. eiti mokslo darbuotojos pareigas Vaizduojamosios dailės skyriuje. Šiame skyriuje tuo metu buvo saugomi M. K. Čiurlionio ir kitų dailininkų, kaip antai: Kazio Šimonio, Justino Vienožinskio, Vlodo Eidukevičiaus, Antano Gudaičio, Jono Šilei-

kos, kūriniai. Skyriuje nuolat lankėsi interesantų. Dažnai atvykdavo specialistų iš Maskvos tyrinėti M. K. Čiurlionio palikimo. Kazimiera surasdavo saugyklose jų prašomus kūrinius ir įdėmiai klausydavosi, ką apie juos pasakoja skyriaus vadovė Valerija Čiurlionytė-Karužienė. K. Galaunienė šiltai prisimena pokalbius prie kavos, kai į skyrių prieš pasivaikščiojimą prie Nemuno užsukdavo dailininkas J. Šileika. Kartais prie pašnekovų prisidėdavo muziejaus direktorius Petras Stauskas, Rimutė Jablonskytė-Rimantienė, Antanas Kebliūnas, Tadas Petkevičius. Kartu su bendradarbėmis K. Kairiūkštytė rengė kilnojamąsias parodas, darė standus ir vežė į provinciją. Patalpas ekspozicijai dažniausiai gaudavo mokyklose, ten ir miegodavo. Muziejuje kartais vesdavo ekskursijas M. K. Čiurlionio kūrinių ekspozicijoje. Laikraštyje „Kauno tiesa“ pasirodžius straipsniui, kad muziejuje per ekskursijas idealizuojama dailininko kūryba, Kazimierai teko rašyti pasiaiškinimą direktoriui.

Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktorius P. Stauskas buvo įdarbinęs ne vieną iš tremties grįžusį inteligentą. Dėl to dažnai turėjo ne-

Visuomeninės Galaunių namų globos tarybos steigiamasis susirinkimas Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Iš kairės: M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktoriaus pavaduotojas Bernardas Sliesoraitis, muziejininkė Kazimiera Galaunienė, etnografas prof. Vacys Milius, menotyrininkė Zita Žemaitytė, Lietuvos dailės muziejaus direktorius Romualdas Budrys ir dailėtyrininkė Marija Matušakaitė. 1994 m. lapkričio 19 d. Fot. Diana Žitkuvienė. GNA

malonumų. Paaštrėjus politinei situacijai šalyje, jis buvo priverstas prašyti kai kuriuos muziejaus darbuotojus palikti darbovietę. Kad K. Kairiūkštytė neliktų visiškai be darbo, pats tarpininkavo įdarbinant ją bibliotekoje. 1959–1960 m. Kazimiera – LTSR valstybinės respublikinės bibliotekos⁵ bibliotekininkė, nuo 1961 m. „atšilus politiniam klimatui“, vėl ėjo Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus⁶ Liaudies meno skyriuje vyresniosios mokslo darbuotojos pareigas, vėliau, 1965–1974 m., 1979–1983 m., dirbo to paties skyriaus vedėja, pagalbine darbininke, o iš tiesų – konsultante. Čia dirbdama Kazimiera organizavo ekspedicijas ir drauge su bendradarbiėmis Julija Rudzevičiūte, Danute Grinkevičiene, Danute Morcute-Knokneriene rinko liaudies meno eksponatus, rašė ekspedicijų dienoraščius. Po vienos ekspedicijos surengė parodą ir skaitė pranešimą Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Apie 1967–1968 m. dalyvavo konferencijoje Estijoje. 1972 m. skaitė pranešimą „Liaudies meno eksponatų saugojimas Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje“ konferencijoje muziejinių eksponatų apsaugos ir restauravimo klausimais Maskvoje.

1967 m. balandžio 28 d. K. Kairiūkštytė ištekojo už prof. P. Galaunės. Vėliau ji sudarė sutuoktinio raštų bibliografiją „P. Galaunė. Dailės ir kultūros baruose“ (1970), bendradarbiavo rengiant serijos „Lietuvių liaudies menas“ albumą „Drabužiai“ (1974) ir „Lietuvių liaudies meno“ I knygą (1993), surašė eksponatų metrikas pagal jų įgijimo kvitus⁷. P. Galaunė, grupuodamas namuose eksponatus pagal siužetus ir ruošdamas juos leidyklai, pasikviesdavo Kazimierą, kad ši pareikštų savo nuomonę. P. Galaunės paprašyta, ji perrašė kai kuriuos tekstus, redagavo, taisė jų stilių. Kazimiera dalyvavo P. Galaunės pokalbiuose su dailininkais, menotyrininkais, kultūros darbuotojais, užrašė jų išsakytas mintis, iššifravo magnetofono įrašus, aprašė P. Galaunės rankraščius, patikslino

datas. 1994 m. ji baigė rašyti 132 lapų rankraštine studiją su iliustracijomis apie P. Galaunės biblioteką. Periodinėje spaudoje publikavo prisiminimus apie nepriklausomos Lietuvos užsienio reikalų ministrą, diplomata, karininką, vertėją Juožą Urbšį, diplomata, tarptautinės teisės prof. Tada Petkevičių⁸, vertėją ir rašytoją Juliją Jablonskytę-Petkevičienę, dailininką Vincą Kisarauską, muziejininkę Akvilę Mikėnaitę, etnografę ir pedagogę Mikaliną Glemžaitę, vyriausiąją skautininkę Eleną Barščiauskaitę bei kitus asmenis, kilniaširdiškai puoselėjusius Lietuvos istoriją, kultūrą, meną, etnografiją. Kazimieros studijų laikų draugė Zita Žemaitytė, rašydama monografiją apie P. Galaunę, dažnai kreipdavosi į ją pagalbos. Menotyrininkė siuntė K. Galaunienei klausimus, nes profesorius ne visada noriai į juos atsakinėjo, o Kazimiera, pasitelkusi diplomatinius sugebėjimus, mėgino sužinoti atsakymus. K. Galaunienė skaitė sutuoktiniui monografijos korektūras, kartu tikslino faktus, o profesorius priekaištavo, kad per daug mirga Galaunės pavardė.

Nuo 1988 m. K. Galaunienė tvarkė P. Galaunės, dailėtyrininko, muziejininko, pedagogo, kultūrinį palikimą. P. Galaunė neįsivaizduodamas, kad kada nors bus įsteigtas jo vardo muziejus, siūlė perduoti asmeninę biblioteką ir dailės kūrinių rinkinius Valstybiniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui, o laiškus – VVU. K. Galaunienė patarė viską išsaugoti vienoje vietoje. Jai užsiminus, jog P. Galaunės name būtų galima įkurti jo vardo memorialinį muziejų, pavadino ją utopiste. Tačiau prieš pat mirtį P. Galaunė pasvajavo, kad jo namas pereitų muziejaus žinion. K. Galaunienė ryžtingai iškėlė sau tikslą – visa siela ir visomis jėgomis siekti atgauti, atgaivinti bei įrengti P. Galaunės ir jo pirmosios žmonos – operos pradininkės, primadonos, pedagogės – Adelės Nezabitauskaitės-Galaunienės namus-muziejų. 1990 m. Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje 2 dienas

Visuomeninės Galaunių namų globos tarybos steigiamasis susirinkimas Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Iš kairės: Vilniaus universiteto bibliotekos direktorė Birutė Butkevičienė, muzikologas Jonas Bruveris, literatūrologas ir teatrologas Bronius Vaškelis, dienraščio „Kauno diena“ korespondentė Rūta Kanopkaitė ir M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktorius Osvaldas Daugelis. 1994 m. lapkričio 19 d. Fot. Diana Žitkuvienė. GNA

vyko P. Galaunės 100-mečio minėjimas. Antrąją dieną konferencijoje dalyvavo apie 100 žmonių. Visi dalyviai pasirašė raštą, kad būtų įkurtas A. ir P. Galaunių muziejus. K. Galaunienė su šiuo raštu nuvyko į Vilnių pas tuometinį kultūros ministrą Giedrių Kuprevičių. 1992 m. A. ir P. Galaunių namas buvo grąžintas teisėtoms savininkėms – P. Galaunės dukteriai Daliai Galaunytei-Kaupienei-Augūnienei bei antrajai jo žmonai K. Galaunienei. Abiejų savininkių valia namas kartu su žemės sklypu padovanotas Valstybiniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui. Namo išorė atrode daug geriau nei vidus. Kad jis pradėtų naują gyvenimą kaip muziejus, turėjo būti atliktas kapitalinis remontas, kuriam reikėjo sutelkti šimtatūkstantines lėšas. Neapsieita be garsių asmenybių pagalbos. Spaudoje pasirodė Rūtos Kanopkaitės straipsnis⁹ ta tema. Viskas vyko gana vangiai. Vieną dieną prislėgta rūpesčių K. Galaunienė šalia Galaunių namo sutiko kaimynystėje gyvenantį architektą, urbanistą prof. Algimantą Miškinį, kuris pasiūlė suburti iniciatyvinę grupę – Galaunių namų tarybą. 1994 m. lapkričio 19 d. Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje įvyko Visuomeninės Galaunių namų globos tarybos (toliau – VGNGT) steigiamasis susirinkimas, kuriame dalyvavo 11 iš 13 narių. Tarybos pirmininku vienbalsiai išrinktas Lietuvos dailės muziejaus direktorius Romualdas Budrys, sekretore – K. Galaunienė. Kiekvienas Tarybos narys įnešė svarų indėlį, kad Galaunių namai pavirstų kultūros ir meno židiniu, tačiau daugiausiai darbų: raštų rengimas rėmėjams, rūpinimasis vertimais į užsienio kalbas, nuolatinis bendravimas su miesto ir valstybės institucijų atstovais, susirašinėjimas su A. ir P. Galaunių bei Vasario 16-osios akto signataro, diplomato K. Bizausko artimaisiais ir daugybė kitų darbų, užgriuvo šių dviejų pečius. Pasitardama su VGNGT nariais bei kitais specialistais, K. Galaunienė koordinavo ekspozicijų įrengimą, Galaunių kultūrinio palikimo pervežimą, rengė A. ir

P. Galaunių namų visuomeninės veiklos planus. A. ir P. Galaunių namai, kaip Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus padalinys, visuomenei atidaryti 1996 m. gruodžio 14 d. Iki 1999 m. įvyko 6 VGNGT pasitarimai¹⁰. Įvykdžiusi iškeltą tikslą ir didžiumą užsibrėžtų siekių¹¹, Taryba sustabdė savo veiklą. VGNGT dokumentai atskleidžia, kiek puikiausių savybių, lemiančių geriausius darbo rezultatus, slypi K. Galaunienės asmenybėje. Jai būdingi išankstinis planavimas, kruopštumas, rūpestingumas: K. Galaunienė laiku informuoja visus VGNGT narius apie Tarybos pasitarimus, neatvykusiems išsiunčia pasitarimų ir posėdžių protokolų kopijas; pareigingumas, atsakingumas, nuoseklumas, atida, diplomatija, reikalui esant, griežtumas, operatyvumas, apdairumas, siekis išsaugoti autentišką mintį – gavusi iš podukros Dalios diktofoną, įrašinėjo renginius, skatino muziejaus darbuotojas užsirašinėti pastebėjimus, vyresnių kolegų mintis; saugumas – svarbiausių, išliekamąją vertę turinčių dokumentų kopijos įteiktos Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvui, Vilniaus universiteto bibliotekai. Kiekvieną Kazimieros būdo savybę būtų galima pailiustruoti susirašinėjimo ištraukomis su VGNGT nariais, įvairiomis institucijomis dėl paramos A. ir P. Galaunių namams, jų tvarkymo. Paklausta, kokias būdo savybes reikia turėti muziejininkui, K. Galaunienė kukliai atsakė: kruopštumą, sąžiningumą, platesnį kultūrinį akiratį. 2009 m. rugsėjo 14 d. K. Galaunienė baigė dirbti muziejuje, tačiau namuose ji vis dar randa darbų, susijusių su A. ir P. Galaunių archyvu.

Už muziejaus ribų K. Galaunienė užsiėmė aktyvia visuomenine veikla. 1960 m. pogrindyje ji įstojo į Lietuvos skaučių seserijos organizaciją. Atgavus nepriklausomybę, šią veiklą tęsė Kauno „Aušros“ vyresniųjų skaučių draugovėje. Studentų skautų organizacijos Akademinė skaučių draugovė ir korporacija „Vytis“ paskelbė ją mecenate. K. Galaunienės dėka

„Aušros“ draugovės vyresniosios skautės bei Akademinės skaučių draugovės ir korporacijos „Vytis“ nariai keletą metų rinkosi į sueigas A. ir P. Galaunių namuose. Ji yra minėtos korporacijos vėliavos krikštamatė (krikštatevis – prof. Algirdas Avižienis).

K. Galaunienė yra M. K. Čiurlionio draugijos Kauno skyriaus narė nuo 1987 m. (nuo draugijos įkū-

rimo pradžios); nuo 1995 m. – Lietuvos meno istorikų draugijos narė; buvo Liaudies meno draugijos Kauno skyriaus Tarybos narė, yra Tautodailininkų sąjungos garbės narė. D. ir Z. Kalesinskių liaudies amatų mokykloje, Vilkijoje, nuo 1994 m. trejus metus ji pirmininkavo studentų diplominių darbų gynimo komisijai.

Nuorodos ir paaškinimai

- 1 Galaunė P. Apie muziejinį darbą. Mintys paskaitai, vykusiai Valst. M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, VVU Istorijos-filologijos studentams, vadovaujamiems dėst. Akvilės Mikėnaitės, apie 1956, *Adelės ir Pauliaus Galaunių namų archyvas* (toliau – *GNA*), R 523.
- 2 Lietuvai atsiėmus Vilniaus kraštą, 1939 m. lapkričio 18 d. švietimo ministro Leono Bistro įsakymu B. Nr. 63 įsteigta Vilniaus kunigaikštienės Birutės mergaičių gimnazija. 1940 m. rudenį Kunigaikštienės Birutės gimnazija pavadinta Vilniaus II vidurine mokykla. 1946 m. Salomėjos Nėries gimimo metinių proga mokyklai suteiktas poetės vardas, ji pavadinta Vilniaus Salomėjos Nėries vidurine mokykla.
- 3 Galaunė P. ir Kulikauskų R. ir P. (?) 1946 m. rugpjūčio 15 d. raštas VVU istorijos-filologijos fakulteto dekanui muziejų darbuotojams paruošti plano reikalui, *GNA*, R 448.
- 4 P. Galaunės rankraščiai – Medžiaga muziejinkystės paskaitoms (1944–1954), muziejų istorijai (paskaitoms ir spaudai), *GNA*:
Meno tyrinėjimo metodologijos programa, Vilnius, 1949-12-28, R 437; 10) Muziejinkystės kurso programa, 11) Muziejų istorijos kurso programa, 1947, R 438; Ekspozicijos principų ir metodų kurso programa, apie 1949, R 446; Muziejų istorijos kurso programa, apie 1949, R 447; Muziejinkystės kurso dėstymo Vilniaus u-te 1945–1951 m. metodinė medžiaga: 1. Meno muziejus Maskvoje [kaip pastatas suprojektuotas ir kaip galima jį plėsti] 2. Etnografijos muziejus Hamburge 3. Įvairūs ženklai išpausti plytose [Šv. Onos bažnyčios Vilniuje?] 4. Liaudies meno eksponatų aprašymo knyga (pavyzdys) 5. Eksponatų aprašymo knyga (pavyzdys) 6. Depozitų knyga (pavyzdys), R 449/10; 1950–51 m. m. rudens semestras. Muziejų istorijos kurso programa, R 783; Muziejų istorijos kurso kalendorinė programa, R 784; Muziejinės ekspozicijos principai ir metodai. Programa, apie 1951, R 785; Apie darbą muziejuje, apie 1948, R 788; Muzeologija, R 990; Muziejų statistika, R 991; Ko lankytojai ieško muziejuose?, R 992; Muziejams remti draugijos, R 993; Valstybės santykiai su muziejais, R 994; Kolekcionavimas, antikos menas, R 995; Kultūros-švietimo veikla, R 996; Muziejų administravimo forma, R 997; Muziejinių eksponatų saugojimas, ekspertiza ir restauracija, R 998; Paveikslų atribucijos pavyzdžiai, R 999; Muziejų struktūra, įranga, veikla (Rinkinių tvarkymas muziejuje; Techniškos priemonės; Muziejaus pastatai; Planavimas; Architektūra; Statybinė medžiaga; Salių didumas; Grindys; Vidaus dekoravimas; Apšvietimas; Apšildymas ir ventiliacija; Konservacijos dirbtuvės), R 1000; Iš Prancūzijos XVIII a. muziejų istorijos, R 1001; „Oružeinaja palata“, R 1002; Ermitažas, R 1003; Rumiancevo muziejus Maskvoje, R 1004; Valstybinis Istorijos muziejus Maskvoje, R 1005; Valstybinė Tretjakovo Galerija Maskvoje, R 1006; Valstybinis Rusų Muziejus, R 1007; Valstybinis A. S. Puškino vardo vaizduojamojo meno muziejus ir kiti muziejai, R 1008; Muziejinio pobūdžio rinkinių susidarymas Lietuvoje ir kai kurių jų likimas, R 1009;

- Žymesnių kulto centrų rinkiniai, R 1010; Muziejinio pobūdžio rinkiniai Lietuvos mokyklose, R 1011; Dionizo Poškos rinkiniai – „muziejus“ Baublyje, R 1012; Muziejų kūrimas Lietuvoje ir „Senienų muziejus“, R 1013; Kauno Miesto Muziejus, R 1014; Muziejiniai rinkiniai Vilniuje po 1905 m., R 1015; Muziejiniai rinkiniai Lietuvių Mokslo Draugijos, Lietuvių dailės Draugijos, Žydų praeities paminklų mėgėjų Draugijos, R 1016; Muziejų kūrimo sumanymai 1919 m. Tarybų Lietuvoje, R 1017; Kaip buvo rūpinamasi gražinti iš Rusijos Lietuvos muziejinį turtą, R 1018; Vokiečių muziejus Nidoje – Nehrungsmuseum, R 1019; Estijos TSR muziejai, R 1020; Lenkijos muziejų istorija, R 1021; Provincijos muziejų finansinė būklė, R 1022; Muziejų istorijos raidos bruožai, R 1023; Juozo Luckevičiaus vardo Gudų muziejus, R 1024; Muziejų kūrimasis Vilniuje lenkų okupacijos metu, 1919–1939 m., R 1025; Kraštotyriniai muziejai, R 1026; Muziejinkystės rankvedžiai (bibliografija), R 1027; Įv. užrašai iš Rusijos, ypač tarybinio laikotarpio, muziejų istorijos, R 1029; Užrašai kursui „Muzeologija“ I Kultūros paminklų apsaugos Rusijoje ir Lietuvoje, fotografijos muziejiniame darbe, Tarybų Sąj. ir Lietuvos muziejų Antrojo pasaulinio karo metu, specialios literatūros muziejinių eksponatų konservavimo, muziejaus propagandos ir foto archyvo klausimais, apie 1948 m., R 1543.
- 5 1963 m. biblioteka perkelta į Vilnių, nuo 1988 m. – LTSR valstybinė Martyno Mažvydo biblioteka, nuo 1989 m. – Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
- 6 Nuo 1997 m. – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.
- 7 Kvitai tuomet buvo susėgti į knygeles, o eksponatų gavimo aktai atsirado kur kas vėliau.
- 8 Sovietmečiu T. Petkevičius buvo Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus techninis darbuotojas – kiemsargis ar gaisrininkas, o iš tiesų Taikomosios dailės skyriuje, vadovaujamame Ievos Andrulytės-Aleksienės, tvarkė dr. Aleksandro Mykolo Račkaus rinkinio eksponatus.
- 9 Kanopkaitė R. Kada bus Galaunių namai?, *Kauno diena*, 1994, lapkr. 26, p. 19.
- 10 Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus VGNGT posėdžių protokolai: 1994-11-19, Nr. 1; 1995-05-06, Nr. 2; 1996-05-11, Nr. 3; 1997-05-10, Nr. 4; 1998-05-09, Nr. 5; 1999-05-15, Nr. 6, *GNA*.
- 11 *Tikslas: Talkinti Valst. M. K. Čiurlionio dailės muziejui įrengiant iškilų XX a. Lietuvos kultūros asmenybių – prof. Pauliaus Galaunės ir jo pirmosios žmonos Adelės Nezabitauskaitės-Galaunienės memorialinį muziejų – Galaunių namus. Siekiai: 1. Prisidėti sutelkiant reikiamas lėšas namo remontui bei muziejaus įrengimui. Todėl taryba kreipiasi į įvairias Lietuvos bei kitų šalių čia esančias įstaigas, organizacijas, fondus, visuomenę, taip pat ir į mūsų išėiviją. 2. Kadangi A. ir P. Galaunės bei K. Bizauskas pastoviai gyveno Kaune, aktyviai dalyvavo miesto gyvenime ir čia lieka jų kultūrinis palikimas, prašo Kauno miesto savivaldybę prisidėti prie namo išorės bei jo aplinkos tvarkymo. 3. Rūpinasi, kad A. ir P. Galaunių kultū-*

rinis palikimas būtų globojamas bei saugojamas kaip atskiras, neliečiamas ir nedalomas vienetas Kaune, Vydūno al. 2. 4. Domisi A. ir P. Galaunių namų kultūrinio palikimo saugojimo sąlygomis, teikia atitinkamus patarimus, kilus reikalui, tarpininkauja restauravimo įstaigose, restauruojant jame esančias meno vertybes. 5. Teikia metodinius patarimus įrengiant šiame pastate muziejininkystės ir menotyros studijų centrą, ruošiant ekspozicijas ir parodas, konferencijas, seminarus, paskaitas, koncertus. 6. Rūpinasi A. ir P. Galaunių reikšmingiausio kultūrinio palikimo publikavimu, jų asmeninių įrašų į mūsų kultūrą atskleidimu. 7. Drauge su Vilniaus dailės akademija tar-

pininkauja Galaunių namo mokslo darbuotojams – jauniems menotyrininkams ir muziejininkams – keliant kvalifikacijos užsiėmimą. 8. Iškilus nenumatytiems sunkumams saugant A. ir P. Galaunių kultūrinį palikimą vienoje vietoje – jų namuose – drauge su Valst. M. K. Čiurlionio dailės muziejaus vadovybe bei A. ir P. Galaunių įpėdiniais kreipiasi į aukštesnes Lietuvos įstaigas ir bendrai ieško problemos sprendimo. 9. Galaunių namų globos tarybos narių skaičius neribojamas. Kilus reikalui, jis gali būti praplėstas. (Valst. M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Visuomeninė Galaunių namų globos taryba. Veiklos programa. VGNGT Siunčiamieji raštai, 1995–1999, GNA)

KAZIMIERA KAIRIŪKŠTYTĖ-GALAUNIENĖ – CALLED FOR MUSEOLOGY

Vaida Sirvydaitė-Rakutienė

M. K. Čiurlionis National Art Museum

The article introduces the outstanding museologist Kazimiera Kairiūkštytė-Galaunienė, presenting both biography and long-years lasting her work at M. K. Čiurlionis National Art Museum. She belongs to the only course of graduates who acquired the speciality of museology at Vilnius University in 1950. Kazimiera devoted almost fifty years of active work to the museum. In 1957–2009, she worked at Department of National Art, Fine Arts Department, and memorial museum – A. and P. Galaunė House. Kazimiera Kairiūkštytė-Galaunienė took part in folk art expeditions, organised exhibitions, wrote articles for periodicals – about artists, historical and cultural personalities; she collaborated with the initiator of Lithuanian professional museology Paulius Galaunė in pre-

paring books on Lithuanian national art. Since 1988, K. Galaunienė took care, administered and managed the cultural heritage of her spouse Paulius Galaunė. Kazimiera betook the foundation of memorial museum in A. and P. Galaunė House, which was nationalized in 1940 and returned back to its legal inheritors in 1992. K. Galaunienė united culture and art specialists to the Public Board of A. and P. Galaunė House's Protection. The Board helped M. K. Čiurlionis Art Museum to establish the memorial A. and P. Galaunė House-museum. It was opened in 1996. Now this museum is well-known for its public cultural work: chamber concerts, exhibitions, lectures, celebrations, commemorations, presentations of new publications and other events.

BALYS TARVYDAS – ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ PRADININKAS ŠIAULIŲ „AUŠROS“ MUZIEJUJE

Dr. Birutė Salatkienė

Šiaulių „Aušros“ muziejus, Šiaulių universitetas

Įvadas

Archeologijos mokslas ir muziejinkystė nuo pat savo raidos pradžios buvo susietos glaudžiais ryšiais. Muziejuose besikaupiantys archeologijos rinkiniai leido išsaugoti bei tyrinėti kilnojamąjį archeologijos paveldą ir tapo pagrindu susiformuoti pagrindiniams priešistorės periodizacijos principams. Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose, archeologinius tyrimus pradėjo senovės mylėtojai ir kraštotyrininkai, o profesionalųjį lygį šis mokslas pasiekė tik XX a. II ketv. Vienas iš tokių savo krašto brangintojų buvo istorikas Balys Tarvydas, su kurio vardu siejama nuoseklių archeologinių tyrimų Šiaurės Lietuvoje pradžia. *Vertinant B. Tarvydo tyrinėjimus reikia pasakyti, kad jis padėjo pagrindus pirmojo regioninio – Šiaulių „Aušros“ – muziejaus archeologijos skyriui, tuo pagal archeologinę veiklą šį muziejų išvesdamas į pirmą (iki 1936 m. įkuriant Vytauto Didžiojo kultūros muziejų) vietą Lietuvoje. Kasinėjimai, radinių tvarkymas, publikacijos nuo šiol tapo galimi ne tik laikinojoje sostinėje Kaune, – taip šio archeologo vaidmuo buvo įvertintas Lietuvos archeologijos istorijos tyrinėtojų¹.*

Apie B. Tarvydo veiklą esama keleto publikacijų, parengtų minint jo gimimo jubiliejus. Pirmasis straipsnis spaudoje, paskelbtas šių eilučių autorės, buvo skirtas B. Tarvydo darbams pagerbti ir pagarsinti, kad į Šiaulių „Aušros“ muziejaus garbės knygą² jo vardas įrašytas pirmasis. Išsamiau savo kolegos ir bendraminčio gyvenimą bei nuopelnus įvertino archeologas Adolfas Tautavičius ir muziejinkas, kraštotyrininkas Vincentas Vaitekūnas sovietmečiu leistame leidinyje „Kraštotyra“³. Minint B. Tarvydo 100-ąsias gimimo metines, 1997 m. muziejuje buvo surengta paroda, pasakojanti apie jo archeologinius tyrimus, ir spaudoje paskelbta nauja laiškais bei dokumentais paremta informacija apie jo gyvenimą ir įvairiapusę veiklą⁴. „Lietuvos archeologijos istorijoje (iki 1945 m.)“⁵, apimančioje laikotarpį nuo jos ištakų iki 1945 m., archeologiniai B. Tarvydo tyrimai buvo išanalizuoti giliau ir plačiau nei iki tol, pateikti svarbiausių tyrinėtų paminklų bei publikacijų sąrašai⁵.

Grįžti prie B. Tarvydo veiklos paskatino tai, kad jo archeologiniai lauko tyrimai ir per juos su-

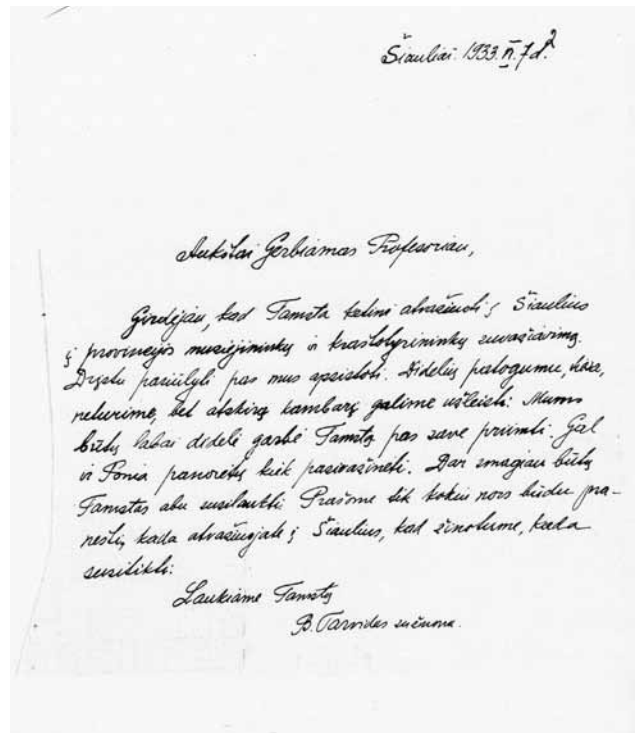
*Archeologas, muziejinkas
Balys Tarvydas (1897–1980)*

rastų archeologinių dirbinių tolesnis tyrimas, apsauga, tvarkymas buvo to paties didelio darbo etapai. Archeologinio Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinio formavimas, klasifikavimas, priežiūra ir eksponavimas, taigi, ir išlaikymas iki šių dienų yra nė kiek ne mažesnis B. Tarvydo nuopelnas nei mokslinės publikacijos, tačiau jo muziejinis darbas iki šiol yra mažai analizuotas ir nušviestas. Mokslininko tyrinėtojo ir muziejinko praktiko darbo sritis jis sugebėjo gerai derinti, o tai nėra dažnai pasitaikantis atvejis, todėl šio straipsnio tikslas būtų apžvelgti archeologinius B. Tarvydo tyrimus, muziejinę bei šviečiamąją veiklą ir įvertinti tai Lietuvos archeologijos mokslo, taip pat ir muziejinės minties raidos kontekste.

B. Tarvydo veiklai nušviesti esama pakankamai šaltinių. Jo archeologinius tyrimus gerai atspindi publikacijos, muziejaus rinkinyje saugomi radiniai iš

Linkaičių, Gibaičių, Jakiškių ir kitų archeologinių paminklų ir laiška Eduardui Volteriui, kurio mokiniu jis save laikė. Yra išlikę 35 B. Tarvydo laiška E. Volteriui, saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje⁶. Visi jie dalykinio pobūdžio: pranešamos naujienos, muziejaus reikalai, prašoma patarimų archeologijos ir muziejininkystės klausimais.

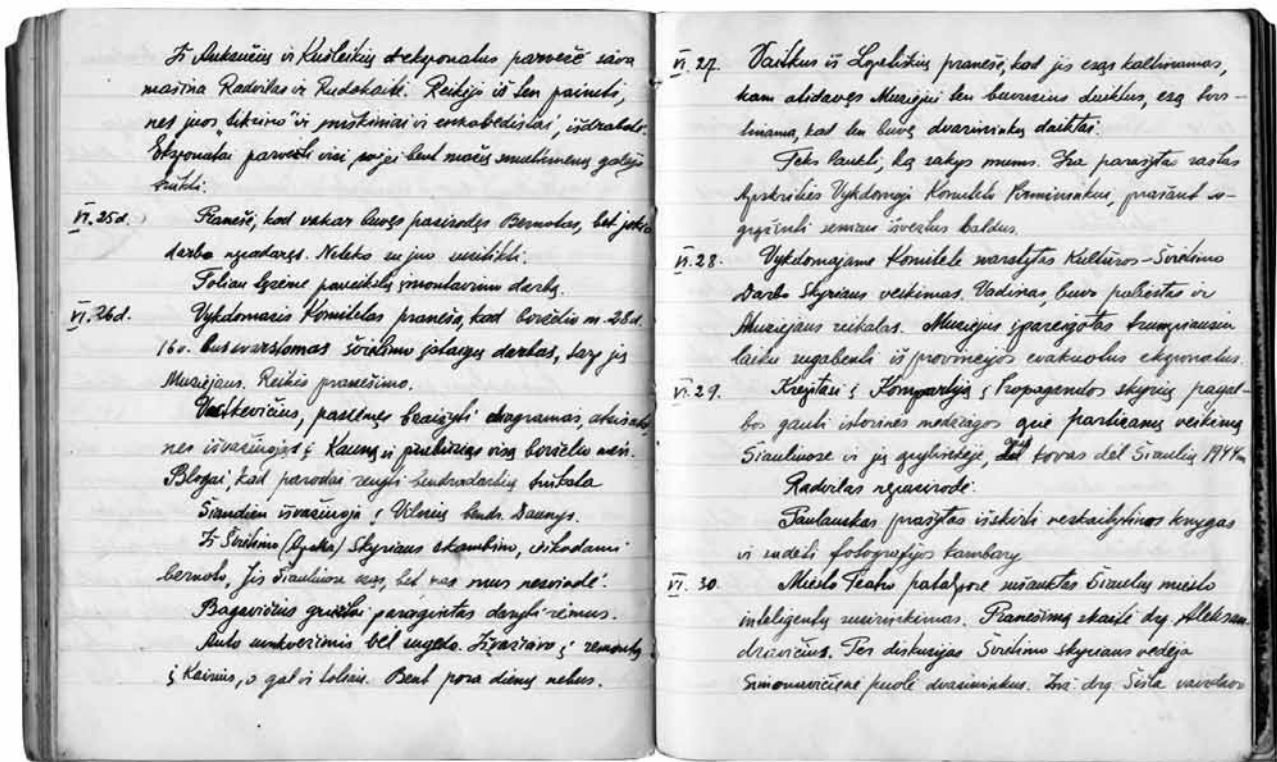
Savo paveldosaugos idėjas B. Tarvydas yra išdėstęs publikacijose, jos užfiksuotos Šiaulių kraštotyros draugijos dokumentų fonde esančiuose protokoluose, iš dalies laiškuose. Muziejinei veiklai tyrinėti pasitelktina archeologijos rinkinio inventorinė knyga, mokslinė kartoteka, ekspozicijos fotografijos bei išlikusi pagalbinė jo rengtos ekspozicijos eksponatūra – žemėlapiai, etiketės, rekonstrukciniai piešiniai. B. Tarvydo įrašų esama Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronikoje. Tai rankraštinės knygos, kuriose darbuotojai fiksavo svarbiausius muziejaus gyvenimo įvykius. Čia B. Tarvydas yra keletą kartų glaustai aprašęs savo trumpalaikius tyrimus Šiaulių mieste, o 1945–1946 m., kai buvo muziejaus direktorius, yra palikęs įrašų apie patalpų paieškas muziejui, išsaugotų eksponatų laikymą ir pan. Kultūros paveldo centro archyve yra išlikusių jo archeologinių tyrimų ataskaitų, esančių Valstybės archeologijos komisijos fonde⁷. Apie jų siuntimą minėtai komisijai jis rašo ir E. Volteriui bei prašo jas peržiūrėti⁸. Atsiminimų apie B. Tarvydą yra palikę muziejininkas V. Vaitekūnas ir architektas Vytautas Nistelis. Dabar jie saugomi „Aušros“ muziejaus Archeologijos skyriaus archyve.

Balio Tarvydo laiškas prof. Eduardui Volteriui

Trumpa biografija

B. Tarvydo biografija jau yra ne kartą publikuota, todėl čia tik trumpai apžvelgsime svarbiausius jo gyvenimo įvykius. B. Tarvydas gimė 1897 m. liepos 27 d. Užpalių k., Utenos apskr., gausioje valstiečių šeimoje. 1916 m. baigė Užpalių pradinę mokyklą ir

Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronikos fragmentas, rašytas Balio Tarvydo

kurį laiką joje mokytojavo. 1917–1921 m. jis mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, tačiau jos nebaigė. 1921–1923 m. tarnavo kariuomenėje, o baigęs tarnybą 1924–1927 m. studijavo Kauno universiteto Teologijos-istorijos fakultete ir įgijo istoriko diplomą. Po studijų trumpam grįžo į gimtinę ir mokytojavo Užpalių mokykloje, 1928 m. dirbo Lazdijų „Žiburio“ gimnazijoje, paskui – Kauno mokytojų seminarijoje. Studijų metais, 1926–1927 m., B. Tarvydas buvo Kauno miesto muziejaus, kuriam tada vadovavo E. Volteris, darbuotojas. Čia B. Tarvydas susipažino su muziejumi, eksponatų apskaita ir tvarkymu, įgijo pirmuosius archeologo įgūdžius, dirbdamas su archeologiniais radiniais. Pažintis su E. Volteriu B. Tarvydo gyvenime buvo labai svarbi ir dėl galimybės dirbti Apuolės ir Impilties piliakalnių tyrinėjimų ekspedicijose, kuriose jis įgijo profesionalaus archeologo darbo įgūdžių. 1928 m. B. Tarvydas persikėlė į Šiaulius ir pradėjo dirbti Mokytojų seminarijoje. Čia dėstė istoriją iki 1945 m. Nuo pat darbo pradžios seminarijoje kaip profesionalus istorikas Pelikso Bugailiško buvo pakviestas bendradarbiauti su „Aušros“ muziejumi, ką tik perimtu iš Šiaulių apskrities valdybos Kraštotyros draugijos. Pirmiausia buvo paprašytas suklasifikuoti ir sutvarkyti archeologijos rinkinį. Ilgus metus, 1928–1980 m., jis bendradarbiavo Šiaulių „Aušros“ muziejuje be nuolatinio atlyginimo, retkarčiais, pagal galimybes gaudamas užmokestį už atskirus darbus. Tik 1945 m. birželio 1 d.–1946 m. spalio 16 d. jis dirbo etatiniu muziejininku, kai buvo muziejaus direktoriumi. Iš šių pareigų atleistas kaip politiškai nepatikimas asmuo, 1946–1957 m. dirbo buhalteriu Šiaulių įstaigose. Šiuo savo gyvenimo laikotarpiu ir išėjęs į pensiją po keletą mėnesių per metus be atlyginimo bendradarbiavo muziejuje. Jis suklasifikavo ir suinventorino gausų numizmatikos rinkinį, anotavo keletą tūkstančių dokumentų iš dvarų archyvų rinkinio. B. Tarvydas mirė 1980 m. gegužės 12 d., palaidotas Šiauliuose, K. Donelaičio kapinėse.

Laikmetis ir B. Tarvydo paveldosaugos pažiūros

Tuo laiku, XX a. I ketv., kai B. Tarvydas mokėsi, rinkosi profesiją ir gyvenimo kelią, Lietuvos visuomenė išgyveno didžiules vertybines permainas. Formavosi laisvos valstybės laisvo piliečio mentalitetas, tautinė ir pilietinė tapatybė, buvo kuriami ekonomikos, viešojo gyvenimo, politikos, nacionalinio meno, mokslo, švietimo pagrindai. Šiame kontekste kultūros ir istorijos paveldas tapo esminiu tautinės tapatybės elementu. 1918 m. įsteigiama Valstybės archeologijos komisija, kurios funkcija turėjo būti paveldo objektų paieška, apsauga, tyrimas ir įtraukimas į visuomeninius ir kultūros procesus, tačiau jos veikla dėl lėšų ir

organizacinių trūkumų nebuvo rezultatyvi. Per visą nepriklausomybės laikotarpį nespėta priimti kultūros vertybių apsaugos įstatymo ir apsaugoti daugybės archeologijos, istorijos paminklų nuo žalojimo, ypač po žemės reformos. Daugiausia paveldosaugos idėjų ir darbų iškelė ir atliko to laiko šviesuoliai, privatūs tyrinėtojai ir įvairios draugijos, daugiausia Kraštotyros draugija. Kraštotyrininkai ieškojo būdų sudaryti teisinį pagrindą paveldo idėjoms, pirmiausiai registracijai bei apsaugai, įgyvendinti. Tokie žmonės, kaip Petras Tarasėna, Vladas Nagevičius, Paulius Galunė, E. Volteris, P. Bugailiškis, nebūdami diplomuoti specialistai, ėmėsi kultūros paveldo objektų paieškos, registracijos, tyrimų, publikacijų, tuo grįsdami kelią profesionaliajai archeologijai, muziejininkystei, paveldosaugai. B. Tarvydas, priklausydamas tai epochai, tarsi natūraliai įsiliejo į kraštotyros ir paveldosaugos darbą, pradėtą Kauno istorijos muziejuje pas E. Volterį, mėgėją archeologą ir muziejininką. Istoriko diplomą apsaugojo B. Tarvydą nuo diletantiškų tyrimų. Jis labai atsakingai, specialiai rengdamasis, skaitydamas naujausią mokslinę literatūrą, taikydamas modernius metodus, ėmėsi archeologinių tyrimų ir eksponatų konservavimo, tvarkymo, eksponavimo muziejuose. Laiške E. Volteriui B. Tarvydas rašo: *Aš nediršau daugiau šių kapų [Pavėkių – aut. past.] beliesti, kad paliktų kas tirti geresniam už mane specialistui. Žinoma, jei mane ten siųstų, tai pasirengęs neatsisakyčiau.*⁹

Įdomios ir netradicinės jo paveldosaugos pažiūros, kurias 1933 m. išdėstė pranešime „Gyvieji mūsų archeologijos reikalai provincijos muziejuose“, skaitytame II Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavime, Šiauliuose. Gerai suvokdamas archeologijos paminklų paieškos ir apsaugos būtinumą, B. Tarvydas visgi buvo paminklų apsaugos įstatymo su jame numatytais sankcijomis priešininkas¹⁰. Jis teigė, kad tokiu atveju paminklų apsauga virs baubu, prievarta, ūkininkai nenorės pranešti apie radinius ir paminklus, bijodami nuobaudų. Kaip tikras ir nuoširdus krikščionis, B. Tarvydas manė, kad pagarba protėviams ir jų palikimui – geriausias paminklų apsaugos įstatymas, kad moralinės nuostatos, patriotizmas ir švietimas gali padėti įtvirtinti kraštotyrininkų deklaruojamas tautinio istorijos ir kultūros paveldo idėjas. Jo nuomone, paminklų turėtų ieškoti ir juos registruoti vietos kraštotyros muziejai, o centrinių muziejų uždavinys būtų tą veiklą koordinuoti ir apdoroti surinktus duomenis. Visų archeologinių radinių vieta turi būti muziejuose, o ne privačiose kolekcijose. Ypač atsakingai turi būti kontroliuojami tyrimai ir draudžiami privatūs kasinėjimai, kuriais užsiima didžiausi mokslo priešai – *perkupčiai, lobių ieškotojai, privatūs kolekcininkai, nemokšos knaisiotojai – pradžios mokyklų mokytojai, vyresnių klasių gimnazistai*¹¹. Savo samprotavimus ar-

*Balys Tarvydas
(dešinėje)
Jauneikių
pilkapio
tyrinėjimuose.
1934 m.*

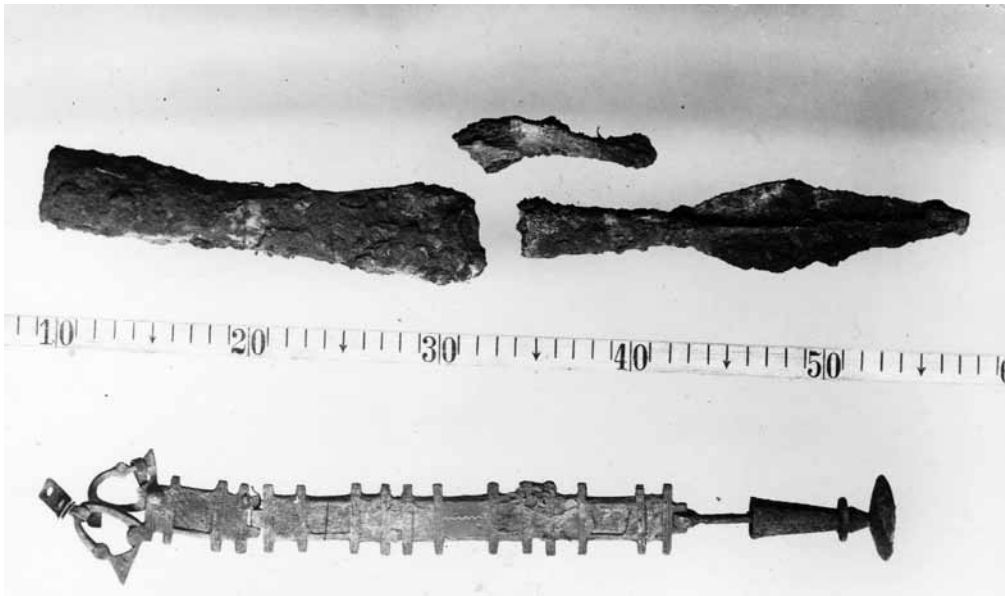
cheologijos paveldo apsaugos klausimu B. Tarvydas yra skelbęs ir spaudoje¹². Čia jis ypač pabrėžė tikslios archeologinių radinių metrikos reikšmę, tinkamą archeologijos rinkinio tvarkymą muziejuose, paramą Valstybės archeologijos komisijai, deramą žemės savininkų elgesį su archeologijos paminklais.

Archeologiniai tyrimai

Visus savarankiškus archeologinius tyrimus B. Tarvydas atliko Šiaulių kraštotyros draugijos vardu. Lėšomis tyrimams taip pat daugiausiai rūpinosi draugija. Taikant šiuolaikinius terminus, jo kasinėjimai buvo gelbstimojo pobūdžio. B. Tarvydas važiuodavo tyrinėti į tas vietas, iš kur gaudavo žinią apie ardumus kapinynus ar pilkapius, o piliakalnių savarankiškai jam tyrinėti neteko greičiausiai dėl to, kad jie buvo rečiau ardomi. Apie jo tyrimus jau nemažai rašyta, todėl šioje vietoje tenka pažymėti tik keletą dalykų. Vienas iš jų yra aukšta archeologo praktiko kvalifikacija, įgyta stambiausiuose to laiko Lietuvos archeologiniuose tyrinėjimuose Apuolės ir Impilties piliakalniuose. Apie savo norą juose dalyvauti B. Tarvydas rašė E. Volteriui: *Be galo apsidžiaugiau ir labai dėkoju Tamstai, kad mane atsiminei, pakviesdamas dalyvauti Apuolės kasinėjimuose. <...> Kai išgirdau, kad tokia didelė mokslo ekspedicija vyksta į Apuolę, tai svajojau, nors ir nekvietas, kaip nors pritapti ir prisižiūrėti tiems darbams.*¹³ Kitame laiške rašoma: *Dėkingas aš labai tamstai už pakvietimą į tuos darbus, – daug ko išmokau, ko pirma visai nesivaizdavau <...>. Už uždirbtus pinigus, kaip tik gausiu, tuojau pirkšiu archeologinės literatūros, nes šiuo mokslu*

*susidomėjimas auga.*¹⁴ Jo matavimai, preparavimas, brėžiniai, fotografijos ir aprašymai ne tik atitiko to laikotarpio reikalavimus, bet dažnai juos ir viršijo. Šių eilučių autorei teko girdėti Gintauto Zabelos, vieno iš neseniai paskelbtos Apuolės piliakalnio medžiagos publikuotojų, pastabą, kad V. Nagevičiaus vadovautų kasinėjimų dokumentacijoje informatyviausia ir kvalifikuotai pateikta medžiaga buvo kaip tik B. Tarvydo rankų darbas. Per šiuos kasinėjimus parodyta B. Tarvydo kompetencija paskatino E. Volterį siūlyti jam archeologijos studijas užsienyje, tačiau laiške profesoriui rašoma: *Tamstos laiške išskaičiau Tamstos pasiūlymą man važiuoti į užsienį studijuoti archeologiją. Tamsta, Ponas Profesoriau, žadate mane rekomenduoti stipendijai gauti. Aš labai dėkingas Tamstai už tokį pasitikėjimą, bet, deja, negaliu pasinaudoti juo. Stipendija skiriama bus juk tik vienam žmogui pragyventi, o aš esu vedęs, turiu ir žmoną išlaikyti, todėl iš stipendijos negalėsiu išgyventi.*¹⁵ Taip dėl lėšų stokos Lietuva neteko perspektyvaus, profesionalaus archeologo.

Antra B. Tarvydo savybė būtų maksimalus tyrimų publikavimas. Retas archeologas paskelbia visus savo tyrinėjimus, kartais jie lieka tik ataskaitose, o B. Tarvydas išspausdino visą savo tyrimų medžiagą, ją suklasifikavo, datavo ir interpretavo. Jo artimas bendradarbis ir bendramintis V. Vaitekūnas ne vieną kartą yra pabrėžęs itin atsargų B. Tarvydo požiūrį į archeologinę medžiagą. Jis niekada nesivaikė sensacijų, neieškojo kunigaikščių kapų ir rezidencijų. Tekstuose B. Tarvydas pateikė faktus ir tais faktais pagrįstas interpretacijas. Šiaurės Lietuvos archeologijos paminklų medžiagai jis ieškojo analogijų Lietu-

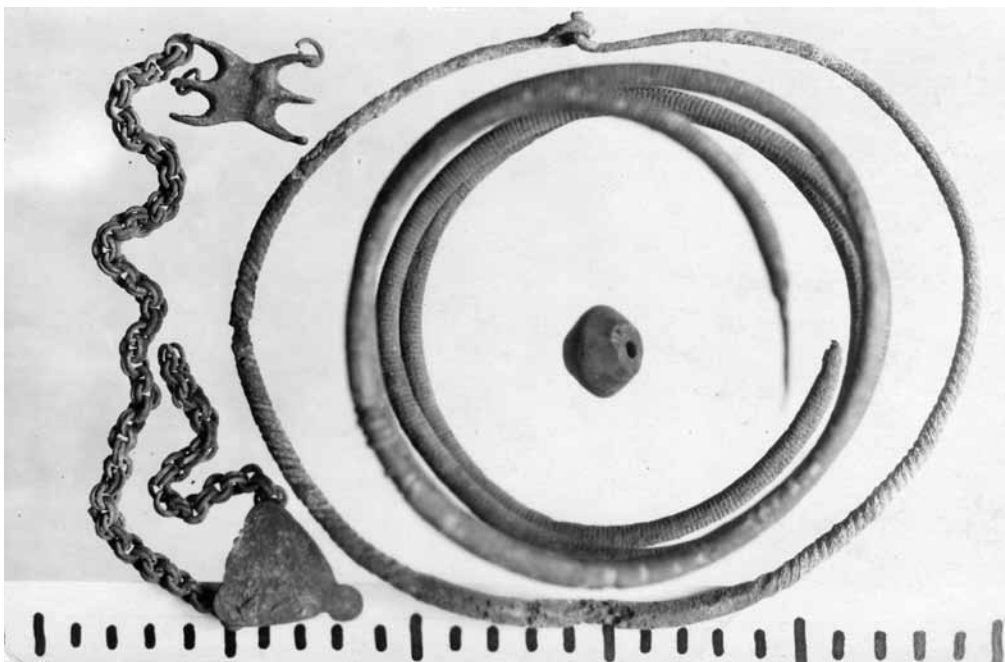
*Balio Tarvydo
tyrinėto Linkaičių
kapinyno radiniai*

vos, kartais visos Europos kontekste. Laiške E. Volteriui jis taip interpretuoja Linkaičių kapinyno radinius: *Kad čia geriamojo rago apkaustymas aš spėju štai iš ko: 1) Gaerte „Urgesch. Ostpreusens“ nurodo tokių apkaustymų, kaip šio galas, būtent žvakidės pavidalo; 2) Gibaičiuose panašų dalyką radome su bronzinės skardos sulenktu ratuku ir tas ratukas buvo visiškai beveik perpendikuliariškai į šią juostą.*¹⁶ Kitas pavyzdys būtų Gibaičių kapinyne surastų segių (jo žodžiais, *fibulų*) interpretacija¹⁷.

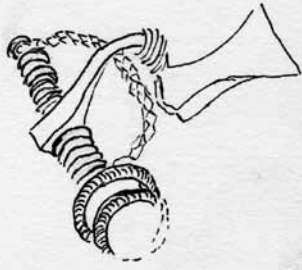
Trečias paminėtinas dalykas yra B. Tarvydo atsakingumas organizuojant tyrimus, atsiskaitinėjant su finansuojančiomis institucijomis ir leidėjais. Keliuose laiškuose E. Volteriui B. Tarvydas labai detaliai atsiskaito, kur panaudojo gautas lėšas: *Šiaulių stoty aš iš Tamstos gavau avansu kelionei į Leparus 40 litų. Iš jų*

*tuojau išleidžiau Jazdaičių ir Rudaičių fotografijoms 11 litų 20 centų, vadinasi, avanso liko 28 litai 80 centų. Leparų apyskaitoje aš iš Šv. Ministerijos prašiau 58 litų 70 centų. Vadinasi, jei Tamsta, p. Profesoriau, iš Šv. Ministerijos gautumėt tuos 58 litus 70 centų, tai man iš jų priklausytų, rodos, 29 litai 90 centų.*¹⁸ Tyrimus ir publikacijas jis atlikdavo laiku ir tvarkingai. B. Tarvydo tekstai nuoseklūs, išsamūs, juose užfiksuota nemaža tokių detalių, kurių reikšmė išryškėjo po daugelio metų, pritaikius naujausius tyrimų metodus ir iš naujo interpretavus jo tyrinėtus paminklus ar radinių tipologiją.

Šio straipsnio pabaigoje pridedami B. Tarvydo tyrinėtų paminklų ir publikacijų sąrašai. Jie padės skaitytojui suvokti tikrąjį archeologo tyrimų mastą. Antra vertus, jo straipsniai, paskelbti prieškarinio spau-

*Balio Tarvydo
tyrinėto Kuršėnų
kapinyno radiniai*

Senovės Kultūros Paminklų Apsaugos Valdyba.		Daikto aprašymas <i>Žalvarinė fi- bula.</i>
Katal. Nr. <i>1925.155</i> <i>4-9 102: 12</i>	RADINIO VIETA <i>Gibaicių</i> km. <i>Merkučiu</i> valsč. <i>Šiaulių</i> apskr.	
Vietos reg. Nr.	ŽEMĖLAPIS 1 : 100 000..... 1 : 25.000.....	
Kiti to pat radinio daiktai		
Laikomoji vieta <i>Šiauliai, „Aušros“ muz. įstat.</i>		
Radimo aplinkybės <i>Atsitiktinis radinys. Gautas iš p. Pikelio.</i>		
Žinios paimitos iš <i>inv. katal. Nr. 1925.</i>		Pažymėjimai

*Aarcheologijos
rinkinio kartotekos
kortelė, rašyta
Balio Tarvydo*

doje, dažnai neminimi, nors jų šviečiamoji reikšmė yra labai didelė. Jo mokslinių straipsnių skaitytojai daugiausiai buvo archeologai, kraštotyrininkai, mokytojai, studentai, o publicistiniai straipsniai skirti visuomenei – ne tik šviesuoliams, bet ir ūkininkams, kaimų gyventojams. B. Tarvydas siekė paaiškinti senovės paminklų vertę, nušviesti protėvių gyvenimą, apie kurį pasakoja archeologiniai radiniai. Jis ragino saugoti, neardyti kapynynų ir piliakalnių, radinius perduoti muziejams. B. Tarvydo publicistika atnešė gražių vaisių – vien į „Aušros“ muziejų 1928–1940 m. žmonės sunešė apie 1,5 tūkst. atsitiktinių archeologinių radinių iš visos Šiaurės Lietuvos. B. Tarvydas to laikotarpio inventorinėje knygoje yra rūpestingai užrašęs šių dirbinių metrikas, dovanotojų vardus ir pavardes, kartais radimo aplinkybes¹⁹.

Taigi, archeologiniai B. Tarvydo tyrimai reikšmingi ne tik moksliniu požiūriu, ne mažiau svarbi ir jo šviečiamoji veikla, propaguojant paveldosaugos bei kraštotyros idėjas, formuojant paveldo kaip tautinės vertybės sampratą, ugdant savo krašto praeities pažinimo poreikį.

Muziejinė veikla

B. Tarvydą galima laikyti ne tik profesionalių archeologinių tyrinėjimų pradininku Šiaurės Lietuvoje, bet ir regioninio archeologijos centro pradininku. Jo

pastangomis nedidelis, apie 500 eksponatų, archeologijos rinkinys išaugo iki daugiau kaip 1,5 tūkst. eksponatų. Svarbiausia, kad šis archeologijos centras buvo muziejuje, kuris kaip institucija jungia tyrinėjimų bei paveldo saugojimo funkcijas. B. Tarvydo sukurto archeologijos centro tradicijas po karo atnaujino archeologas Julius Naudužas, o 1989 m., tęsiant tradicijas, muziejuje buvo įkurtas Archeologijos skyrius.

Pirmasis B. Tarvydo darbas muziejuje buvo archeologijos rinkinio klasifikacija ir mokslinė inventorizacija. Jis suskirstė rinkinį į akmenis ir geležies amžių dalis, metrikavo visus radinius. Archeologijos rinkiniui B. Tarvydas užvedė atskirą inventorinę knygą, kas labai palengvino darbą su eksponatais tiek jo darbo laikotarpiu, tiek vėlesniais laikais. Visus rinkinyje buvusius archeologinius dirbinius (savo iš lauko tyrimų parvežtus ir žmonių perduotus atsitiktinius) jis įrašė į inventorinę knygą, kurioje pateikė ne tik radinių matmenis bei aprašymą, bet ir radimo aplinkybes. Taip pat rūpestingai jis su savo mokiniais iš Mokytojų seminarijos metrikavo eksponatus, naudodamas standartines etiketes su metaliniais rėmeliais. Eksponatams laikyti buvo pagamintos standartinės kartoninės dėžutės, kurios buvo tvarkingai sunumeruotos, nurodytos ir radimvietės. Labai vertingas palikimas yra B. Tarvydo sudaryta mokslinė kartoteka su eksponatų piešiniais ar fotografijomis, kuri ir dabar tebėra naudojama. Šiaulių „Aušros“ muziejus karo metais išgy-

veno katastrofą – 1943 m. okupacinė vokiečių valdžia atėmė muziejaus pastatą karo ligoninės reikalams. Ekspوناتai buvo išslapstyti 52 slėptuvėse Šiauliuose ir jų apylinkėse. Archeologinių eksponatų kartotekos nauda išryškėjo po karo, kai iš slėptuvių imti gražinti evakuoti eksponatai. Ji padėjo identifikuoti metrikas praradusius eksponatus.

Taigi, B. Tarvydas, studijuodamas Kauno Karo, vėliau Vytauto Didžiojo kultūros, muziejaus, Latvijos, Belgijos, Prancūzijos muziejų patyrimą, dokumentaciją ir darbo metodiką, „Aušros“ muziejuje įtvirtino archeologijos rinkinio apskaitos, saugojimo ir priežiūros tradiciją. Dar vienas didelis jo darbas muziejuje buvo 1933 m. ekspozicijoje parengtas priešistorės laikotarpio skyrius. Išlikusiose fotografijose galima matyti jo struktūrą, atitinkančią priešistorės periodizaciją. Ekspozicija buvo papildyta žemėlapiais, schemomis, rekonstrukciniais piešiniais, aiškinamaisiais tekstais. To laikotarpio ekspozicijoje buvo rodomas B. Tarvydo iš Linkaičių kapinyno parvežtas turtingas moters kapas su visomis įkapėmis. Rengdamas ekspoziciją, jis rėmėsi naujausiais Lietuvos, Latvijos, Švedijos ir kitų Europos kraštų archeologų tyrinėjimais ir atradimais.

Įnašas į archeologiją ir muziejinkystę

B. Tarvydas buvo vienas iš pirmųjų diplomuotų Lietuvos istorikų, susidomėjusių archeologija kaip gretutine mokslinių tyrimų kryptimi. Nors dėl asmeninių priežasčių atsisakė Švedijoje mokytis archeologijos, jis savarankiškai studijavo mokslinę archeologinę literatūrą, tyrinėjimų metodiką, buvo susipažinęs su tuolaikinėmis tyrimų kryptimis ir problematika. Dėl to B. Tarvydą galima laikyti tiesiogiai prisidėjusiu prie profesionalių archeologinių tyrimų raidos.

B. Tarvydas buvo vienintelis aukštos kvalifikacijos archeologas, dirbęs provincijoje. Jau minėtas jo nuopelnas kuriant regioninio archeologinio centro pagrindus. Jis buvo vienas iš pirmųjų tyrinėtojų, kurie tyrinėjimų medžiagą ir radinius perdavė muziejui tiesiai iš lauko tyrimų. Be to, B. Tarvydas buvo vienas iš pirmųjų archeologų muziejinkų, padėjusių pagrindus archeologinio rinkinio tvarkymo metodikai Lietuvoje, ir pirmasis, kuris tai padarė provincijos muziejuje. Jis buvo ir vienas iš pagrindinių priešistorės tyrimų populiarintojų, tekstuose išvengęs paviršutiniškumo, nesimėgavęs legendomis. Visuose jo straipsniuose labai ryškiai išreiškiamas susirūpinimas archeologijos paminklais ir jų apsauga arba, jo žodžiais tariant – sielvartas dėl nykstančio ar naikinamo praeities paveldo. Savo tekstais B. Tarvydas ženkliai prisidėjo prie paveldosaugos idėjų sklaidos.

Tyrinėti paminklai

Šukionių kapinynas (Pakruojo r.) – 1931 m.
Linkaičių kapinynas (Joniškio r.) – 1931 m.
Gibaičių kapinynas (Šiaulių r.) – 1932 m.
Jakiškių kapinynas (Joniškio r.) – 1932 m.
Lieporų kapinynas (Joniškio r.) – 1933 m.
Pavėkių pilkapynas (Šiaulių r.) – 1933 m.
Šiaulių senkapis (Pagyžių g.) – 1933 m.
Jauneikių kapinynas (Joniškio r.) – 1934 m.
Daugėlaičių kapinynas (Šiaulių r.) – 1935 m.
Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios požemiai – 1935 m.
Kuršėnų kapinynas (Šiaulių r.) – 1936 m.
Uogučių kapinynas (Plungės r.) – 1936 m.
Lepšių kapinynas (Šiaulių r.) – 1937 m.
Žvalgyti Kalnelio, Radikių, Zakiškių, Rudiškių, Vieکشnių, Milių, Krakių, Naikių, Linksmučių, Karašilių, Kareiviškių, Paliečių senkapiai.

Archeologinės publikacijos

Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos skyrius, *Šiaulių metraštis*, 1931, p. 84–88.
Šiaulių kraštotyros draugijos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais, *Šiaulių metraštis*, 1934, p. 1–17.
Leparų iškaskenos, *Gimtasai kraštas*, 1934, nr. 1, p. 35–38.
Senovės pinigų lobis, *Gimtasai kraštas*, 1934, nr. 3–4, p. 457–458.
Po Šiaulių gatvės grindiniu kapai, *Gimtasai kraštas*, 1934, nr. 3–4, p. 163–165.
Jauneikių (Joniškio vls.) senkapis, *Gimtasai kraštas*, 1934, nr. 3–4, p. 165–167.
Šiaulių Šv. Petro ir Povilo bažnyčios požemis, *Gimtasai kraštas*, 1935, nr. 4, p. 291–294.
A. A. kun. J. Žiogas, *Gimtasai kraštas*, 1935, nr. 4, p. 392–394.
Kuršėnų senkapis, *Gimtasai kraštas*, 1936, nr. 2–4, p. 525–526.
Uogučių senkapis, *Gimtasai kraštas*, 1936, nr. 2–4, p. 527–529.
Senovės gintarinių papuošalų rinkinys, *Gimtasai kraštas*, 1937, nr. 1, p. 46–56.
Lepšių senkapis, *Gimtasai kraštas*, 1938, nr. 1 (17–18), p. 276–277.

Straipsniai spaudoje

Visuotinės istorijos epizodinio kurso santrauka, Kretinga, 1936.
Kauno miesto muziejus, *Lietuva*, 1927, rugpj. 11.
Keletas mūsų archeologinių tyrinėjimų, *Židinys*, 1933, nr. 8–9, p. 182–182.

Leparų senkapio žuvimas, *Šiaurės Lietuva*, 1933, rugpj. 27.

Muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavimas Šiauliuose, *Naujoji romuva*, 1933, liepos 2.

Senkapis 500 metų prieš Kristų, *Šiaurės Lietuva*, 1933, rugpj. 20.

Archeologiniai pageidavimai, *Šiaulių metraštis*, 1933, p. 21–23.

Ką aš mačiau Šiaulių „Aušros“ muziejuje, *Mūsų kraštas*, 1934, sausio 21.

Kai protėviai prabyla į savo palikuonis, *Vaidotietis*, nr. 2, p. 17–18.

Gražiausioji žemaičių vietovė, *Žemaičių prieteliūs*, 1937, rugpj. 5.

Mūsų praeities brangenybės, kurias galės matyti visi, *XX amžius*, 1937, rugs. 25.

Laidosimės, kur senoliai laidojos, *Įdomus mūsų momentas*, 1938, nr. 2.

Lietuvos švietimas spaudos draudžiamuoju laiku, *Varpai*, 1944, p. 375–383.

Nuorodos

- ¹ Kulikauskas P., Zabiela G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, p. 211.
- ² Salatkienė B. Įrašomas garbės knygon, *Raudonoji vėliava*, 1978, kovo 16.
- ³ Tautavičius A., Vaitekūnas V. Nepaliko didelių turtų, *Kraštotyra*, Vilnius, 1982, kn. 15, p. 59.
- ⁴ Salatkienė B. Balio Tarvydo gyvenimo reikalas, *Šiaulių naujienos*, 1997, kovo 24.
- ⁵ Kulikauskas P., Zabiela G. *Lietuvos archeologijos...*, p. 209–212.
- ⁶ B. Tarvydo laiškai E. Volteriui, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB RS*), f. 154, l. 129–135.
- ⁷ Pavėkių pilkapių tyrimai, *Kultūros paveldo centro archyvas*, f. 1, ap. 1, nr. 27, l. 1–41.
- ⁸ B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, rašytas Šiauliuose 1932-11-11, *LMAB RS*, f. 154, l. 132.
- ⁹ B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, rašytas Šiauliuose 1933-08-19, *LMAB RS*, f. 154, l. 134.
- ¹⁰ Šiaulių kraštotyros draugijos posėdžių protokolai. Protokolas

Nr. 16, 1933 m. birželio 10–11 d., *Šiaulių „Aušros“ muziejaus Istorijos skyrius*.

¹¹ *Ten pat*.

¹² (Be pavardės). Archeologiniai pageidavimai, *Šiaulių metraštis*, Šiauliai, 1933, p. 21–23.

¹³ B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, rašytas Šiauliuose 1931-08-04, *LMAB RS*, f. 154, l. 131.

¹⁴ B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, rašytas Šiauliuose 1931-08-23, *LMAB RS*, f. 154, l. 131.

¹⁵ B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, be datos, *LMAB RS*, f. 154, l. 135.

¹⁶ B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, rašytas Šiauliuose 1932-11-11, *LMAB RS*, f. 154, l. 132.

¹⁷ Tarvydas B. Šiaulių Kraštotyros Dr-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais, *Šiaulių metraštis*, p. 10.

¹⁸ B. Tarvydo laiškas E. Volteriui, rašytas Šiauliuose 1933-08-07, *LMAB RS*, f. 154, l. 134.

¹⁹ Šiaulių kraštotyros draugijos „Aušros“ muziejaus archeologiniams daiktams registruoti knyga, *Šiaulių „Aušros“ muziejaus Archeologijos skyriaus archyvas*.

BALYS TARVYDAS – AN INITIATOR OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN ŠIAULIAI AUŠROS MUSEUM

Dr. Birutė Salatkienė

Šiauliai Aušros Museum, Šiauliai University

Historian Baly Tarvydas was one of the famous investigators and conservators of the archaeological and historical heritage of Šiauliai region. He started archaeological excavations there and laid the foundations of Šiauliai regional centre of such kind investigations. His creed about protection of the archaeological heritage was original, as he believed that society's patriotism and education were the best reasons of heritage protection. B. Tarvydas explored 13 archaeological monuments in Northern Lithuania and surveyed 13 more. He publicized all materials of his excavations. B. Tarvydas dated findings of cemeteries and inter-

preted them in his publications according to the newest scientific data of his time. He also used to spread the knowledge of ancient Lithuania and results of his investigations in local and central Lithuanian press.

B. Tarvydas was one of initial museologists in Lithuania, who started to arrange the archaeological material in museum under the specification of modern museological recommendations. He documented all archaeological findings in Šiauliai Aušros Museum and prepared the catalogue of them. By his scientific activities, B. Tarvydas significantly contributed to Lithuanian archaeology and museology.

ŠEŠIOS ISTORIJOS: ŽYDŲ MUZIEJŲ ISTORIJA LIETUVOJE

Dr. Vilma Gradinskaitė

Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus,
Vilniaus dailės akademija

Priešistorė. Europa

Pirmoji žydų muziejaus užuomazga buvo Aleksandro Davido (1687–1767) privačios judaikos kolekcijos ekspozicija sinagogoje Braunšvaige (Braunschweig, Vokietija). Tačiau judaikos kolekcionavimo bumus Europoje prasidėjo XIX a. 3–4 deš., romantizmo laikais, kai stipriai susidomėta Senojo ir Naujojo Testamentų istorijomis, archeologija, pradėtos organizuoti ekspedicijos į Palestiną, kitas Rytų ir artimosios Azijos šalis. Pagrindinis kolekcionuojamam objektui keliamas kriterijus buvo kalbėti apie žydų gyvenimą: *Kiekvienas daiktas, susijęs su žydų egzistavimu, buvo tinkamas – papročių ar apeigų objektas, atmintini daiktai, vaizduojantys garsius žydų žmones ar fiksuojantys istorinius įvykius, visa tapyba ir skulptūra žydiškomis temomis, viskas, kas liudijo žydišką tapatybę*.¹ Sąmoningas objektų, susijusių su žydų gyvenimu, kolekcionavimas patvirtino žydų kolekcininkų identifikavimąsi su savo tauta bei liudijo ne žydų kolekcininkų toleranciją žydų tautai.

Sukauptos privačios kolekcijos paskatino judaikos paveldo parodų ir muziejų atsiradimą. Pirmą kartą viešai judaikos objektai buvo pristatyti 1878 m. Pasaulinėje parodoje Paryžiuje, kurioje buvo eksponuojamas etnografinis „egzotiškų“ kultūrų paveldas. Vienoje iš parodos salių buvo rodomi 82 daiktai iš Napoleono III orkestro vadovo Isaaco Strausso (1806–1888) kolekcijos². Beveik po dešimtmečio, 1887 m., Karališkojoje Alberto salėje, Londone, įvyko Anglijos žydų istorijos paroda. Šios ir vėlesnės parodos įvairiuose miestuose paskatino žydų muziejus steigti Europoje, o žymiausi pasaulio meno muziejai ėmė supirkinėti judaikos kolekcijas.

Priešistorė. Rusijos imperija

1878 m. rusų meno kritikas Vladimiras Stasovas (1824–1906), Pasaulinėje parodoje Paryžiuje pamatęs I. Strausso ritualinių judaikos daiktų kolekciją, ėmė kviesti ir Rusijos kolekcininkus rinkti žydų paveldą. V. Stasovas rašė: *Žydų muziejus – mūsų amžiaus, šiuolaikinio požūrio, dabartinio intelektualinio lygio ypatumas*.³ Venijaminas Lukinas pažymi, kad tuo metu V. Stasovo kvietimas saugoti kultūri-

nį žydų palikimą ir kurti žydų muziejų Rusijos žydų liko neišgirstas: *Tuo metu dar nebuvo susiformavusi naujoji žydų inteligentija, sekuliarios tautinės kultūros kūrėjai ir vartotojai, o asimiliacija dar nebuvo sukėlusি priešiškos žydų visuomenės reakcijos, todėl idėja kurti žydų muziejų atrodė neaktuali ir nesulaukė žydų visuomenės veikėjų ir mecenatų praktinio palaikymo*.⁴ Rytų Europoje tuo metu dar nebuvo ir muziejininkystės specialistų ar žydų dailės tyrinėtojų. Veikė tik keli asmeniniai ar religinių žydų bendruomenių įsteigti muziejai: nuo 1904 m. – Gdanske, nuo 1910 m. – Varšuvoje.

Istorikas prof. Simonas M. Dubnovas (1860–1941) brošiūrose taip pat kvietė inteligentiją studijuoti žydų istoriją ir kalbėjo apie Rusijos žydų istorinės bendrijos, kuri leistų savo žurnalą, turėtų spaustuve, archyvą ir muziejų, įkūrimo svarbą. Prof. S. M. Dubnovas sudarė sistemingą istorinių šaltinių rinkimo programą, kvietė rinkti, užrašinėti ir kopijuoti istorinę medžiagą: dokumentus, knygas, maldaknyges, dainas, legendas, pasakas, macevų užrašus⁵. Vienoje brošiūroje istorikas rašė: *Mes, Rusijos žydai, parodysimė, kad esame ne tik atšaka senosios istorinės tautos, bet kad mes patys turime turtingą istorinę praeitį. Ir mes vertiname tą turtingą praeitį*.⁶

XX a. 1 deš. Rytų Europos žydų visuomenėje ypač išaugo domėjimasis savuoju tautiniu menu ir jidiš kultūra. Pirmasis įgyvendinti V. Stasovo ir prof. S. M. Dubnovo idėjas ėmėsi rašytojas Solomonas Anskis (Šlomas Zainvilis Rappoportas, 1863–1920). 1905 m., pirmosios Rusijos revoliucijos išvakarėse, S. Anskis grįžo į Rusiją iš Paryžiaus. Kurį laiką jis gyveno Vilniuje, kur 1908 m. kovo 7 d. vedė jauną pianistę Esterą Glazerman. Po poros mėnesių jauna šeima persikėlė į Sankt Peterburgą. Sostinėje S. Anskis pasinėrė į žydų folkloro studijas, rašė straipsnius ir skaitė viešas paskaitas, kuriose skatino suprasti ir vertinti liaudies kultūrą. Mokslininkas suvokė, kad reikia plėsti tyrimų lauką, todėl ėmė planuoti etnografines ekspedicijas į štetlus. Į tyrinėtojo planus jau įėjo ne tik fiksuoti žodinių žydų folklorą (nors tai ir toliau bus S. Anskio prioritetas), bet ir kolekcionuoti senas knygas, rankraščius ir dokumentus, ritualinius ir buitinius daiktus, tautinius kostiumus ir papuošalus, dailės kūrinius. 1912–1914 m. S. Anskis suorgani-

zavo 3 ekspedicijas po štetlus. Ekspedicijų dalyviai rinko žydų liaudies folklorą ir etnografinę medžiagą, fotografavo sinagogas ir kapines, supirkinėjo ritualinius ir buitines daiktus⁷. Per šį laikotarpį S. An-skis su bendraminčiais aplankė daugiau kaip 70 štetlų, surinko daugiau kaip 700 objektų, kelis šimtus senų dokumentų, memuarų ir laiškų, užrašė kelis tūkstančius pasakų, patarlių ir priežodžių, padarė apie 1,5 tūkst. fotografijų ir nupiešė kelis tūkstančius piešinių⁸.

Įkurti žydų muziejų S. An-skį paskatino žymus Rusijoje ir Europoje gydytojas ir antropologas Samuelis Weissenbergas, rašęs vokiečių žurnaluose straipsnius antropologinėmis bei žydų ir karaimų folkloro temomis. 1907 m. vokiečių žurnale jis išspausdino straipsnį „Žydų muziejai ir judaika muziejuose“⁹, kurį perskaitė ir S. An-skis. 1914 m. balandžio 19 d. Peterburge per S. An-skio ekspedicijas sukauptos kolekcijos pagrindu buvo atidarytas žydų muziejus¹⁰. Tačiau tai nebuvo pirmasis žydų muziejus carinėje Rusijoje, nes keliais mėnesiais anksčiau žydų muziejus buvo atidarytas Vilniuje.

Istorija. Carinis Vilnius

Pirmasis bandymas įkurti žydų muziejų Lietuvos teritorijoje įvyko XX a. pr., kai Lietuva dar priklausė Rusijos imperijai. Nuo XIX a. pab. įvairiuose Rusijos imperijos miestuose veikė Švietimo sklaidos tarp žydų Rusijoje draugija. 1909 m. gegužės 2 d. Švietimo sklaidos tarp žydų Rusijoje draugijos skyrius įsikūrė Vilniuje. Nuo 1912 m. skyriui ėmė vadovauti du žinomi to meto visuomenės veikėjai ir gydytojai Emanuelis G. Kanas (1864–?) ir Cemachas Šabadas (1864–1935).

Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje Švietimo sklaidos tarp žydų Rusijoje draugija ypatingą dėmesį ėmė skirti pradiniam išsilavinimui, kas, anot Veros Knorring, paskatino ir muziejinę veiklą¹¹. XIX–XX a. sandūroje pradžios mokyklos buvo labai skurdžios, jose trūko elementarių mokymo priemonių, o mokytojai neturėjo specialaus pedagoginio išsilavinimo, todėl Švietimo sklaidos tarp žydų Rusijoje draugija kūrė savitus mokymo priemonių muziejus, kuriuose buvo demonstruojamos įvairios tikslųjų mokslų priemonės ir dailės kūrinų reprodukcijos. Tokie keliaujantys per žydų mokyklas muziejai suteikė mokiniams naujų žinių, o pedagogams leido plėsti akiratį ir kelti savo kvalifikaciją.

Kurti mokymo priemonių muziejus žydų sėslumo zonoje draugijos nariams buvo sudėtinga dėl caro valdžios vykdomos aktyvios antisemitinės ir nacionalinės politikos, kuri ypač sustiprėjo XX a. 2 deš. pradžioje – buvo uždarinėjamos žydų kultūrinės draugijos ir organizacijos. Tai įrodo istoriko Henri-

ko Agranovskio rasti dokumentai apie E. G. Kano ir C. Šabado pastangas įkurti mokymo priemonių muziejų Vilniuje. E. G. Kanas ir C. Šabadas kreipėsi į Vilniaus apygardos mokslų patikėtinį, prašydami leidimo įsteigti mokymo priemonių muziejų:

Jo ekscelencijai

Ponui Vilniaus apygardos mokslų patikėtiniui

Kreipimasis

Švietimo sklaidos tarp žydų Rusijoje draugijos Vilniaus skyriaus komitetas prašo leidimo įkurti Vilniuje vaizdinių mokymo priemonių muziejų. Muziejus turi būti sudarytas iš dviejų skyrių: kilnojamojo, skirto siųsti kolekciją į Vilniaus ir Vilniaus gubernijos mokyklas, ir nuolatinio, skirto mokytojams ir mokiniams apžiūrėti eksponatus vietoje.

Tikimasi muziejuje surinkti paveikslų kolekciją, skirtą stebuklingam žibintui [turima omenyje stiklo skaidrės, rodomos vaizdo projektoriumi (lot. „later-na magica“) – aut. past.], įvairių priemonių gamtos mokslams, istorijai, geografijai, ypač gamtotyrai ir žydų istorijai dėstyti, fizikos ir chemijos įrankių ir kolekcijų, aparatų, modelių, vadovų ir priemonių rusų kalbai, aritmetikai, geometrijai, piešimui ir t. t. dėstyti.

Panašūs muziejai Švietimo sklaidos tarp žydų Rusijoje draugijos vietinių skyrių yra įkurti Odesoje, Lodzėje ir Minske.

Komiteto pirmininkas E. G. Kanas

Narys, med. dr. C. Šabadas

Buvo gautas toks Vilniaus apygardos mokslų patikėtinio padėjėjo Vladimiro Ochremenko atsakymas:

Vilniaus apygardos mokslų patikėtinio kanceliarija

Švietimo sklaidos tarp žydų Rusijoje draugija be aiškių tikslų, nurodytų savo įstatuose, siekia ir slaptų tikslų, kurie yra nukreipti išskirti žydus, plėtoti ir pagrįsti idėją apie juos, kaip apie atskirą tautą, turinčią teises ir Testamentą. <...>

Šis iš pirmo žvilgsnio visiškai nesuprantamas sumanymas sukurti muziejų, kaip aš manau, yra paaiškinamas siekimu pasinaudoti muziejumi priešiškomis Rusijai idėjoms propaguoti. <...>. Be to, muziejus yra ypač patogi įstaiga propaguoti žinomai kryptčiai. Tik muziejus prisipildys iš išorės nekaltais, bet vienašališkai ir tendencingai parinktais daiktais, – ir propagandisto tikslas pasiektas... <...>

Dėl aukščiau išdėstytų priežasčių jokiū būdu negalima leisti žydams kurti muziejų. Ypač jis pavojin-

gas šiame krašte, kuriame, ir be žydu, yra elementu, priešišku Rusijos valstybingumui.

V. Ochremenko¹²

Praėjus daugiau nei metams po nesėkmingo gydytojų E. G. Kano ir C. Šabado mėginimo įkurti muziejų, žydų muziejus vis dėlto buvo atidarytas. 1913 m. Vilniuje susibūrė Žydų senovės mylėtojų draugija. Draugijos pirmininku buvo išrinktas visuomenės veikėjas ir gydytojas Jokūbas Vygodskis (1857–1942). Nuo pat pradžių draugijos nariai nusibrėžė aiškų tikslą – įkurti žydų muziejų Vilniuje, todėl per ekspedicijas kryptingai kaupė medžiagą ir eksponatus: užrašinėjo folklorą ir muziką, kopijavo pinkasus, fotografavo sinagogas ir kapines, rinko žydų spaudą, ritualinius ir buitines daiktus, pasaulietinės žydų dailės kūrinius, ypatingą dėmesį skirdami Vilniuje gimusio skulptoriaus Marko Antokolskio kūrybai.

1914 m. sausio mėn. žydų muziejus buvo iškilmingai atidarytas Vilniaus žydų bendruomenės skirtose specialiose patalpose E. Ožeškienės g. 7 (dabar – Savivaldybės aikštė, pastatas neišlikęs). Apie muziejaus atidarymą rašė ne tik vietinė spauda, bet ir Petrograde leidžiamas prisionistinis laikraštis rusų kalba „Правда“ („Aušra“)¹³. Muziejuje veikė keli skyriai: Literatūros ir istorijos, Liaudies muzikos, Architektūros, taikomosios dailės ir amatų, Tapybos ir skulptūros¹⁴. Deja, prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas nutraukė draugijos veiklą, o beveik visas muziejuje sukauptas kultūrinis žydų paveldas buvo sunaikintas per karą.

II istorija. Valdžių kaita ir lenkiškasis Vilnius

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Vilniaus krašte situacija išliko nestabili. 1918 m. pabaigoje vokiečių kariuomenei palikus Vilnių, miestas trumpam atiteko lenkų nacionalistams. Nuo 1919 m. vasario 27 d. iki balandžio 19 d. Vilniaus krašte gyvavo Lietuvos-Baltarusijos Socialistinė Respublika (Litbelas). Komunistus vėl išstūmė lenkų pajėgos, o 1920 m. liepos 10 d. Vilnius atiteko Lietuvai. 1922 m. kovo 24 d. Lenkijos seimas Vilniaus kraštą oficialiai prijungė prie Lenkijos.

Tačiau Vilniuje kultūrinis žydų gyvenimas tęsėsi ir ypač suaktyvėjo, kai S. An-skis buvo priverstas palikti bolševikų Rusiją ir persikelti į Vilnių. 1919 m. vasario 20 d. S. An-skio pastangomis Vilniuje buvo įkurta Lietuvos ir Baltarusijos žydų istorijos-etnografijos draugija, o Litbelo vyriausybei pasitraukus į Baltarusiją pervadinta į Žydų istorijos-etnografijos draugiją. S. An-skio draugas, bendražygis, rašytojas ir M. Strašūno bibliotekos¹⁵ bibliotekininkas Heikelis Lunskis

rašė: 1919 m. vasario 20 d. Istorijos-etnografijos draugija buvo suformuota. Mes paruošėme pavardžių sąrašą ir parašėme kvietimus. Išplatino kvietimus patys. Per tris valandas draugija buvo įkurta. Taryba išrinkta, darbas organizuotas penkiomis kryptimis. Visą dieną S. An-skis kalbėjosi su vadovais, paskirtais į penkias sekcijas, lyg rabinas su savo sekėjais, aiškino kas turi būti atlikta. Jo žinios buvo milžiniškos, mokydamas jis visus sužavėjo ir įkvėpė darbui.¹⁶

1919 m. Žydų istorijos-etnografijos draugija įkūrė žydų muziejų Vilniuje (tose pačiose patalpose E. Ožeškienės g. 7), kuris po S. An-skio mirties buvo pavadintas jo vardu. S. An-skio vadovaujami muziejaus darbuotojai dirbo intensyviai: *Tais griovimų ir sukrėtimų laikais mažiau nei per dvejus metus beveik be jokios finansinės pagalbos S. An-skis surinko dešimtis vertingiausių daiktų, tūkstančius dokumentų. Net ir sirgdamas jis dirbo toliau. Dieną prieš mirtį jis pasiuntė muziejui dovanų iš Varšuvos.*¹⁷ Muziejaus darbuotojai surinko daug vertingų eksponatų: apeiginių ir buitines daiktų, profesionaliosios ir liaudies dailės kūrinių, numizmatikos iš Bar Kokhobos sukilimo laikų (132–136 m.). Muziejaus bibliotekoje buvo unikalių senovinių spaudinių: mokslinė ir talmudinė literatūra, Kabalos traktatai, žinomų religinių autoritetų rabinų Menachemo Mendelio Liubavičiaus, Zalmano Šniuro ir kitų veikalai; vėliau kolekciją papildė Moišės Šalito ir C. Šabado įsteigtos Istorinės komisijos dokumentai, surinkti per Pirmąjį pasaulinį karą. Žydų istorijos-etnografijos draugijos surinktos autentiškos dokumentacijos pagrindu 1922 m. buvo išleistas beveik 500 puslapių didelio formato istorinis rinkinys „Metraštis“.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą muziejus turėjo gausų tautosakos, ypač liaudies dainų, skyrių, daugiau kaip 3 tūkst. daiktų ir per 100 tūkst. kitų vertybių: daugiau kaip 6 tūkst. knygų jidiš ir hebrajų kalbomis, pinkasų, laikraščių komplektų, žinomų visuomenės veikėjų laiškų ir memuarų, fotografijų, dokumentų, atsišaukimų, plakatų ir t. t. Vertingiausiai istoriniais dokumentais laikytinos 3 Lenkijos ir Lietuvos karalių privilegijos (pergamentai), patvirtinančios ankstesnes privilegijas ir teises, suteiktas žydams. Meno kolekcijoje buvo M. Antokolskio ir Iljos Ginsburgo skulptūrų, Leono Baksto, Mauricijaus Gottliebo, Iljos Repino, vokiečių grafiko Hermanno Strucko bei kitų žymių dailininkų darbų¹⁸.

1925 m. Vilniuje, A. Vivilskio g. 18, buvo įkurtas Žydų mokslo institutas (jidiš k. JIVO – Jidišė visnšaftleche organizacie), tapęs stambiausia pasaulyje mokslo įstaiga tarpukariu. Institute veikė Žydų teatro istorijos muziejus, vadovaujamas dailininkės Umos Olkienickos. Šio muziejaus rinkinių pagrindą sudarė žinomos aktorės Esteros Rachelės Kaminskos

asmeninis archyvas. 1929 m. buvo įkurtas Švietimo ir psichologijos muziejus¹⁹. Instituto bendradarbiai rinko medžiagą ir planavo steigti pedagoginį, dailės ir etnografijos, sporto, jidiš literatūros muziejus. Institutui buvo perduotas S. An-skio istorijos ir etnografijos žydų muziejaus folklorinis archyvas, o nuo 1935 m. žydų muziejus perėjo žydų bendruomenės žinion.

III istorija. Laikinoji Lietuvos sostinė

1919 m. rugpjūčio 11 d. Žydų istorijos-etnografijos draugija buvo įregistruota Kaune²⁰. Tokios draugijos steigėsi visuose didesniuose Lietuvos miestuose – Jonavoje, Jurbarko, Marijampolėje, Panevėžyje, Rokiškyje, Šiauliuose, Telšiuose, Utenoje, Vilkaviškyje ir kitur. Draugijos steigė viešąsias bibliotekas ir įvairių pakraipų meno būrelius, rengė susitikimus su kultūros veikėjais, poetais ir rašytojais, kūrė spektaklius, organizavo koncertus ir dailės parodas. Lietuvos žydų istorijos-etnografijos draugijos padaliniai aktyviai veikė Lietuvoje visą tarpukarį.

1931 m. nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikinojoje sostinėje Kaune draugija įsteigė Žydų etnografinį muziejų ir archyvą. Muziejaus darbuotojai kaupė įvairią dokumentaciją, rankraščius, spaudinius, knygas, fotografijas, rinko tautosaką. Muziejus turėjo įvairių žydų buitįje naudojamų daiktų kolekciją, visame pasaulyje pagarsėjusio Kauno rabino Ichoko Elchonono kampelį (ypač didžiutasi jo kėde, žibintu ir antspaudu). Muziejaus darbuotojai kolekcionavo meno kūrinius, turėjo tapytojų Zalės Bekerio ir Izezielio Štreichmano, grafiko Chaimo Mejerio Fainšteino dovanotų paveikslų. Anot „Apžvalgos“ korespondento, vien per 1935 m. draugijos nariai surinko 408 eksponatus, o iš viso muziejuje iki tų metų jau buvo surinkti 2 839 daiktai²¹. Viename iš draugijos susirinkimų buvo apgailėstaujama, kad muziejaus lėšos yra labai ribotos, taip pat svarstoma būtinybė fiksuoti tuometinę miestelių išvaizdą, nes juose, anot pranešėjo Natano Jonasevičiaus, vyksta didžiulės permainos²².

1935 m. religinė organizacija neturtingiems žydams šelpti „Adas Israel“ padovanojo draugijos muziejui patalpas Rotušės a. 14-9, Kaune²³. Čia įsikūrė ir draugijos būstinė. Į muziejaus atidarymą atvyko prof. S. M. Dubnovas, buvo planuota pavadinti muziejų jo vardu²⁴. Muziejus sulaukdavo kelių šimtų pavienių lankytojų per metus, čia taip pat atvykdavo ekskursijų iš kitų Lietuvos miestų. Muziejaus veiklą nutraukė Antrasis pasaulinis karas.

IV istorija. Karo peripetijose

1939 m. spalio 10 d. TSRS vyriausybė Lietuvai grąžino Vilnių, o 1940 m. birželio 15 d. okupavo

Lietuvą. Sovietų valdžiai šeiminkaujant Lietuvoje, žydų švietimas ir kultūra patyrė skaudžių nuostolių. Buvo likviduojamos žydų organizacijos, uždarnos žydų mokyklos, kuriose buvo dėstoma hebrajų kalba, sustabdyta laikraščių ir žurnalų leidyba. Iš pradžių buvo paliktas Žydų mokslo institutas, kuriam perduota daugiau kaip 20 tūkst. knygų iš privačių ir uždarytų visuomeninių bibliotekų, keliasdešimt tūkstančių vietnetų įvairios archyvinės medžiagos. Tačiau 1940 m. lapkričio 12 d. įsakymu Žydų mokslo institutas, S. An-skio istorijos ir etnografijos žydų muziejus ir M. Strašūno biblioteka buvo perduoti Liaudies švietimo komisariato žinion, o 1941 m. gegužės mėn. – LTSR mokslų akademijai²⁵.

1941 m. birželio 22 d. vokiečiai užėmė Lietuvą. Siaučiant Holokausto šmėklai, žydai buvo suvaryti į getus. Reichsleiterio Alfredo Rozenbergo vadovaujamas operatyvinis štabas okupuotiems kraštams, kuris organizavo žydų kultūros vertybių konfiskavimą ir išvežimą į Trečiąjį Reichą, sudarė 20 žydų intelektualų grupę buvusiam Žydų mokslo instituto pastate rūšiuoti ir fiksuoti nacių sugrobtą žydų palikimą²⁶. Grupei vadovavo Vilniaus geto bibliotekos direktorius ir neoficialus Vilniaus geto kronikininkas Hermanas Krukas (1897–1944). H. Krukas, rašytojai Abraomas Suckeveris (1913–2010) ir Šmerelis Kačerginskis (1908–1954) bei kiti grupės nariai, rizikuodami savo gyvybėmis, ėmė gelbėti eksponatus. Dalis atrinktų vertybių buvo išsiųsta į Orientalistikos institutą Frankfurte²⁷, dalį dokumentų naciai sudegino ar pavertė makulatūra Naujosios Vilnios popieriaus gamykloje²⁸, vis dėlto nemažai eksponatų grupės nariai išslapstė gete. Žydų taryba, naudodamasi A. Rozenbergo štabo sukurtą palankia situacija, 1941 m. lapkričio 27 d. išleido taisykles dėl kultūros vertybių apsaugos gete:

Taisyklės

Dėl kultūros vertybių apsaugos gete

Sutinkamai su šiomis taisyklėmis, reikalaujame, kad visi geto gyventojai padėtų išsaugoti mūsų gete išlikusias kultūros vertybes.

Gete yra daug vertybių – meno kūrinių, tapybos darbų, skulptūrų, rankraščių, ritualinių daiktų ir t. t.

Žinantieji apie juos turi pranešti bibliotekos kanceliarijai Strašūno g. 6 nuo 8.00 ryto iki 13.00 val. ir nuo 15.00 iki 18.00 val.

Žydų taryba Inžinierius A. Friedas

*Pirmininkas Vilnius, 1941 m. lapkričio 27 d.*²⁹

A. Rozenbergo štabo sukurtos grupės nariai, gete vadinami *popierine brigada*, arba *vilkikų gvardija*³⁰, slapta vykdavo į „ekspedicijas“, per kurias gelbėjo knygas, dokumentus ir muziejines vertybes iš

apgriautų S. An-skio muziejaus ir sinagogų pastatų, M. Strašūno ir kitų bibliotekų, taip pat privačias kolekcijas iš žymių veikėjų butų³¹. Vilniaus gete buvo įrengtos slėptuvės, kuriose buvo paslėpta sionizmo pradininko Teodoro Hercelio, rašytojų Šolomo Aleichemo, Levo Tolstojaus ir Maksimo Gorkio veikalų, unikalus Vilniaus Gaono rankraštis, Marko Šagalo piešinys, M. Antokolskio skulptūra, keli I. Repino ir Isako Levitano paveikslai. H. Krukas dienoraštyje rašė: *Šeštadienį su grupe draugų pagaliau nuėjau į maliną Nr. 3 [malina – hebrajų k. žargonizmas, reiškiantis 'slėptuvė' – aut. past.]. Pirmojoje slėptuvėje yra 3790 Meficei Haskala³² šventų knygų <...>. Ten yra per 200 Toros ritinių, vario ir t. t. Antrojoje slėptuvėje yra vario dirbinių, žvakidžių, kantorius piupitrai, parochetai ir kaporetai. Trečioje malinoje yra XV, XVI, XVII, XVIII ir XIX amžių senos šventos knygos, sidabras, seni paveikslai ir t. t.*³³ Dalį eksponatų žydai perdavė savo draugams lietuviams. Vilniaus universiteto doc. Marija Abramovič, rašytojas Kazys Boruta, Vilniaus universiteto bibliotekininkė Ona Šimaitė, kultūros veikėjas Antanas Ulpis ir kiti juos išsaugojo³⁴.

V istorija. Sovietinis Vilnius

1944 m. liepos mėn. sovietinė armija užėmė Lietuvą. LTSR liaudies komisarų taryba buvo nutarusi steigti 2 žydų muziejus sovietinėje Lietuvoje: vieną – Vilniuje, kitą – Kaune³⁵. Tačiau žydų muziejus buvo įkurtas tik Vilniuje 1944 m. pabaigoje. Pirmuoju muziejaus direktoriumi buvo paskirtas rašytojas Š. Kačerginskis, o muziejus įregistruotas jo bute. Vėliau muziejus įsikūrė pastate M. Strašūno g. 6 (dabar – Žemaitijos g.), kuriame iki karo buvo biblioteka, o per karą – biblioteka ir specialusis geto kalėjimas. Muziejus užėmė 8 mažus ir drėgnus kalėjimo kambarius ir 3 sandėliukus kieme. Muziejuje dirbo 7 darbuotojai³⁶. Tai buvo vienintelis žydų muziejus visoje Sovietų Sąjungoje.

Muziejaus eksponatai buvo pradėti rinkti iš naujo, nes Antrasis pasaulinis karas iki pamatų sunaikino tarpukario S. An-skio muziejų, Žydų mokslo institutą ir M. Strašūno biblioteką. Muziejaus darbuotojų ir aktyvių entuziastų dėka per trumpą laiką archyvinė muziejaus medžiaga, anot antrojo muziejaus direktoriaus Jokūbo Gutkovičiaus-Krusino, jau buvo *skaičiuojama dešimtimis tūkstančių kilogramų*³⁷. Iš direktoriaus J. Gutkovičiaus-Krusino ataskaitos Kultūros ir švietimo įstaigų komitetui sužinome, kad muziejui labai trūko darbuotojų ir transporto rinkti ir gabenti tūkstančius archyvinių dokumentų, kurie per karą buvo paslėpti rūsiuose, sandėliuose, palėpėse, kaminoose ir kitose įvairiose slėptuvėse. Direktorius pra-

šė komiteto muziejui skirti daugiau etatų ir mašiną³⁸, deja, atsainus komiteto požiūris pasmerkė neįkainojamą žydų istorijos ir kultūros paveldą sunaikinimui. Didelė dalis dokumentų ir leidinių tapo makulatūros perdirbimo žaliava ar buvo sukūrenta fabrikuose.

Muziejuje susikūrė keli skyriai: Žydų spaudos archyvas, kuriame buvo kaupiami žydų laikraščių ir žurnalų komplektai, knygos nuo seniausių iki naujausių laikų jidiš ir hebrajų kalbomis bei leidiniai apie judaiką kitomis kalbomis, taip pat metraščiai, rankraščiai, dienoraščiai, dokumentai, fotografijos ir plakatai; Meno skyrius, kuriame buvo saugomos 47 skulptūros, tarp jų žymių skulptorių M. Antokolskio, I. Ginsburgo ir Naumo Aronsono, paveikslų kolekcija, kurioje buvo Emanuelio Mane-Katzo, Makso Bando, Ch. Feffermano, Levo Mergašilskio tapybos darbų, žydų ritualinių ir buitinių daiktų³⁹. Muziejus taip pat rinko žydų žudynių ir pasipriešinimo gete medžiagą per nacių okupaciją, rūpinosi masinių žydų kapaviečių įamžinimu. Pirmoji muziejaus paroda atspindėjo to meto aktualijas ir buvo pavadinta „Žiaurus Lietuvos žydų naikinimas vokiečių okupacijos metu“. Vėliau buvo įrengtos ekspozicijos, skirtos Vilniaus ir Kauno getams, Paneriams, žydų literatūros klasikui Šolomui Aleichemui.

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1949 m. birželio 10 d. nutarimu „Dėl žydų muziejaus Vilniuje perorganizavimo į Vilniaus kraštotyros muziejų“ muziejus buvo „reorganizuotas“, o jame sukauptos kolekcijos ir eksponatai išdalyti Lietuvos muziejams ir archyvams: kraštotyrinė medžiaga palikta Vilniaus kraštotyros muziejui; archyvinė medžiaga perduota Lietuvos centriniam valstybės archyvuvi; eksponatai, turintys revoliucinę reikšmę, atiduoti Valstybiniam istorijos-revoliucijos (vėliau – Ateizmo) muziejui; dailės kūriniai atiteko Meno reikalų valdybai; knygos – Lietuvos TSR knygų rūmams. Visas kitas inventorių buvo atiduotas Vilniaus bibliotekiniam technikumui, o muziejaus pastatas perduotas Kultūros ir švietimo įstaigų komitetui. Taip buvo likviduotas beveik 5 metus veikęs žydų muziejus sovietinėje Lietuvoje.

VI istorija. Lietuvos Respublikos sostinė

1989 m. rugsėjo 6 d. po beveik 50-ies metų Vilniuje buvo atkurtas Lietuvos Valstybinis žydų muziejus⁴⁰. Daugelis išbarstytų po įvairias institucijas eksponatų buvo grąžinti muziejui⁴¹. M. K. Čiurlionio dailės muziejus padovanojo išsaugotus Kauno Žydų etnografinio muziejaus eksponatus. Pradžioje šie eksponatai ir sudarė rinkinių pagrindą. 1997 m., minint Vilniaus Gaono 200-ąsias mirties metines, muziejus buvo pavadintas Valstybiniu Vilniaus Gaono žydų muziejumi.

Pirmuoju atkurtojo muziejaus direktoriumi tapo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo narys Emanuelis Zingeris, jo pavaduotoja – Rachelė Kostanian. Ji kartu su Vilniaus universiteto docente ir buvusia geto bibliotekininke Rachele Margolis, vienu iš geto pagrindžio narių ir po karo „Minties“ leidyklos direktoriaus pavaduotoju Dimitrijumi Gelpernu bei kitais kolegomis parengė pirmąją muziejaus parodą „Katastrofa“ apie žydų tautos Holokaustą. Ši paroda, kelis kartus papildyta, iki šiol sutraukia daugiausiai muziejaus lankytojų iš viso pasaulio.

Šiandieną muziejus turi 5 padalinius: Holokausto ekspoziciją (Pamėnkalnio g. 12), Istorinę ekspoziciją (Pylimo g. 4), Tolerancijos centrą (Naugarduko g. 10/2), Panerių memorialinį muziejų (Agrastų g. 15) ir Žako Lipšico memorialinį muziejų (Šv. Jokūbo g. 17, Druskininkai). Muziejuje veikia 5 skyriai: Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyrius, Holokausto skyrius, Ekspozicijų skyrius, Istorijos tyrimų skyrius, Žydų gelbėjimo ir atminimo įamžinimo skyrius⁴². Dirba daugiau kaip 60 darbuotojų. Iki šiol esanti muziejaus siela ir svarbiausias ramstis R. Kostanian sako: *Nuo pirmųjų muziejaus atkūrimo dienų mūsų tikslas buvo ir yra prikelti iš užmaršties Lietuvos žydų istoriją bei kultūrą, kartu atskleisti tautos tragediją Antrojo pasaulinio karo metais.*

Nuorodos ir paaiškinimai

¹ Grossman G. C. *Jewish Art*, New York, 1995, p. 7.

² *Ten pat.*

³ Стасов В. После всемирной выставки, *Еврейская библиотечка*, 1879, № 7, с. 259.

⁴ Лукин В. ...Академия, где будут изучать фольклор (Ан-ский – идеолог еврейского музейного дела), *Еврейский музей*, Санкт-Петербург, 2004, с. 57–58.

⁵ Dubnow S. Under the Sign of Historicism, *The Golden Tradition. Jewish Life and Thought in Eastern Europe*, ed. L. S. Dawidowicz, Syracuse University Press, 1996, p. 232–242.

⁶ Вишницер М. В. Из Петербургских воспоминаний, *Книга о Русском еврействе от 1860-х годов до революции 1917 г.*, Москва, Иерусалим, 2002, с. 43.

⁷ Plačiau apie S. An-skio ekspedicijas žr.: *Tracing An-sky: Jewish Collections from the State Ethnographic Museum in St. Petersburg*, ed. J. Belinfante, I. Dubov, Amsterdam, 1992; *Back to the Shtetl: An-sky and the Jewish Ethnographic Expedition, 1912–1914*, ed. R. Gonen, Jerusalem, 1994; Сергеева И. Этнографические экспедиции Семена Ан-ского в документах, *Параллели*, 2003, № 2–3, с. 97–124.

⁸ Ан-ский С. А. Письмо в редакцию (о работах этнографической экспедиции), *Еврейская старина*, 1915, № 8, с. 239; Раппопорт С. От еврейской этнографической экспедиции, *Еврейская жизнь*, 1917, 30 апреля, с. 34–35.

⁹ Weissenberg S. Jüdische Museen und Jüdisches in Museen. Reiseeindrücke, *Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde* 23, 1907, No. 3, S. 77–88.

¹⁰ *Еврейская старина*, 1914, № 7, с. 511.

¹¹ Кнорринг В. Попытка Виленского отделения ОПЕ создать Музей наглядных учебных пособий, *Еврейский музей*,

*Mums ypač svarbu įamžinti žuvusiųosius ir jų gelbėtojus. Muziejaus atkūrimas – tai troškimas parodyti nutylėtus Lietuvos istorijos faktus, pastangos įveikti visuomenėje įsigalėjusius stereotipus ir skatinti toleranciją. To mes siekiame savo parodomis ir knygomis, kurių iki šios dienos išleidome daugiau nei keturiasdešimt. Po daugiau nei dvidešimties metų muziejaus veiklos šiandien galime teigti, kad muziejus rado savo vietą visuomenėje: vykdo bendrus projektus su kitais Lietuvos muziejais, rengia edukacines programas vidurinėse mokyklose ir gimnazijose, bendradarbiauja su įvairiomis pasaulio įstaigomis ir organizacijomis.*⁴³

Šios šešios, tokios svarbios žydų muziejaus raidai Lietuvoje istorijos įvyko XX a. Mažiau nei per šimtmetį žydų muziejus kelis kartus buvo uždaromas, likviduojamas, reorganizuojamas ir išgrobstomas. Mažiau nei per šimtmetį žydų muziejus išgyveno įvairių valdžių kaitą, nacių vykdytą Holokaustą ir sovietinį režimą, beveik visišką litvakų bendruomenės sunaikinimą. Per nepilną šimtmetį vos kelis kambariukus turėjęs pirmasis žydų muziejus išaugo į 5 atskirus pastatus turintį valstybinį muziejų. Ir visa tai įvyko žmonių, net ir sunkiausiais Lietuvai laikotarpiais nepraradusių vilties išsaugoti tokį gausų ir savitą kultūrinį Lietuvos žydų paveldą, dėka.

с. 180.

¹² Докладная записка, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 567, ap. 26, b. 952.

¹³ Залменсон М. Письмо из Вильны. Еврейский музей, *Рассвет*, 1914, № 4, с. 34–35.

¹⁴ Общество любителей еврейской старины, *YIVO Archives*, RG. 1.2, folder 75, 78. Dokumentas cituotas iš: Лукин В. ... Академия, где будут..., с. 82.

¹⁵ Biblioteką įkūrė bibliofilas ir mecenatas Matas Strašūnas (1817–1885), testamentu perdavęs asmeninę retų ir svarbių žydų knygų kolekciją Vilniaus žydų bendruomenėi.

¹⁶ Lunsky H. A Half Year with An-sky, *The Golden Tradition...*, p. 312.

¹⁷ *Ten pat.*

¹⁸ Goldšmitas E. Vilniaus istorinė-etnografinė draugija ir jos muziejus, *Vilner almanach*, 1939, p. 190–194; Голдшмит Э. Еврейский историко-этнографический музей, *Красное знамя*, 1941, 17 июня.

¹⁹ Web M. Historical Materials about Jewish Education in Lithuania in the YIVO Archives, *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos“ medžiaga*, Vilnius, 1991, p. 81.

²⁰ Įregistruoti draugijų įstatai, *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, nr. 17, p. 8.

²¹ Žydų istorinė-etnografinė draugija Lietuvoje, *Apžvalga*, 1936, kovo 8, p. 6.

²² Istorinės etnografinės draugijos susirinkimas, *Apžvalga*, 1938, bal. 3, p. 5.

²³ „Adas Israel“ komitetas neturtingiems žydams šelpti, *Lietuvos aidas*, 1932, vas. 4, p. 5.

- ²⁴ Žydai atidaro etnografijos istorijos muziejų, *Rytas*, 1935, geg. 29, p. 2.
- ²⁵ Plačiau žr.: Samavičius R. Muziejų likimai sovietų ir nacių okupacijos metais (1940–1944), *Darbai*, 1996, nr. 1, p. 42–48; Samavičius R. Vilniaus žydų muziejai, *Diena*, 1996, vas. 6; Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XVI amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius, 1998, p. 215.
- ²⁶ Plačiau žr.: Zingeris E. Lietuvos žydų kultūros vertybės: tragiški praradimai ir realios susigrąžinimo viltys, *Atminties dienos: Tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui*, Vilnius, 1995, p. 259–268; Samavičius R. Žydų kultūros netektys okupacijos metais, *Voruta*, 1997, bal. 12; Samavičius R. Žydų kultūros paveldo netektys okupacijų metais, *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2000, t. 6; Bubnys A. A. Rozenbergo operatyvinio štabo veikla Lietuvoje: žydų kultūros vertybių grobimas ir naikinimas (1941–1944), *Lituanistica*, 2004, t. 59, nr. 3, p. 22–46.
- ²⁷ Po karo didelė dalis rastos siuntos buvo išgabenta į Niujorke įkurtą JIVO.
- ²⁸ Kaip teigia Rachelė Kostanian, už vieną žydų paveldo toną naciai gyventojams mokėjo 30 Vokietijos markių (Kostanian R. Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus Istorija, *Žydų muziejus*, Vilnius, 2001, p. 11, 20).
- ²⁹ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. R-1421, ap. 1, b. 15, l. 55. Vertimas iš: Kostanian-Danzig R. *Dvasinė rezistencija Vilniaus gete*, Vilnius, 2006, p. 63.
- ³⁰ Kostanian R. Valstybinio..., p. 11.
- ³¹ Mūsų ekspedicijos rezultatai, Kruk H. *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos. Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944*, Vilnius, 2004, p. 165–167, 222–223, 674.
- ³² Meficei Haskala (hebrajų k. 'Švietimo skleidėjai') viešoji biblioteka įkurta 1910 m. Vilniuje.
- ³³ Malina Nr. 3, Kruk H. *Paskutinės...*, p. 387.
- ³⁴ Kostanian R. Valstybinio..., p. 11.
- ³⁵ Еврейский музей в Вильнюсе, *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. 1771, ap. 9, b. 445, l. 66.
- ³⁶ *Ten pat*, l. 65, 66.
- ³⁷ *Ten pat*, l. 65.
- ³⁸ *Ten pat*, l. 65, 66.
- ³⁹ *Ten pat*, l. 65.
- ⁴⁰ LR Vyriausybės potvarkis Nr. 177p, 1989 m. rugsėjo 6 d., www.lrv.lt, www.jmuseum.lt.
- ⁴¹ LR Vyriausybės potvarkis Nr. 56p, 1991 m. vasario 13 d., www.lrv.lt, www.jmuseum.lt.
- ⁴² Plačiau apie muziejaus veiklą žr.: www.jmuseum.lt.
- ⁴³ Interviu su Rachele Kostanian, Vilnius, 2010-04-06.

SIX STORIES: JEWISH MUSEUMS IN LITHUANIA

Dr. Vilma Gradinskaitė

Vilna Gaon Jewish State Museum

Vilnius Academy of Arts

The article tells six very important stories about the development of Jewish museums in Lithuania. The story starts from the first museum opened by the Society of Lovers of Jewish Antiquity in 1914, in Vilnius, tells about S. An-sky's Museum established in 1919, in Vilnius and Jewish Ethnographic Museum opened in 1931, in Kaunas; it also narrates about the attempts of brave people to save the unique and in-

valuable items in Vilnius ghetto, continues with the organized Jewish Museum in 1944, and ends with the Jewish State Museum, which was rebuild in 1989. Within less than one hundred years the museums were reorganized, closed, plundered and destroyed several times. Within less than one hundred years museums withstood the changes of different powers and out-lived Nazi occupation, Holocaust and Soviet regime.

LIETUVOS NACIONALINIO MUZIEJAUS RELIGINIŲ MEDALIUKŲ KOLEKCIJOS FORMAVIMO KLAUSIMU (PRIVAČIŲ KOLEKCIJŲ MEDŽIAGA)

Regina Ablėnienė

Lietuvos nacionalinis muziejus

Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus medalių rinkinyje 2003 m. pradėta formuoti reikšmingų mūsų istorijai ir kultūrai religinių medaliukų eksponatų kolekcija. Dalis šios kolekcijos yra perimta iš Lietuvos kultūros istoriko, senienų kolekcininko Edmundo Laucevičiaus privataus rinkinio, Vilniaus Ivano Luckevičiaus gudų ir Religijos istorijos (Ateizmo) muziejų. Pastarojo muziejaus rinkinio aptarimas reikalauja atskiros studijos, todėl straipsnyje apsiribota E. Laucevičiaus ir Vilniaus Ivano Luckevičiaus gudų muziejaus rinkiniais.

E. Laucevičius (1906–1973) kilęs iš bajorų giminės, minimos nuo XVI a. (šios giminės dvarų yra buvę Kuršėnų, Šiaulių apylinkėse)¹. E. Laucevičius, 1925 m. baigęs Šiaulių gimnaziją, vėliau studijavo Kauno universiteto Teisės fakultete ekonomiką. Nuo 1935 m. dirbo Užsienio reikalų ministerijoje. Po 3 metų tapo Lietuvos pasiuntiniu Londone. Lankydamas Europos miestus, galėjo susipažinti su Europos kultūra ir pamatyti įvairių miestų muziejus, bibliotekas. Matyti, senoviniai istoriniai rinkiniai skatino domėjimąsi menu ir padėjo suprasti kolekcijų reikšmę. Lankydamasis antikvariatuose, senienų turguose, E. Laucevičius pradėjo supirkinėti senąjį Lietuvos kultūros palikimą ir studijuoti taikomosios dailės eksponatus. Sovietų okupacijai nutraukus diplomatinę darbą, E. Laucevičius apsigyveno Vilniuje ir jau karo metais pradėjo rinkti galinčius žūti daiktus. Jis labiausiai vertino su Lietuva susijusią medžiagą, suprasdamas daiktų vertę ir reikšmę.

E. Laucevičius 1944–1945 m. dirbo Lietuvos dailės muziejaus Istorijos skyriaus vedėju, vėliau įvairiose sostinės vidurinėse ir aukštosiose mokyklose dėstė anglų kalbą. Bene ilgiausiai (1953–1962) dėstė Lietuvos konservatorijoje, iš čia, pablogėjęs sveikatai, išėjo į pensiją². E. Laucevičius ypač domėjosi popieriaus gamybos istorija, vandens ženklais, ekslibrisais. Laisvalaikiu nuolat dirbo mokslinį darbą, tačiau tik tapęs pensininku galėjo atsidėti vien jam. 1967 m. išleistas kapitalinis E. Laucevičiaus veikalas „Popierius Lietuvoje XV–XVII a.“. Šis leidinys sulaukė didžiulio užsienio mokslo draugijų, kitų institucijų susidomėjimo ir įvertinimo, o Bolonijos (Italija) bienalėje jis pelnė aukso medalį. Kitų savo parašytų knygų autorius nesulaukė. 1976 m. iš-

ėjo stambus jo darbas „XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose“. 2001 m. pasirodė dr. Birutės Rūtos Vitkauskienės parengta E. Laucevičiaus knyga „Lietuvos auksakalystė: XV–XIX amžius“.

Visą gyvenimą jis glaudžiai bendradarbiavo su muziejais kaip kolekcininkas ir kaip žinovas. Jo tyrinėjimai – didžiulis indėlis į Lietuvos kultūros istoriją. E. Laucevičiaus pavyzdys parodė, kiek gali nuveikti tikslą turintis ir jo siekiantis žmogus.

Iš E. Laucevičiaus kolekcijos ne vienas Lietuvos muziejus įvairiu laiku yra pagausinęs savo rinkinius. Per keletą kartų monetų, medalių, taikomosios dailės kūrinių įsigijo ir Lietuvos nacionalinis muziejus, į kurį pateko apie 180 medalių, iš jų 10 religinių medaliukų. Jie, kaip jau minėta, Nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriuje išskirti į atskirą rinkinį. Šio rinkinio didžiąją dalį (8 vnt.) sudaro religiniai-patriotiniai medaliukai, kiti 2 medaliukai skirti Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios pastatymui atminti.

Religinių-patriotinių medaliukų atsiradimui įtakos turėjo po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. įvykusios permainos. Lietuvai tapus sudėtine carinės Rusijos dalimi, išskyrus Užnemunę, imta labiau kontroliuoti socialinius politinius procesus: pakeistas Bažnyčios valdymas, nepaisoma Vatikano nuomonės, griauinant hierarchinius katalikybės pamatus, labai apribota Lietuvos savivalda ir kultūrinė autonomija. Administracinis bei teisinis Lietuvos atsiskyrimas nuo buvusio unijos partnerio ne tolino nuo jo, kaip tikėjosi caro politikai, o skatino viešpataujančio Lietuvos visuomenės luomo nuolatinį siekį susijungti su Lenkija ir atkurti senąją valstybės formą – Abiejų Tautų Respubliką³.

XIX a. modernėjant visuomenei, formuojantis tautinei konfesinei savimonei, religiniai medaliukai, be tradicinės funkcijos – saugoti žmogų nuo įvairių nelaimių, įgauna politinį-patriotinį pobūdį, grindžiamą Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo idėja, kuri simbolizavo išsivadavimą iš Rusijos priespaudos ir religijos laisvės sugrąžinimą katalikams. Šios idėjos propaguotos 1861 m. Lenkijoje ir Lietuvoje vykusiose politinėse manifestacijose, taip pat leidžiant religinius-patriotinius medaliukus, daugiau plitusių prolenkiškai nusiteikusioje Lietuvos visuomenėje. Juos

savo ruožtu galima skirstyti į:

1) medaliukus, skirtus 1861 m. vasario 27 d. Varšuvos manifestacijos aukoms atminti (1 pav.). Medaliuko averse vaizduojama Čenstakavos Dievo Motina ir įrašas: *POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ* ('Tavo apsaugos prašome'), reverse – perlaužtas kryžius, žemiau 5 kryželiai, simbolizuojantys pirmųjų 5 aukų (Michał Arcichiewicz, Filip Adamkiewicz, Karol Brendla, Marcel Karczewski, Zdzisław Rutkowski⁴), žuvusių nuo caro žandarų Varšuvoje, atminimą, viršuje įrašas: *OJCZE RATUJ* ('Tėve, gelbėk'), žemiau manifestacijos data: *D. 27. LUTEGO 1861* ('1861 m. vasario 27 d.');

2) medaliukus, skirtus 1861 m. rugpjūčio 18 (6) d. manifestacijoms Pohuliankos g. (dabar – S. Konarskio ir J. Basanavičiaus g. sankirta), Vilniuje, atminti (2–3 pav.). Jų averse kartu vaizduojami Lenkijos Ereliis ir Lietuvos Raitelis. Apačioje 2 besisveikinančios rankos, simbolizuojančios santaiką ir vienybę, ir įrašas: *OJCZYZNĘ WOLNOSC' RACZ NAM WRÓCIĆ PANIE* ('Mergėle, laisvę Tėvynei malonėk mums gražinti'). Vienų medaliukų reverse – Šv. Jackaus kopyltėlė Vilniuje, kitų – kaukolė ir įrašas: *PAMIĄT MORDERST W WILNE NA POHULANCE 6 SIERP. 1861* ('Atminimas žmogžudystės Vilniuje, Pohuliankoje, 1861 m. rugpjūčio 6 d.');

3) medaliukus, skirtus Liublino unijos (1569) 292 metų jubiliejui paminėti (4 pav.). 1861 m. rugpjūčio 12 d. buvo minimas Liublino unijos 292 metų jubiliejus. Šiai progai skirtuose medaliukuose išreikšta Lietuvos ir Lenkijos unijos atgaivinimo idėja. Averse matomi 2 angelai prie kryžiaus, kryžiaus šonuose – 2 herbiniai skydai su Lenkijos Ereliu ir Lietuvos Raiteliu, kryžiaus apačioje – karūna bei įrašai: *JEDNA MOGIŁA ALBO JEDNA PRZYSZŁOŚĆ* ('Bendras kapas arba bendra ateitis'). Reverse – inkaras, simbolizuojantis išsigelbėjimą, viltį bei tvirtą tikėjimą, ir 2 besisveikinančios rankos.

Medaliukuose Liublino unija traktuojama ne kaip tolimos praeities įvykis, bet tarsi įkūnija pagrindinį kovos tikslą, t. y. bendrą lietuvių ir lenkų tautų išsilaisvinimą iš caro priespaudos atkuriant buvusią Lietuvos ir Lenkijos valstybę⁵. Religinė ir patriotinė medaliukų simbolika viena kitą papildo, nes išsivadavimas iš Rusijos priespaudos reiškė ne tik valstybingumo atkūrimą, bet ir religijos laisvės katalikams ir unitams sugrąžinimą. Medaliukų įrašai rodo, kad kovoje dėl nepriklausomybės buvo prašoma ir tikimasi dangiškosios globos ir užtarimo. Religiniai-patriotiniai medaliukai buvo išleisti lenkų ir lietuvių patriotų iniciatyva; daugiausia slapta gaminti Krokovoje. Jų gaminimą, platinimą ir nešiojimą caro valdžia laikė politiniu nusikaltimu, tačiau, nepaisydami draudimų bei represijų, medaliukus nešiojo ne tik suaugusieji, bet ir vaikai⁶.

1 pav. Medaliukas, skirtas 1861 m. vasario 27 d. Varšuvos manifestacijos aukoms atminti. XIX a. II p. Vario lydinys, sidabravimas, 20,7 x 17,7 mm

2–3 pav. Medaliukai, skirti 1861 m. rugpjūčio 18 (6) d. manifestacijoms Pohuliankos g. (dabar – S. Konarskio ir J. Basanavičiaus g. sankirta), Vilniuje, atminti. XIX a. II p. Sidabras, 18,8 x 16 mm; vario lydinys, sidabravimas, 18,8 x 15,4 mm

4 pav. Medaliukas, skirtas Liublino unijos (1569) 292 metų jubiliejui atminti. XIX a. II p. Alavo, cinko ir vario lydinys, sidabravimas, Ø 23,35 mm

Kiti 2 rinkinio medaliukai skirti Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios pastatymui 1877 m. atminti. Jų averse vaizduojamas bažnyčios fasadas, vieno medaliuko reverse – šv. Matas, kito – įrašas, trumpai pristatantis bažnyčios istoriją (paminėta, kad pastatytoji bažnyčia yra trečioji, nes ankstesnės 2 sudegė) ir fundatorius – Lietuvos didžiuosius kunigaikščius ir Lenkijos karalius Aleksandrą, Žygimantą Senąjį, kunigaikštienę Eleną Tyzenhauzienę.

Kitas rinkinys, papildęs Lietuvos nacionalinio muziejaus fondus, yra Vilniaus Ivano Luckevičiaus gudų muziejaus religinių medaliukų rinkinys. Žymus baltarusių archeologas, etnografas ir visuomenės veikėjas I. Luckevičius (1881–1919) surinktą unikalių eksponatų, susijusių su baltarusių istorija, kolekciją 1919 m. padovanojo Baltarusių mokslo draugijai. Ši jo asmeninės kolekcijos pagrindu 1921 m. Vilniuje įkūrė I. Luckevičiaus vardu pavadintą muziejų. Muziejaus direktoriumi tapo I. Luckevičiaus brolis Antonas Luckevičius, šias pareigas jis ėjo iki 1939 m. Per tuos 18 metų muziejaus direktoriaus ir personalo rūpesčiu eksponatų kolekcija buvo reikšmingai išplėsta. Muziejus garsėjo savo kolekcijomis ir buvo svarbus baltarusių kultūros centras. 1941 m. inventORIZACIJOS duomenimis, jame buvo saugoma 13 450 archeologijos, sfragistikos, numizmatikos ir kitokių eksponatų⁷. Baigiantis karui, 1944 m. muziejus buvo likviduotas, jo turtai išblaškyti po įvairias Lietuvos ir Baltarusijos įstaigas.

Iš Ivano Luckevičiaus gudų muziejaus į Lietuvos nacionalinį muziejų pateko apie 150 medalių, iš jų 41 religinis medaliukas. Visus juos aptarti būtų sudėtinga, todėl pasirinkti tik retesni, įdomesni, atspindintys rinkinio įvairovę.

Rinkinyje yra 2 unikalūs medaliukai, skirti stebuklingo Bialyničų (Baltarusija) Dievo Motinos paveikslu karūnavimui 1756 m. atminti (5–6 pav.). Jie nukaldinti Romoje, tikėtina, vienuolių karmelitų užsakymu. Karmelitus į Bialyničus pakvietė ir savo lėšomis 1628 m. pastatytame vienuolyne įkurdino LDK kancleris Leonas Sapiega. Bialyničų miestelio bažnyčioje buvo stebuklingas Dievo Motinos paveikslas, kurį popiežius Benediktas XIV 1756 m. balandžio 16 d. išleista bule (*bullā coronationis*) leido karūnuoti. Medaliukų averse – Bialyničų bažnyčios Dievo Motinos atvaizdas. Aplink legenda: *D[IVA] • V[IRGO] • BIALYNIC[ENSIS] • A • – BEN[EDICTO] • XIV • C[ORONATA] • A[NNO] • D[OMINI] • 1756* ('Bialyničų Švenčiausioji Mergelė, Benedikto XIV karūnuota 1756 Viešpaties metais')⁸. Reversai yra dviejų skirtingų spaudų, juose vaizduojami karmelitų šventieji. Vienų – Biblijos pranašas šv. Elijas, laikomas šio ordino įkūrėju. Tai skelbia ir legenda: *S[ANCTUS] • ELIAS – PR[AE]POSITUS • O[RDINIS] F[RATRUM]*

5–6 pav. Medaliukai, skirti stebuklingo Bialyničų (Baltarusija) Dievo Motinos paveikslu karūnavimui 1756 m. atminti. 1756 m. Alavas, Ø 35 mm; žalvaris, auksavimas, Ø 36,4 mm

7 pav. Medaliukas. Averse – Žyrovičų (Baltarusija) Dievo Motina, reverse – šv. Juozapas Kuncevičius. XVIII a. II p.–XIX a. Vario lydinys, 32,8 x 27,7 mm

• *D[E] • CAR[MELO] •* ('Šv. Elijas – brolių iš Karmelio ordino prepozitas'). Kito medaliuko reverse – šv. vienuolės Teresės Avilietės regėjimo scena. Šios vizijos metu angelas persmeigė Teresės krūtinę auksine Dievo meilės strėle. Reverso legenda: *S[ANCTA] • – MATTER* ('Šventoji Motina').

Du labai reti medaliukai yra su Žyrovičų (Baltarusija) Dievo Motinos atvaizdu (7 pav.). Žyrovičų miestelis garsėja didžiuliu vienuolyno kompleksu, pastatytu XVII a. Tuomet vienuolynas buvo laikomas didžiausiu visoje Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje. Vienuolynas garsėja šventuoju Dievo Motinos paveikslu. Medaliukų averse pavaizduota stebuklingo

Dievo Motinos paveikslo pasirodymo medyje scena, reverse – Lietuvos arkivyskupas, pirmasis unitų šventasis kankinys Juozapas Kuncevičius.

Verta paminėti labai retą medaliuką, kurio averse yra Počajivo (Ukraina) unitų bazilijonų bažnyčios Dievo Motinos atvaizdas, o reverse – unitų bažnyčios šventasis – šv. Anupras (8 pav.).

Rinkinyje yra keli medaliukai su Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdu. Vienas iš jų skirtas antrajam Čenstakavos Dievo Motinos paveikslo karūnavimui 1910 m. gegužės 22 d. atminti (pirmą kartą paveikslas karūnuotas 1717 m. rugsėjo 8 d.). 1910 m. Dievo Motinos paveikslo karūnavimo išskilmėms atminti nukaldinta daug įvairių medaliukų, kurie pardavinėti per šventę. Medaliuko averse pavaizduota Čenstakavos Dievo Motina, aplink legenda: *KROLOWO KORONY POLSKIEJ PROWADŹ NAS SZCZEŚLIWIE w DROGĘ* ('Lenkijos karūnos Karaliene, veski mus laimės keliu'). Reverse – popiežiaus Pijaus X, leidusio karūnuoti paveikslą ir atsiuntusio auksines karūnas, biustas, žemiau – 2 karūnos, padėtos ant stalo, uždengto staltiese, ir įrašas: *PAMIĄTKA KORONACJI M[ATKI]. B[OSKI]. CZĘSTOCHOWSKIEJ // 22 MAJA 1910* ('Čenstakavos Dievo Motinos karūnavimui atminti. 1910 gegužės 22'). Kitas medaliukas su Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdu skirtas Sutvirtinimo sakramentui atminti. Rinkinyje yra ir medaliukas, skirtas Krikštui atminti, su krikšto scena averse ir įrašais reverse. Tokie asmeninio pobūdžio medaliukai kaip Sutvirtinimo, Krikšto ar Santuokos sakramentams atminti buvo gana populiarūs. Paprotys dovanoti medaliukus pažįstamiems, giminėms ar draugams minėtomis progomis kartu su kontrreformacija atėjo iš Vakarų⁹.

Stebuklingasis, arba Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo, medaliukas (rinkinyje yra 2 vnt.; 9 pav.) ypatingas tuo, kad, skirtingai nuo kitų medaliukų, kartojusių stebuklingus Jėzaus, Švč. Mergelės Marijos ar šventųjų atvaizdus, šis buvo ne kartotė, o pirmavaizdis. Medaliukas sukurtas pagal regėjimą, 1830 m. lapkričio 27 d. patirtą vienos Šv. Vincento Pauliečio gailėstingųjų seserų ordino vienuolės Katherine'os Labouré¹⁰. Medaliuko averse, laikantis regėjimo, pavaizduota ant Žemės rutulio stovinti Švč. Mergelė, pamynusi žaltį. Marijos galvą supa nimbas ir gaubia skraistė, pečius ir rankas dengia apsiaustas, iš nuleistų rankų delnų sklinda spindulių pluoštai. Medaliuko įrašas: *O Marija, be nuodėmės pradėtoji, melskis už mus, kurie tavęs šaukiame*, taip pat paimtas iš vienuolės regėjimo. Reverse – M raidė su kryželiu, žemiau – erškėčiais karūnuota Jėzaus ir kalaviju perverta Marijos širdis, aplink 12 žvaigždučių vainikas. Regėjimo metu vienuolei buvo paaiškinta, kad reikia nukaldinti tokį medaliuką, o pašventintą me-

8 pav. Medaliukas. Averse – Počajivo (Ukraina) Dievo Motina, reverse – šv. Anupras. XVIII a. pab.– XIX a. pr. Vario lydinys, 26,7 x 23,8 mm

9 pav. Stebuklingasis, arba Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo, medaliukas. XIX a. II p.– XX a. pr. Aliuminis, 20,7 x 14,6 mm

daliuką nešiojantiems ir besimeldžiantiems bus suteikta ypatingų Dievo Motinos malonių¹¹. Paryžiaus arkivyskupas de Quelcui leidus, 1832 m. Paryžiaus auksakalys M. Vachette sukūrė medaliuką ir pagamino pirmąją 1,5 tūkst. egz. partiją¹². Stebuklingasis medaliukas greitai plito, buvo Vatikano pripažintas ir iki šiol milijoniniais tiražais kaldinamas Italijoje, Prancūzijoje bei kitose šalyse.

Paminėtini rinkinyje esantys medaliukai su Sopulingąja Dievo Motina averse (3 vnt.). Marija vaizduojama su 7 į jos širdį įsmigusiais kalavijais, simbolizuojančiais 7 Dievo Motinos sopulius, ir nukryžiuotu Kristumi arba Kristaus veido atvaizdu ant audeklo – ant Veronikos skarelės – reverse. Taip pat medaliukai su Rožinio Švč. Mergelės Marija (2 vnt.) averse ir šv. Dominyku reverse. Pasak legendos, šv. Dominykas vizijoje regėjo Švč. Mergelę Mariją, duodančią jam karoliukų vėrinį, jo pavadintą Švč. Dievo Motinos rožių vainiku. Dar viena grupė – škaplieriniai medaliukai su Švč. Jėzaus Širdies atvaizdu averse ir Švč. Mergelės Marija Škaplierine reverse.

Šv. Benedikto medaliukai (5 vnt.; 10 pav.) saugo nuo įvairių nelaimių, blogio jėgų. Šv. Benediktas – seniausio Vakarų vienuolių ordino, pavadinto jo var-

10 pav. Šv. Benedikto medaliukas. XIX a. Vario lydinys, 22,6 x 19,8 mm

11 pav. Medaliukas, skirtas 1861 m. vasario 25–27 d. ir balandžio 8 d. manifestacijoms Varšuvoje atminti. XIX a. II p. Sidabras, 18,2 x 15,6 mm

du, steigėjas. Jis buvo žinomas gydytojas, pasižymėjo giliu pamaldumu Šv. Kryžiui ir Nukryžiuotajam. Kryžiaus ženklu atliko daug stebuklų – garsėjo piktyjų dvasių išvaymu, dvasios ligų gydymu. 1048 m. popiežius Leonas IX išplatino medaliuką su šv. Benedikto kryžiumi. Medaliuko averse – šv. Benediktas, reverse – kryžius ir lotyniškų įrašų, saugančių nuo įvairių nelaimių bei blogio jėgų, pirmosios raidės.

Šv. Jurgio medaliukai (3 vnt.) labai paplito XVII a. Jie buvo kaldinami įvairiose Europos kalyklose, bet daugiausia jų gaminta Kremnicos (Slovakija) kalykloje¹³. Šioje kalykloje religinius medalius gamino meistrai Danielis Haileris vyresnysis, Kristianas Hermannas Rothas (kalykloje dirbęs nuo 1645 m. iki mirties 1690 m.), jo sūnūs Hermannas ir Jeremešas Rothai, pastarojo sūnus Jeremešas Rothas jaunesnysis ir kiti. Šv. Jurgis – daugelio šalių, miestų, ginklininkų, riterių globėjas, tai atsispindi ir medaliukų įra-

šuose, pvz., *S. GREORGIVS EQVITVM PATRONVS* ('Šv. Jurgis – riterių globėjas'). Šv. Jurgio medaliukai nešioti kaip amuletai ar talismanai, saugantys nuo nelaimių. Juos taip pat noriai nešiojo kariai, tikėdami jų apsauga nuo mirties¹⁴. Šv. Jurgis vaizduojamas ant žirgo kovojantis su drakonu.

Šiame rinkinyje yra keli religiniai-patriotiniai medaliukai, skirti 1861 m. vasario 25–27 d. ir balandžio 8 d. manifestacijoms Varšuvoje atminti (11 pav.) ir Liublino unijos 292 metų jubiliejui paminėti.

Apibendrinant reiktų pasakyti, kad perimti ap-
tartiniai rinkiniai papildė Lietuvos nacionalinio mu-
ziejaus fondus retais, įdomiais ir tematiškai įvairiais
ekspozitais, susijusiais su Lietuvos ir LDK istorija.
Džiugu pripažinti, kad pavienių asmenų pradėtas
svarbus darbas – reikšmingų ekspozitų rinkimas ir
saugojimas – buvo tęsiamas, o surinktos kolekcijos
išsaugotos ateities kartoms.

Nuorodos

- Jakelaitis V. *Edmundas Laucevičius: ar pažįstam jį?*, Vilnius, 1994, p. 4–5.
- Ten pat.*, p. 47.
- Aleksandravičius E., Kulakauskas A. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 19.
- Kowalski M. *Medale, odznaki, biżuteria, numizmatyka i filatelistyka powstania styczniowego*, Międzyrzec Podlaski, 1987, s. 10.
- Džiovėnas G. Lietuvos ir Lenkijos unijos atkūrimo idėja XIX–XX a. pr. medaliuose, *Numizmatika 2–3. Metraštis 2001–2002*, Vilnius, 2004, p. 78.
- Kowalski M., *Medale, odznaki, biżuteria, numizmatyka...*, s. 8.
- Baltarusių tautosaka iš Vilniaus Ivano Luckevičiaus vardo gudų muziejaus Lietuvių tautosakos rankraštyne, par. Aušra Žiūkienė. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/>

get/LT-eLABa-0001:J.04~2006~ISSN_1392-2831.N_32.PG_242-255/DS.002.0.01.ARTIC, žiūrėta 2010-03-25.

- Verčiant tekstus iš lotynų k., konsultuotasi su prof. habil. dr. Eugenija Ulčinaite.
- Ruzas V. *Lietuva medaliuose XVI–XX a.*, Vilnius, 1998, p. 24.
- Rewoliński T., *Katalog medali religijnych odnoszących się do Kościoła Katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski*, Kraków, 1887, s. 89–90.
- Ten pat.*
- Stankevičienė R. Švč. Marijos Maloningosios siužetas Lietuvos liaudies dailėje, *Menotyra*, Vilnius, 1999, nr. 2 (15), p. 17.
- Šeňová N. Svätý Juraj na medailách s kachlicích v zbierkach kremnického múzea, *Kremnické múzeum*, Kremnica, 2000, s. 144.
- Ten pat.*, p. 144–145.

PROBLEM OF RELIGIOUS MEDALS COLLECTION'S FORMATION IN NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA (MATERIALS OF PRIVATE COLLECTIONS)

Regina Ablėnienė

National Museum of Lithuania

The collection of devotional medals in the Numismatic Department of National Museum of Lithuania was started in 2003. These exhibits are important to our history and culture. Some items of this collection are acquired from Lithuanian cultural historian and antiquities collector Edmundas Laucevičius' private collection, Vilnius Ivan Luckevic Belarusian Museum, and Museum of the History of Religion.

Edmundas Laucevičius (1906–1973) studied economics at the Law Department of Vytautas the Great University in Kaunas. In 1938–1939, he was employed as Secretary of Lithuanian Embassy in London and had a certain diplomatic rank. E. Laucevičius was well-known in Lithuania and abroad as a famous collector of historical documents, numismatics, sphragistics and other valuables. He was also known as a famous man of culture and a qualified expert on national heritage.

National Museum of Lithuania acquired about 180 medals from E. Laucevičius collection, including 10 devotional medals. Eight of them are religious-patriotic medals (ill. 1–4), other two medals were created to commemorate Rokiškis St. Matthew, the Apostle and Evangelist, Church's upbuilding.

Another collection that complemented the stocks of the National Museum of Lithuania, came from Vilnius Ivan Luckevic Belarusian Museum. Famous Belarusian archaeologist, ethnographer and politician Ivan Luckevic (1881–1919) collected unique exhibits

related to Belarusian history. In 1921, the Belarusian Scientific Society established a museum named after Ivan Luckevic with the basic exhibits handed over by him. Ivan Luckevic's brother Anton Luckevic became a director of the museum and worked there till 1939. At the end of the WW II, in 1944, the Museum was liquidated, its assets were scattered across many institutions of Belarus and Lithuania.

National Museum of Lithuania acquired about 150 medals from Ivan Luckevic Belarusian Museum, 41 of which are the religious ones. This collection includes two unique medals, dedicated to the coronation of Blessed Virgin Mary's portrait (Białynicze church, 1756; ill. 5–6). They were possibly made according to the Carmelite Monks' order. There are also two very rare medals from Zyrovic (Belarus), depicting Our Lady (ill. 7). It is worth to mention very rare medal, obverse of which depicts Poczajów (Ukraine) Uniate Basilian Church of Our Lady (ill. 8). The set consists of several medals with an image of Our Lady of Częstochowa, Miraculous or Immaculate Conception medals (ill. 9), St. Benedict medals (ill. 10), St. George medals. This collection also contains a number of religious-patriotic medals, devoted to 1861, February 25–27 and April 8 demonstrations in Warsaw (ill. 11). These medals enriched the collection of National Museum of Lithuania with rare, interesting and thematically different exhibits related to the history of Grand Duchy of Lithuania.

ALGIMANTO ASTIKO KOLEKCIJA IR JOS REIKŠMĖ LIETUVOS NACIONALINIO MUZIEJAUS FALERISTIKOS IR FILOFALERISTIKOS RINKINIŲ FORMAVIMUI

Rūta Kuodytė

Lietuvos nacionalinis muziejus

2009 m. kolekcininkui, kultūros ir meno veikėjui Algimantui Astikui (1929–1990) (1 pav.) būtų sukakę 80 metų. Gimė jis 1929 m. balandžio 20 d. Kaune. Nuo 1940 m. gyveno Vilniuje. Vilniaus pedagoginiame institute studijavo geografiją. 1948–1958 m. šoko ansamblyje „Lietuva“. 1958 m. Vilniaus universitete įkūrė pramoginių šokių kolektyvą. Nuo 1958 m. iki mirties dirbo Lietuvos liaudies kultūros centre, ir visas jo gyvenimas buvo susijęs su šokiu, jis rūpinosi dainų šventėmis, festivaliais, dalyvavo įvairių konkursų komisijose. Yra išleidęs leidinių apie šokius. 1960 m. A. Astikui buvo suteiktas meno saviveiklos žymūno vardas, 1980 m. – Lietuvos nusipelnusio kultūros ir švietimo darbuotojo garbės vardas. Buvo labai įvairiapusis ir dvasingas žmogus. Michalina Astikienė¹, kuri taip pat susidomėjo vyro pomėgiais ir buvo didžiausia jo pagalbininkė, savo vyrą apibūdina kaip *neramios sielos žmogų, kuriam ir gyvenime, ir darbe rūpėjo naujovės*. Nors buvo griežtas, reiklus ir visuomet atkakliai siekė savo tikslo, labai mokėjo tuo, ko imdavosi, uždegti aplinkinius.

Nuo vaikystės kolekcionavo pašto ženklus, vėliau susidomėjo bonistika. 1976 m. Biržuose garsi nepriklausomos Lietuvos šokių vadovė Elena Šlekienė padovanojo jam savo skautės Svastikos ordiną. Anot M. Astikienės, juos *šis gražus ir paslaptingas ordinas labai sužavėjo ir suteikė minčių ir įkvėpimo naujiems darbams*. Tokia buvo šitos kolekcijos pradžia – emė rinkti nepriklausomos Lietuvos apdovanojimus, medalius ir ženklelius.

Suprantama, sovietiniais laikais rinkti tokią kolekciją buvo sudėtingas dalykas, valdžia apie tai žinoti negalėjo. Bet A. Astikas Lietuvoje buvo gana žinomas, turėjo daug pažįstamų, todėl buvo įgavęs žmonių, iš kurių įsigydavo eksponatus savo kolekcijai, pasitikėjimą. Labai daug čia pagelbėjo ir M. Astikienės tėvelis Kazimieras Bogušas, pažinojęs daugelį nepriklausomos Lietuvos laikų Kauno kultūros veikėjų. Jis A. Astiką pristatydavo savo pažįstamiems. K. Bogušo dėka yra surinkta nemažai ženklelių, ypač sportinių.

Šeima labai mėgo keliauti. A. Astikas turėjo netgi autoturizmo sporto meistro vardą. Išvažiuodavo ir į kitas respublikas, ir už SSRS ribų. Čia pirmiausia skubėdavo į muziejus, antikvariatų. Kur bekeliaudavo,

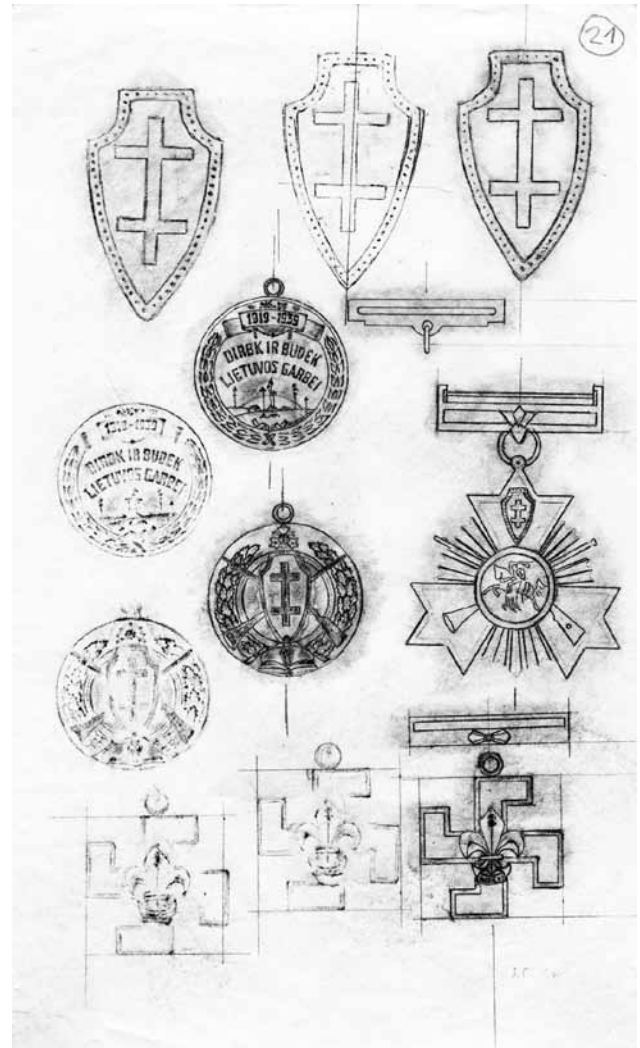
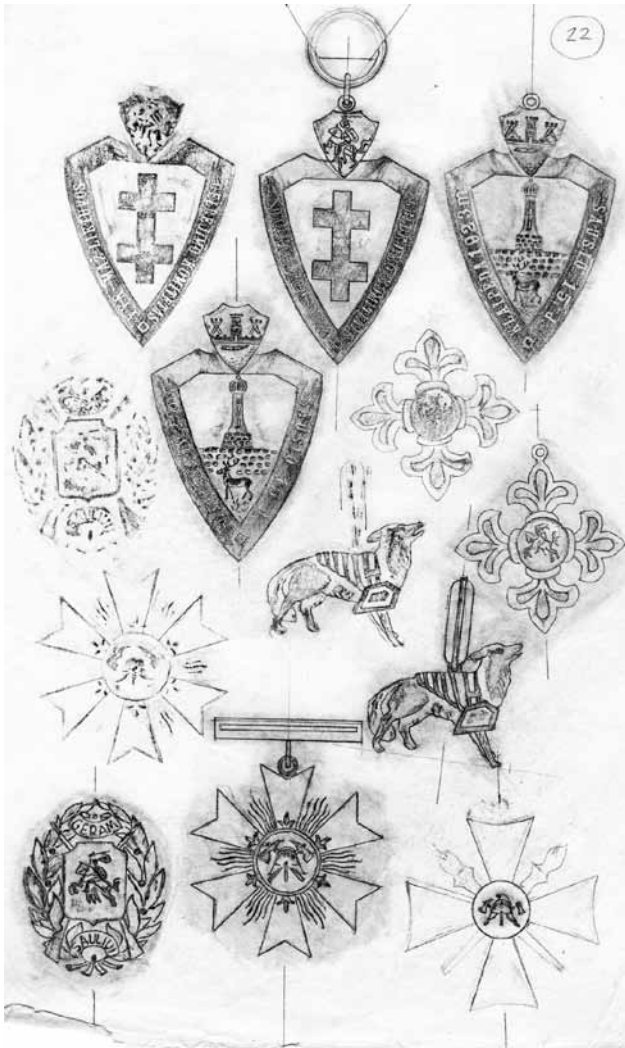

1 pav. Kolekcininkas Algimantas Astikas (1929–1990). Iš Michalinos Astikienės šeimos archyvo

visur stengdavosi įsigyti eksponatų savo kolekcijai. Įsigiję kelionėje kokį naują daiktą, grįžę pasikviesdavo draugų, rodydavo ir visi slapčia džiaugdavo nauju pirkinium.

Neapsiribojo vien daiktų rinkimu, ieškojo istorinių žinių apie juos, jų raidą, kūrėjus, gamintojus. Abu su žmona, ieškodami informacijos, iki išnaktų vartydavo nepriklausomos Lietuvos laikų laikraščius, žurnalus: „Lietuvos aidą“, „Karį“, „Trimitą“ ir kitus. Šitos spaudos ieškojo važinėdami po kaimus ir nemažai jos įsigijo. Labai daug pagelbėjo Paberžės klebonas Tėvas Stanislovas. Už gautą spaudą atsidėjo maištu jo globojamiems pavargėliams, įvairių gyvenimo negandų nuskriaustiems žmonėms.

Surinktą informaciją A. Astikas atidžiai fiksavo bloknoteluose. Kruopščiai perpiešdavo visus įsigytus eksponatus (2 pav.). Vėliau tai sisteminavo ir dėdavo į kartoteką.

2 pav. Algimanto Astiko piešti ženklai. Popierius, 228×143, 232×140 mm. LNM archyvas

Buvo tikras lietuvis patriotas, idealistas. Ir nors gyveno tokiu metu, kai, anot M. Astikienės, abu nesitikėjo, kad kada nors bus kitaip, kad nebeliks Sovietų Sąjungos, visgi jo svajonė buvo palikti Lietuvai visų šių nepriklausomos Lietuvos laikų apdovanojimų, ženklų albumą-katalogą, kad tai nedingtų užmarštyje, o Lietuva žinotų apie tų laikų praeitį, buvusius apdovanojimus. Ir šitai savo idėjai jis paskyrė visą gyvenimą.

Prasidėjus Atgimimui, A. Astikas 1989 m. buvo išrinktas Lietuvos kolekcininkų asociacijos prezidentu. Yra išleidęs knygelę apie kolekcionavimą². Vilius Kavaliauskas, dabar žinomas faleristas, jį vadino savo „mokytoju“.

A. Astikas surengė keletą savo surinktų eksponatų – bonistikos, faleristikos – parodų. 1989 m. vasario 16 d. Taikomosios dailės muziejuje atidaryta nepriklausomos Lietuvos apdovanojimų ir ženklelių paroda. Visa paroda buvo parengta jo ir jo žmonos rankomis. Ji, pasak pačios M. Astikienės, gyveno vyro interesais.

Atidarius parodą, sušlubavo A. Astiko sveikata.

M. Astikienė, matydama, kad vyro gyvenimas eina į pabaigą, prašė, kad užbaigtų savo darbą – knygos rankraštį, paliktų jį Lietuvai. Jis spėjo parengti rankraštį ir mirė 1990 m. rugpjūčio 13 d. Pats savo išleisto darbo, deja, jau nebepamatė.

Knygos leidimu rūpinosi M. Astikienė. Susidūrė čia su nemaža sunkumų, teko kreiptis į kelias leidyklas, kurios tuo metu nenorėjo tokio darbo imtis, du iš trijų mašinėle atspausdintų rankraščio egzempliorių buvo sugadinti, negatyvai sušlapo, dingo pačios nupirktas popierius. Tačiau ji sau pažadėjo, kad pasieks tikslą – knygą išleis. Ir tai galų gale pavyko tik dėl M. Astikienės atkaklumo. Pati išpirko išleistos knygos didelę tiražo dalį, dovanavo, platino, stengėsi, kad sužinotų kuo daugiau žmonių, kuriems tai būtų įdomu. Dirbo visą laiką prisimindama vyro žodžius, kad šita knyga, šitas darbas – Lietuvai.

Taigi, didžiuliame A. Astiko gyvenimo darbe – knygoje „Lietuvos ordinais, medaliai ir ženkleliai 1918–1940“³ – pateikti susisteminti šio laikotarpio Lietuvos apdovanojimai ir ženkleliai. A. Astiką galima laikyti Lietuvos faleristikos ir filofaleristikos pra-

3 pav. Lietuvos futbolo lygos ženklelis. 1923 m. Žalvaris, emalis, 19×22 mm. LNM, M 5166

dininku, jis atliko milžinišką darbą, nes iki jo niekas Lietuvoje nedirbo šioje srityje.

Knygoje ne tik pateikti visi 1918–1940 m. valstybiniai ordinais, medaliai, apdovanojimai ir ženkleliai, bet ir pristatomas lietuviškų ženklelių ir apdovanojimų atsiradimas, Lietuvos ordinų kūrimo istorija ir raida, jų sandara, pakaitai, žodžiu, visa apdovanojimų sistema, nešiojimo tvarka, apdovanojimų ir ženklelių gamintojai, netgi sudarytas trumpas terminų žodynėlis.

1994 m. Lietuvos nacionalinis muziejus įsigijo A. Astiko sukaupią kolekciją, kurioje daugiau kaip 600 eksponatų. Ši kolekcija – surinkta didžiulė mūsų kultūros ir istorijos palikimo dalis. Tai, kaip jau minėjau, 1918–1940 m. valstybiniai ordinais, kiti apdovanojimai, medaliai, tačiau didžiausią ir vertingiausią kolekcijos dalį sudaro daugelio to meto įstaigų, mokyklų ir įvairioms progoms atminti skirti ženkleliai.

Kolekcijoje yra valstybės apdovanojimų – Vyčio kryžių (5 vnt.), Vyčio kryžiaus ordinų (2 vnt.), Vyčio kryžiaus V laipsnio ordinas, Vytauto Didžiojo IV laipsnio ordinas ir ordino medalių (3 vnt.), įvairių laipsnių Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordinų (8 vnt.) ir ordino medalių (3 vnt.), Žūstančiųjų gelbėjimo kryžius, įvairių apdovanojimo medalių – Nepriklausomybės, Kariuomenės kūrėjų savanorių, Kariuomenės pirmūnų, įvairių apdovanojimų juostelių (8 vnt.), Šaulių (9 vnt.), Ugniagesių (12 vnt.; tarp jų reti ir vertingi – Ugniagesių kryžius, Naryškinų dvaro Gaisrininkų medalis) apdovanojimų. Taip pat Darbo žvaigždės III laipsnio ordinas ir medaliai (3 vnt.), Klaipėdos išvadavimo medalis, Trijų liepsnų III laipsnio ordinas, skautų ordinais (4 vnt.; tarp jų minėtinas retas Gedimino vilko ordinas). Kolekcijoje yra įvairių Lietuvos sporto pirmenybių medalių (13 vnt.), taip pat po keletą žymių to meto dailininkų Petro Rimšos (14 vnt.), Juozo Burbos (3 vnt.), Adomo Galdiko (3 vnt.) sukurtų medalių.

Didžiausia ir vertingiausia kolekcijos dalis –

4 pav. Lietuvos karo mokyklos ženklas. 1919–1940 m. Sidabras, emalis, 50,5×45 mm. LNM, M 5211

ženkleliai, suskirstyti temomis ir grupėmis susegti ant stendų – kartono lakštų, aptrauktų audiniu. Daug yra sportinių ženklelių (52 vnt.) – to meto sporto organizacijoms (3 pav.) bei įvairioms varžyboms ir turnyrams atminti. Esama ženklelių, skirtų įvairioms mokymo įstaigoms (36 vnt.), pvz., Lietuvos karo mokyklos (4 pav.), Vytauto Didžiojo karininkų kursų, Karo aviacijos mokyklos, Aukštųjų karo technikos kursų, įvairių

5 pav. Lietuvos jūrų skautų ženklelis. XX a. 3–4 deš. Vario lydinys, 31,5×20,5 mm. LNM, M 5259

to meto gimnazijų, aukštesniųjų mokyklų. Dar viena grupė – skautų (29 vnt.) – narių (5 pav.) ir rėmėjų, skautų sąskrydžių ir stovyklų ženkleliai. Kolekcijoje yra ir kitų valstybių skautų ženklelių (33 vnt.). Nemenkas kiekis religinių (45 vnt.) – įvairių religinių draugijų, eucharistinių kongresų – ženklelių. Yra grupė aviacinių ženklelių (16 vnt.) – Lietuvos aeroklubo, taip pat ženklelių Steponui Dariui ir Stasiui Girėnui atminti. Didelė grupė įvairių organizacijų ženklelių (74 vnt.) – Lietuvos šaulių, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių, Atsargos karininkų sąjungų (6 pav.), Ugniagesių bei daugelio kitų organizacijų, taip pat kaimo seniūno ir valsčiaus viršaičio ženklai. Proginiai ženkleliai (38 vnt.), skirti įvairiems įvykiams – dainų šventėms (7 pav.), Jūros dienai, žemės ūkio ir pramonės parodoms (8 pav.), Lietuvos Respublikos 20-mečiui, kitiems jubiliejams – atminti. Propagandiniai ženkleliai (57 vnt.) skirti Vytauto Didžiojo metams, asmenims, Vilniui, Kaunui paminėti, daug Vyčio ženklelių. Panašaus dydžio yra uniforminių ženklelių (56 vnt.) grupė – tai Šaulių sąjungos, policijos, miškininkų kokardos, daugelio kariuomenės korpusų trafaretai⁴. Įvairių kitų ženklelių grupę sudaro 23 vnt., kai kurie iš jų pagaminti užsienio lietuvių iniciatyva.

Kai 1994 m. muziejus pasipildė A. Astiko kolekcija, ordinai, medaliai, ženkleliai dar buvo viename rinkinyje. Tais pačiais metais Numizmatikos skyriui buvo perduotas ir buvusio Revoliucijos muziejaus numizmatikos fondas. Su juo į muziejų pateko nepriklausomos Lietuvos laikų apdovanojimų ir ženklų, kurių nemaža dalis buvo įsigyta iš A. Astiko 1982–1983 m. Nuo 2003 m. muziejuje formuojami atskiri faleristikos (apdovanojimų) ir filofaleristikos (ženklelių) rinkiniai. Ekspozatai, gauti 1994 m., yra rinkinių pagrindas, vertingiausia dalis.

A. Astikas, nors ir nedirbo muziejuje, nuveikė didžiulį muziejininko darbą. Taigi, ir vieno asmens indėlis, formuojant muziejaus rinkinį, gali būti labai didelis. Svarbiausia – noras, pasiryžimas ir atsidavimas darbui.

Nuorodos

- ¹ Staripsnio autorė dėkoja Michalinai Astikienei už labai daug suteiktos vertingos informacijos.
- ² Astikas A. *Tavo kolekcija*, Kaunas, 1990, 32 p.
- ³ Astikas A. *Lietuvos ordinai, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, Vilnius, 1993, 400 p., 16 iliustr. l.

6 pav. Atsargos karininkų sąjungos ženklas. 1920 m. Sidabras, emalis, 18×21 mm. LNM, 5380

7 pav. Dainų šventės ženklelis. 1928 m. Vario lydinys, auksavimas, 38,3×32 mm. LNM, M 5415

8 pav. Žemės ūkio ir pramonės parodos ženklelis. 1927 m. Vario lydinys, Ø 26 mm. LNM, M 5422

- ⁴ Trafaretas – ženklelis, segamas prie uniformos antpečių, antsiuvų, apykaklių kampų laipsniui, specialybei, priklausomybei parodyti. Iš: Astikas A. *Lietuvos ordinai, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, Vilnius, 1993. P 42.

ALGIMANTAS ASTIKAS' COLLECTION AND ITS IMPORTANCE FOR THE FORMATION OF THE PHALERISTIC AND PHILOPHALERISTIC COLLECTIONS IN NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA

Rūta Kuodytė

National Museum of Lithuania

Algimantas Astikas (1929–1990) – collector and cultural worker – since 1976 collected orders, medals and badges of the period of Independent Lithuania (1918–1940). He also accumulated historical data concerning the producers of his exhibits. His wife Michalina Astikienė was the main assistant in all his activities.

The exhibition of awards and badges collected by A. Astikas was held in 1989. Another important his work – a catalogue “Orders, Medals and Badges of Lithuania, 1918–1940” released in 1993. A. Astikas is considered to be an initiator of phaleristic and philopheristic in Lithuania.

In 1994, the National Museum of Lithuania gained A. Astikas' collection consisting of more than 600 exhibits. There are orders of the Cross of Vytis,

Vytautas the Great, the Lithuanian Grand Duke Gediminas, medals of orders, Life Saving Cross, various awards, among them there are the Firemen, Lithuanian Scouts and other organizations' awards. The biggest and the most important part of the collection is comprised of various badges related with sports, schools, religion, aviation, badges of army, scouts, etc.

This collection is a valuable part of our cultural and historical heritage. It meaningfully enriched the phaleristic (orders and medals) and the philopheristic (badges) collections of the National Museum of Lithuania. Since 2003, these two collections (awards and badges) are separated, and the exhibits collected by A. Astikas comprise a very valuable part of these both collections.

NACIONALINIO M. K. ČIURLIONIO DAILĖS MUZIEJAUS NUMIZMATIKOS SKYRIAUS RINKINIŲ EKSPONAVIMO BEI PRISTATYMO VISUOMENEI GALIMYBĖS

Beta Umbrasienė, prof. Stanislovas Sajauskas
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Per paskutiniuosius 20 metų muziejinė veikla įgavo pagreitį, tapo matoma ir prieinama vartotojui, muziejai sėkmingai transformavosi į dinamiškas kultūros ir mokslo pažinimo erdves. Su besikeičiančiais muziejais pasikeitė ir žmonių požiūris į juos, o kartu užaugo ir nauja muziejų lankytojų karta. Didesnė visuomenės dalis atrado muziejus iš naujo, o muziejų darbuotojams atsirado daugiau galimybių rengti tarptautines parodas, bendradarbiauti projektuose, mokytis ir keistis patirtimi.

Pagrindiniai muziejų uždaviniai išliko tie patys: kaupti istorijos ir kultūros palikimą, užtikrinti vertybių saugojimą ir skleisti jas plačiajai visuomenei. Tai yra muziejų veiklos esmė. Kasdienis muziejininkų darbas (ekspонатų inventorinimas, rinkinių tvarkymas) visuomenei ne toks įdomus ir suprantamas, tačiau kai organizuojamos parodos, atnaujinamos ekspozicijos, kuriamos edukacinės programos – čia muziejų darbuotojų ir lankytojų interesai sutampa. Vieni siekia parodyti, kiti džiaugiasi galėdami pamatyti, pažinti.

Pagrindinis straipsnio tikslas – apžvelgti Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus veiklą 1990–2010 m., supažindinti su rinkinių populiarinimo ir prieinamumo visuomenei galimybėmis. Numizmatikos skyriaus rinkiniai yra išskirtiniai dėl gausos ir įvairovės. Apie atskirus rinkinius pranešimai skaityti konferencijose Lietuvoje ir užsienyje. Kai kurie iš jų yra nepaprastai vertingi, todėl galėtų puikuotis ekspozicinėse vitrinose ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Šiuo metu Numizmatikos skyriaus rinkiniuose yra 185 249 pagrindinio fondo eksponatai, pagalbiniam fonde – 538. Ekspонатų skaičiumi tai bene didžiausias ir gausiausias skyrius iš visų Lietuvos muziejų. Jame eksponatai suskirstyti į 8 rinkinius. Gausiausi yra monetų ir medalių rinkiniai. Kartu su kitais rinkiniais (sfragistikos, filatelijos, valstybės ženklų, bonistikos, faleristikos, pirmųjų tautų pinigų) – tai unikalus vienoje vietoje saugojamas materialus istorijos paveldas. Tai įpareigoja skyriaus darbuotojus ne tik saugoti šį kelių kartų puoselėtą palikimą, bet ir skleisti apie jį žinią. Mintis, kad jau atėjo laikas kurti nuoseklias numizmatikos ekspozicijas, buvo diskutuota 2000 m. Kaune vykusioje Lietuvos muziejų asociacijos (toliau – LMA) konferencijoje „Lietuvos muziejų rinkiniai. Pristatymas

visuomenei“. Joje Numizmatikos skyriaus darbuotoja Janina Abdulskytė padarė pranešimą „Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus nuolatinės ekspozicijos įrengimo problemos“. Kita skyriaus darbuotoja Rūta Verkeliene perskaitė pranešimą „Numizmatikos skyriaus parodinė veikla“. Konstatuota, kad nuolatinės numizmatikos ekspozicijos, deja, nėra nei Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, nei kituose valstybiniuose Lietuvos muziejuose. Numizmatikos eksponatai rodomi fragmentiškai bendrose muziejų ekspozicijose šalia istorijos, archeologijos ar etnografijos eksponatų. Nuolatinės ekspozicinės erdvės nebuvimas yra problema, tačiau tai nesutrukdė pristatyti reikšmingus ir įdomius rinkinius visiems, besidomintiems numizmatika, kultūra, istorija.

Per 20 Lietuvos nepriklausomybės metų itin reikšminga buvo parodinė Numizmatikos skyriaus veikla – eksponuota pakankamai daug vis kitų eksponatų. Parodos skyrėsi apimtimi ir rodytų eksponatų skaičiumi, vienos truko kelis mėnesius, kitos – net keletus metų. Kadangi fonduose saugomi kultūros turtais – monetos, banknotai, valstybės apdovanojimai, medaliai, ženklai, pašto ženklai, liudijantys garbingą Lietuvos valstybės istoriją, tai tik pasikeitus politinei santvarkai, po Lietuvos valstybės atkūrimo 1990 m., buvo galima iškelti juos į dienos šviesą. Pažymėtina, kad Numizmatikos rinkinių eksponatams Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus nuolatinėse ekspozicijose skirtas tik vienas standas M. Žilinsko paveikslų galerijoje, kuriame rodoma 41 antikinė Graikijos, Romos, Egipto, Judėjos moneta, todėl teminių ar proginių parodų rengimas iš muziejaus fondų – vienas iš svarbesnių būdų saugomus eksponatus parodyti ir kolegoms, ir muziejų lankytojams.

Galima teigti, kad Numizmatikos skyriaus istorija prasidėjo nuo parodos – 1935 m. dr. Aleksandras Mykolas Račkus atvežė iš Amerikos savo įspūdingas kolekcijas parodyti visai Lietuvai. Tūkstančiai eksponatų, anuomet demonstruotų Kaune, šiandien sudaro Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus pagrindą. Dr. A. M. Račkaus surinkta lietuviškos numizmatikos kolekcija, kurioje per 1 700 monetų, yra vertingiausia Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus numizmatikos rin-

kinio dalis. Pažymėtina, kad visas dr. A. M. Račkaus palikimas yra didelis ir įvairus, todėl jis yra nepaprastai galinga versmė tyrinėtojams, o muziejaus darbuotojai rengia ir skaito pranešimus konferencijose, publikuoja tyrinėjimų rezultatus.

1993 m. buvo paminėtas dr. A. M. Račkaus gimimo šimtmetis, surengta didelė jo rinkinių paroda ir mokslinė konferencija. Ši didžiausia (1 560 eksponatų) jubiliejinė paroda veikė 1993 m. birželio–spalio mėn.

Numizmatikos skyriuje surinktas ir saugomas išsamiausias Lietuvos Respublikos (1918–1940) apdovanojimų rinkinys. Lietuviška faleristika į muziejų pateko po sovietinės okupacijos, 1940 m., likvidavus Lietuvos Respublikos Prezidentūrą. Sovietiniu laikotarpiu šie valstybės nepriklausomybę liudiję eksponatai buvo giliai paslėpti. Dalis jų (178 eksponatai) parodyta visuomenei tik 1990 m. surengtoje parodoje „Lietuvos Respublikos garbės ženklai 1918–1940“. 2005 m. Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje lankytojams atidaryta ekspozicija „Sugrįžtančios relikvijos“, kuri veikia iki dabar. Ypatingas parodos akcentas – unikali valstybės garbės ženklų kolekcija. Tai 83 eksponatai iš Numizmatikos skyriaus rinkinio. Numizmatikos eksponatai – nedideli objektai, todėl viename ar dviejuose stenduose jų sutelpa kelios dešimtys. Pritaikius kompaktiškas muziejaus holų erdves, surengtos teminės parodos. 1991 m. parodoje „XIX–XX a. pr. medaliai lietuviška tematika“ eksponuota 100 vnt., parodoje „JAV skulptoriaus V. D. Brenerio medaliai ir plaketės“ – 30 vnt., Petro Rimšos jubiliejinėje parodoje – 30 vnt. 1992 m. surengtos 2 parodos: Kauno paveikslų galerijoje – „Popiežių portretai medaliuose“, kurioje eksponuotas 71 medalis, o M. Žilinsko paveikslų galerijoje surengtoje parodoje „Belgų medaliai“ – 90 belgų menininkų darbų. Pastaroji paroda atidaryta 1992 m. spalio mėn. ir truko iki 1993 m. liepos 15 d.

1993 m. Numizmatikos skyriaus darbuotojams buvo labai produktyvūs. Paroda „Automobilių ženklai“ veikė pusę metų, ir joje buvo eksponuojami 66 Lietuvos ir kitų Europos šalių automobilių klubų ženklai. Tais metais gegužės–liepos mėn. Rygoje (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) veikusioje parodoje „Baltijos valstybių apdovanojimai 1918–1940 m.“ skyriaus darbuotojai įrengė ekspoziciją. Numizmatikos skyrius tada pirmą kartą dalyvavo tarptautinėje parodoje, ir čia buvo pristatytas 71 eksponatas. Minint Lietuvos banko ir lito 75-metį, Lietuvos banko Kauno skyriuje parengta paroda „Lietuvos bankui ir litui – 75“. Parodoje buvo eksponuoti 134 skyriaus eksponatai.

1998 m. atidaryta paroda „Jaunimas atgimstančiai Lietuvai“, skirta Lietuvos nepriklausomybės 80-mečiui, kuri veikė 1998 m. vasario 13–gegužės 18 d. 1999 m. parodose muziejuje ir už jo ribų eks-

ponuoti 753 pagrindinio fondo eksponatai, 2001 m. – 543. Parodoje „Lietuvos pinigai XII a. pab.–XX a. I p.“ buvo galima pamatyti 482 numizmatikos rinkinio eksponatus. Paroda veikė iki 2003 m. vasario mėn. 2003 m. muziejuje eksponuota 613 pagrindinio fondo eksponatų. Tais metais Numizmatikos skyriaus darbuotojai kuravo 3 parodas, iš kurių didžiausia buvo „Kaip lietuviai Amerikoje gyveno“. Joje buvo pateikta medžiaga, iliustruojanti dr. A. M. Račkaus asmenybę ir veiklą. Minėta paroda buvo skirta jo gimimo 110-osioms metinėms. Tradicija tapo kasmet rengti įgytų naujų eksponatų parodas. Jose visuomenei pristatoma nuo keliasdešimties iki kelių šimtų paskutiniaisiais metais į muziejų patekusių eksponatų.

2006 m. vasario 15 d. Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje Kaune visuomenei pristatyta paroda „Iš Lito istorijos“. Joje rodyta 313 eksponatų, atskleidžiančių nacionalinės valiutos istoriją nuo Pirmosios Lietuvos Respublikos monetų ir banknotų iki šių dienų. Buvo eksponuojami monetų ir banknotų eskizai, projektai, bandomųjų monetų spaudai ir atliejos, proginės monetos, taip pat ir naujieji šiuolaikiniai pinigų projektai, spaustuvių klišės, gipsiniai modeliai bei bandomieji pavyzdžiai, paskolinti iš Lietuvos banko.

Kitos muziejinės veiklos formos, padedančios pristatyti saugomas vertybes – dalyvavimas konferencijose, straipsnių rašymas, tyrinėjimų publikavimas, informacinių leidinių ar katalogų rengimas bei leidimas. Numizmatikos skyriaus darbuotojai nuolat dalyvauja Lenkijos numizmatikos draugijos organizuojamose tarptautinėse mokslinėse numizmatikos konferencijose nuo jų organizavimo pradžios. Jos pradėtos rengti 1996 m. ir periodiškai vyksta Supraslėje, pastaraisiais metais – Balstogėje ir Augustave. 1996 m. 3 skyriaus darbuotojai dalyvavo Lenkijos Numizmatų draugijos tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Baltarusijos, Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos numizmatika“, vykusioje Supraslėje. Buvo perskaityti 3 pranešimai „Kolekcininkas Aleksandras Račkus ir jo Lietuvos numizmatikos rinkinys Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje“, „Lietuvos Respublikos (1918–1940) garbės ženklų kolekcija Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje“ ir „Naujausi lobiai, priimti į Nacionalinį M. K. Čiurlionio dailės muziejų“. Taip su muziejuje saugomais rinkiniais buvo supažindinti užsienio mokslininkai. Trakų istorijos muziejus 2005 m. surengė tarptautinę konferenciją „Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje“. Stanislovas Sajauskas ir Ignas Narbutas parengė pranešimus: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika“ ir „XIX a. pab.–XX a. pr. JAV lietuvių faleristika“. Tyrinėjimų medžiaga – Šančių lobiai ir dr. A. M. Račkaus rinkinių eksponatai.

Paroda „Iš Lito istorijos“

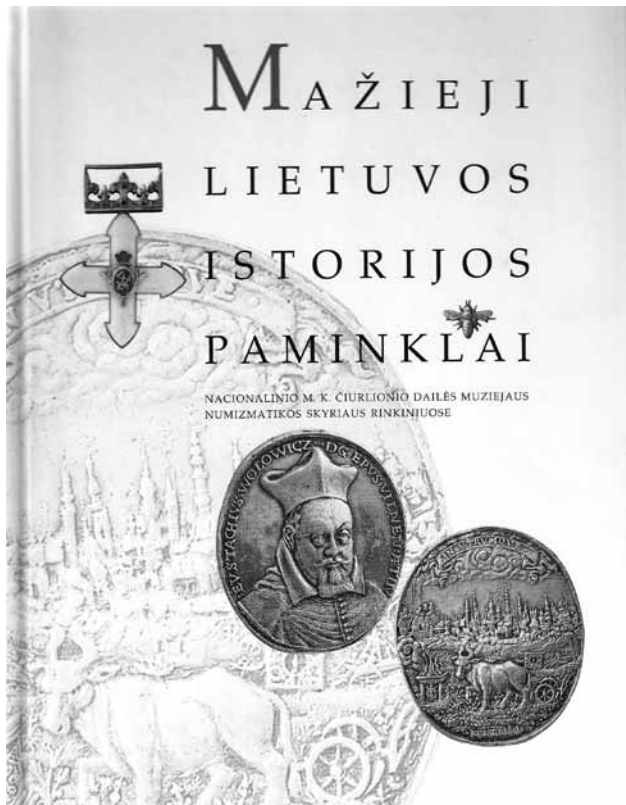
Aktyvus dalyvavimas konferencijose leidžia pristatyti rinkinius, publikuojami pranešimai tampa vertingu informaciniu šaltiniu tolimesniems tyrinėjimams. 1993 m. Numizmatikos skyriaus darbuotojams pavyko suorganizuoti tik vieną mokslinę konferenciją, skirtą dr. A. M. Račkaus 100-osioms gimimo metinėms. Skyriaus darbuotojai daugelį mokslinių publikacijų parašė savo iniciatyva, taip pat dalyvavo kitų organizacijų projektuose. Nevengiama publikacijų periodinėje spaudoje: įvairiomis progomis duodami interviu ar skelbiama informacija apie renginius per radiją ir televiziją.

Muziejininkai ypatingą dėmesį skyrė ir skiria Numizmatikos skyriaus medžiagos moksliniam tyrinėjimui, dalyvauja LMA Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos (toliau – LMA RMTS) organizuojamoje konferencijose, rengia ir skaito jose pranešimus. Pirmoji LMA RMTS konferencija „Lietuvos muziejų rinkiniai“ įvyko Rokiškio krašto muziejuje 1998 m. balandžio 30–gegužės 1 d. Nuo to laiko skyriaus darbuotojai kiekvienais metais dalyvauja LMA RMTS konferencijose, atitinkančiose Numizmatikos skyriaus veiklos profilį.

Labai reikšmingas darbas padarytas 1999 m. – laimėjus 1998 m. paskelbtą Lietuvos Respublikos Prezidentūros konkursą, skirtą Lietuvos nepriklausomybės 80-mečiui, išleistas ir 1999 m. birželio 25 d. visuomenei pristatytas albumas „Mažieji Lietuvos istorijos paminklai Nacionalinio M. K. Čiurlionio mu-

ziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose“. Albume supažindinama su lituanistiniu dr. A. M. Račkaus palikimu ir kitais Numizmatikos skyriaus rarisetais: monetomis, garbės ženklais, medaliais, ženkleliais ir vertybiniais popieriais; jo sudarytojai ir autoriai – Numizmatikos skyriaus darbuotojai J. Abdulskytė, S. Sajauskas ir R. Verkeliene. Rengiant albumą, buvo peržiūrėti rinkiniai, atrinkti lituanistikos eksponatai.

S. Sajauskas susistemino ir aprašė labai gausią dr. A. M. Račkaus biblioteką, kurioje yra daugiau kaip 1 700 numizmatikos, istorijos, faleristikos ir kitokių leidinių. Pirmą kartą aprašymas buvo paskelbtas 2002 m. LMA RMTS konferencijoje Kėdainiuose, o 2006 m. – Lietuvos nacionalinio muziejaus leidžiamame metraštyje „Numizmatika“. Muziejininkų darbai publikuojami profesiniuose leidiniuose „Lietuvos muziejų rinkiniai“, „Muziejininkystės biuletenis“, pastaruoju metu – žurnale „Lietuvos muziejai“. Žurnaluose „Pinigų studijos“, „Archeologia Litwana“, „Kultūros barai“, „Kolekcija“, metraštyje „Numizmatika“ paskelbti tyrinėjimai ir straipsniai: „Kauno Benediktinių vienuolyno lobis“, „Amerikos lietuvių organizacijos ir jų ženkleliai“, „Šančių lobis: numizmatinio tyrimo problema“, „Iš Lito istorijos“, „Šv. Jurgio atributai Lietuvos numizmatikoje“, „Nauji lietuviškų Jogailos monetų radiniai Rytų Lietuvoje“ ir daugelis kitų, populiariančių muziejaus rinkinius. Lietuvos istorijos instituto tęstiniame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 metais“ (Vilnius, 1996) at-

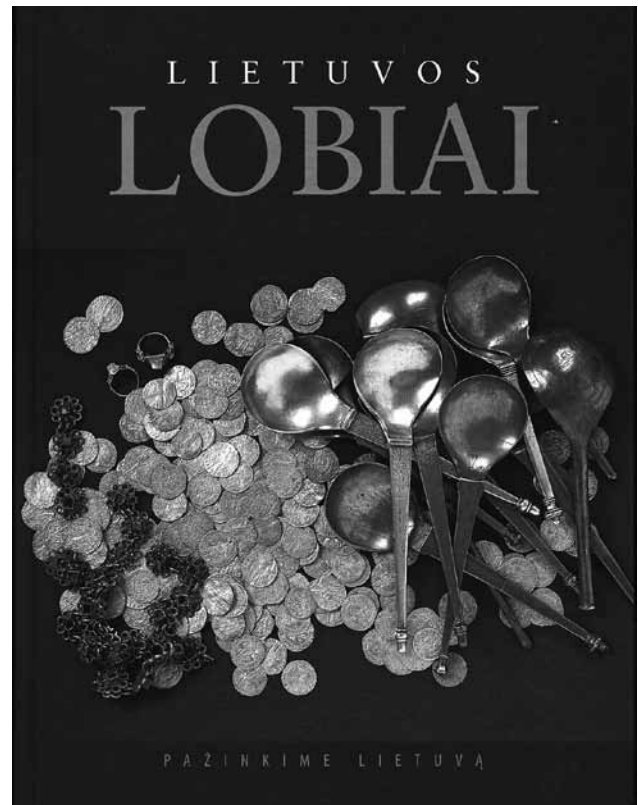
Knyga „Mažieji Lietuvos istorijos paminklai Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose“

spausdinti 2 straipsniai, pristatantys Kauno Benediktinių vienuolyno ir Kazlų Rūdos monetų lobius.

Taip pat pažymėtinas bendradarbiavimas su Lietuvos leidyklomis: joms parūpinta numizmatikos objektų iliustracijų, jų leidiniuose skelbiami straipsniai apie muziejuje esančius lobius, unikalios monetas, valstybinius ir organizacijų garbės ženklus. Tokio bendro darbo pavyzdys yra „Šviesos“ leidyklos išleista knyga „Lietuvos lobiai“, kurios viršelyje – didžiausias Lietuvoje auksinių monetų Nasvytalių lobiai, saugomas Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriuje. Knygos atskirų skyrių tekstus rašė Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus darbuotojai.

Muziejininkai pateikė eksponatus Lietuvos banko užsakymu sukurtam dokumentiniam filmui „Iš lito istorijos“ (režisierius Rimtautas Šilinis, operatorius Viktoras Radzevičius). Filmuoti 86 skyriaus eksponatai – lietuviškos monetos ir banknotai. Sukurti dokumentiniai DVD filmai: 2002 m. – „Iš lito istorijos. Banknotai“, 2004 m. – „Iš lito istorijos. Monetos“.

Numizmatikos skyriaus rinkinių eksponatai nuolat pristatomi kitų Lietuvos muziejų rengiamose parodose (paroda „Lietuva 1990–1995. Numizmatika, filatelija, faleristika“ Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Vilniuje (1995 m. gruodžio 7–1996 m. vasario 11 d.); Lietuvos banko surengta paroda „Ver-

Knyga „Lietuvos lobiai“

tybiniai popieriai Lietuvoje. Akcijos ir lakštai“ Vilniuje). Ypač vaisingas buvo bendradarbiavimas su Trakų istorijos muziejumi. Trakų Salos pilyje surengta Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus ir Trakų istorijos muziejaus bendra paroda „Valstybinės heraldikos raida. Karaliaus Mindaugo laikai–XX a.“, vykusioje 1998 m. vasario–birželio mėn. Šioje parodoje pirmą kartą tiek daug eksponatų (214 vnt.) buvo pristatyta kitame muziejuje. Dar viena bendra paroda „Dviratis, motociklas, automobilis ir Lietuva“ eksponuota Trakų istorijos muziejuje 1999 m. gegužės–rugsėjo mėn. Bendromis muziejininkų pastangomis ir Trakų istorijos muziejaus lėšomis buvo išleisti šių parodų katalogai. Taip pat skyriaus eksponatų buvo galima pamatyti Trakų istorijos muziejaus surengtoje parodoje „Lietuva atvirukuose ir taikomojoje dailėje“, vykusioje 2002 m. balandžio–spalio mėn. Eksponuoti Lietuvos automobilių klubo ženklai ir plaketės, P. Rimšos medaliai. Dalyvauta Vytauto Didžiojo karo muziejaus surengtoje parodoje „Šiaurės karas ir Lietuva“. Apmaudu, kad nepavyko išleisti daugumos parodų katalogų, apsiribota plakatu, afiša ar bukletu, todėl sumažėjo jų reikšmė ir išliekamoji vertė.

Graži išimtis yra naujausia paroda „Vytis: istorija ir dailė“, skirta Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui ir atidaryta 2009 m. liepos 2 d. Dalis parodos eksponatų iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinių lankytojams buvo rodomi pirmą kartą. Iš viso parodoje eksponuoti 366 eksponatai,

Paroda „Vytis: istorija ir dailė“

Parodos „Vytis: istorija ir dailė“ katalogas

apimantys laikotarpį nuo XIV a. iki šių dienų. Parodoje taip pat dalyvavo ir eksponatus pristatė Vytauto Didžiojo karo muziejus, Trakų istorijos muziejus, Lietuvos nacionalinis muziejus, Marijampolės Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejus, Vilkaviškio

Literatūra

1. Abdulskytė J. Kauno Benediktinių lobis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 354–356.

vyskupijos muziejus ir privatūs asmenys. Monetos, banknotai, vertybiniai popieriai, valstybiniai apdovanojimai, dokumentai, atvirukai, pašto ženklai, vėliavos, meno dirbiniai ir dailės kūriniai – tai labai skirtingi ir daugeliu prasmų vertingi eksponatai, kuriuos vienijo svarbiausias lietuviškas heraldinis ženklas – Vytis. Paroda buvo projektinis renginys, kuriuo tęsiama Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus parodų, skirtų istoriniams simboliams, tradicija. Pažymėtina, kad šįkart buvo parengtas ir 700 vnt. tiražu išleistas spalvotas parodos katalogas. Parodos rengimą ir katalogo leidimą parėmė Lietuvos Respublikos kultūros ministerija ir Kauno miesto savivaldybė.

Numizmatikos eksponatai – mažieji Lietuvos istorijos liudytojai, todėl rengiant parodas jie pateikiami kaskart vis kitaip: kaip istorijos mokslo šaltiniai, valstybingumo simboliai, dailės kūriniai. Muziejuje surengtos 24 parodos, kuriose eksponuoti keli tūkstančiai Numizmatikos skyriaus eksponatų. Ypačingai glaudžiai bendradarbiauta su Trakų istorijos muziejumi, Vytauto Didžiojo karo muziejumi bei neseniai įsteigtu Kauno miesto muziejumi. Skyriaus eksponatai pristatyti Lietuvos nacionalinio, Lietuvos banko muziejų surengtose parodose.

Išnaudotos ir kitos veiklos formos: pranešimų skaitymas konferencijose, pasirinktų temų tyrinėjimas ir publikacijų rengimas. Visa tai leido supažindinti kolegas ir plačiąją visuomenę su fonduose saugomais vertingais, itin retais ar unikaliais kultūros objektais.

2. Abdulskytė J. Collector Aleksandras Račkus and his Lithuanian numismatics, *Material z II Międzynarodowej Konferencji Nu-*

- mizmatycznej „Rozwoj muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawniej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie“ (*Supraśl, 1996 09 5–7*), Warszawa, 1997, s. 83–88.
3. Abdulsykė J., Sajauskas S., Verkėlienė R. *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai*, Vilnius, 1999.
  4. Abdulsykė J. Nuolatinės numizmatikos ekspozicijos įrengimo problemos, *Lietuvos muziejų rinkiniai. Pristatymas visuomenei*, Kaunas, 2000, p. 19–21.
  5. Michelbertas M., Sajauskas S., Norkutė R., Kogelytė-Simanaitienė R., Škiudienė R. *Lietuvos lobiai*, Vilnius, 2007, p. 18–45.
  6. Narbutas I. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė, *Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje. Konferencijos medžiaga. Trakų salos pilis, 2005 m. gegužės 13 d.*, Trakai, 2006, p. 56–58.
  7. Narbutas I. Iš lito istorijos, *Numizmatika*, 2007, nr. 7–8, p. 313–316.
  8. Narbutas I., Žaliaduonienė B., Sajauskas S. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyrius – Aleksandro Mykolo Račkaus (1893–1965) memorialas, *Lietuvos muziejų rinkiniai. XI konferencija „Memorialistika Lietuvos muziejuose“*, 2008, nr. 7, p. 27–34.
  9. Narbutas I., Sajauskas S., Žaliaduonienė B. *Vytis: istorija ir dailė* [parodos katalogas], Kaunas, 2009.
  10. Poviliūnas V., Sajauskas S. *Lietuvos valstybinės heraldikos raida* [parodos katalogas], Trakai, 1998.
  11. Sajauskas S. The latest treasures of coins in M. K. Čiurlionis art museum, *Material z II Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej „Rozwoj muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawniej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie“* (*Supraśl, 1996 09 5–7*), Warszawa, 1997, s. 89–92.
  12. Sajauskas S., Sajauskas J. Baltimorės lietuvių draugijų gairės, *Kolekcija*, 1998, nr. 6, p. 40–42.
  13. Sajauskas S. Aleksandro Račkaus atvirukai, *Kolekcija*, 1998, nr. 6, p. 78–82.
  14. Sajauskas S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų le-
gendų studija, *Pinigų studijos*, 1999, nr. 2, p. 38–43.
  15. Sajauskas S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bandomosios monetos, *Pinigų studijos*, 2000, nr. 4, p. 63–68.
  16. Sajauskas S. Aleksandro M. Račkaus numizmatinių knygų biblioteka Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, *Numizmatika*, Vilnius, 2003–2004, nr. 5, p. 319–357.
  17. Sajauskas S. Pirmųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų ypatybės, *Pinigų studijos*, 2004, nr. 2, p. 79–92.
  18. Sajauskas S. Šančių lobis: numizmatinio tyrimo problema, *Lietuvos muziejų rinkiniai. VII mokslinė konferencija „Lituanistika muziejuose: faktai, sampratos, procesai“*, 2004, nr. 3, p. 7–12.
  19. Sajauskas S. Relikvijų sugrįžimas į senąją prezidentūrą, *Draugas*, Čikaga, 2005, liepos 26, vol. XCVI, p. 4.
  20. Sajauskas S. Jogailos denarų mįslė. Slibinas lietuvių numizmatikoje ir heraldikoje, *Kultūros barai*, 2008, nr. 7–8, p. 116–120.
  21. Sajauskas S. Skirgailos vasalinės lietuviškos monetos. Valstybinių heraldinių simbolių kalba LDK ankstyvosiose monetose, *Kultūros barai*, 2008, nr. 9, p. 98–104.
  22. Sajauskas S. Nauji lietuviškų Jogailos monetų radiniai Rytų Lietuvoje, *Archaeologia Lituana*, 2009, nr. 10, p. 174–182.
  23. Verkėlienė R. Kazlų Rūdos monetų lobis, *Archeologiniai tyrimėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 382–388.
  24. Verkėlienė R. Decorations of the Republic of Lithuania, *Material z II Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej „Rozwoj muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawniej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie“* (*Supraśl, 1996 09 5–7*), Warszawa, 1997, s. 137–140.
  25. Verkėlienė R. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus parodinė veikla, *Lietuvos muziejų rinkiniai. Pristatymas visuomenei*, Kaunas, 2000, p. 23–25.
  26. Umbrasienė B. Išskirtinė paroda Kaune „Vytis: istorija ir dailė“, *Lietuvos muziejai*, 2009, nr. 3, p. 21–22.

THE POSSIBILITIES OF EXPOSITION AND PRESENTATION OF COLLECTIONS FROM M. K. ČIURLIONIS NATIONAL ART MUSEUM, NUMISMATIC DEPARTMENT

Beta Umbrasienė, Stanislovas Sajauskas

M. K. Čiurlionis National Art Museum

The main objective of this article is to review the activities of the Numismatic Department during the period of 1990–2010, the potential of collection’s popularization and the public access possibilities. The collections from M. K. Čiurlionis National Art Museum Numismatic Department are exceptional in their abundance and diversity. The extremely valuable, interesting and unique numismatic items can be demonstrated not only in Lithuania, but also in other European countries. Having no space for permanent exposition, due to active and purposeful activities, the Numismatic Department was able to deliver rich and interesting collections during the 20 year period of Lithuanian independence. 24 exhibitions, displaying several thousand of Lithuanian numismatics, historical and cultural exhibits have been organized. The

latest exhibition “Vytis: History and Art” devoted to commemoration of the Millennium of Lithuania’s name was opened in 2009, July 2–2010, March 14. 700 copies of exhibition catalogue with color images was prepared and issued. Numismatic objects are viewed in a new aspect in exhibitions: as historic science objects, a source of nationhood, and as works of art. The Department works actively researching its collections and disseminating research results during scientific conferences in Lithuania and abroad, publishing books and periodicals. We wish to emphasize the collaboration with other Lithuanian museums while organizing exhibitions, especially with Trakai History Museum, Museum of the Bank of Lithuania, Vytautas the Great War Museum, and Kaunas City Museum.

ANTANAS KAZIMIERAS DILYS – FOTOGRAFIJOS MUZIEJAUS ĮKŪRĖJAS IR FOTOGRAFIJOS PAVELDO PUOSELĖTOJAS ŠIAULIUOSE

Teklė Tomkutė

Šiaulių „Aušros“ muziejus

Šio straipsnio tikslas – atskleisti reikšmingiausias gerai žinomo Lietuvos fotografo, Lietuvos fotomenininkų sąjungos garbės nario, ilgamečio ELTOS korespondento, Lietuvos meno kūrėjo, muziejininko ir filokartininko Antano Dilio darbus, kurie daro įtaką ne tik Šiaulių „Aušros“ muziejaus veiklai, bet ir visam kultūriniam Šiaulių miesto gyvenimui. Remiantis iki šiol parašytais straipsniais ir publikacijomis bei fotografo papasakota autobiografija, stengiamasi išdėstyti pačius ryškiausius profesinius A. Dilio laimėjimus, susijusius su muziejininkyste, Fotografijos muziejaus įkūrimu, fotografijos paveldo puoselėjimu.

Antanas Kazimieras Dilys gimė 1932 m. sausio 1 d. Storių k., Anykščių vlsč. Jis save pristato kaip anykštėną, nes brangina gimtąjį kraštą. Pirmuosius rusiškus fotoaparatus, ir kaip pats vadina, pirmuosius „išdykavimus“ su fotografija prisimena nuo mokyklos laikų¹. Tuomet A. Dilys pradėjo fotografuoti savo aplinką: draugus, kaimynus, kaimo vaizdus ir darbus. Fotografuodamas gimtajame krašte, perprato kompozicijos dėsnius, įvaldė fototechniką.

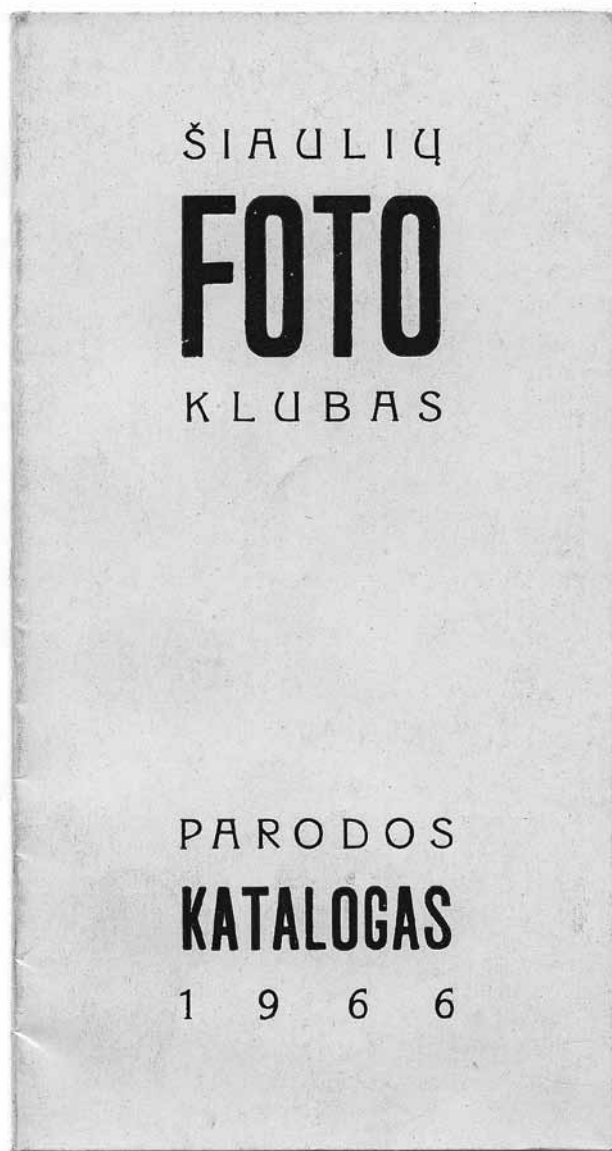
1957 m. baigė Anykščių darbo jaunimo vidurinę mokyklą. Būsimą fotografą pradėjo mokyti Antanas Puodžiūnas. Pirmoji publikuota fotografija – kolūkio agronomo portretas. Ši publikacija A. Diliui suteikė pasitikėjimo savimi, pripildė jėgų ir noro toliau fotografuoti. 1962–1963 m. jis studijavo Maskvos (Rusija) centriniuose žurnalistikos namuose fotoreportažo meno specialybę. A. Dilio fotografijas pradėjo spausdinti rajoniniai laikraščiai. Nuo 1962 m. dirbo Anykščių rajono laikraščio „Kolektyvinis darbas“ fotokorespondentu.

Mėgstamas darbas A. Dilį vertė galvoti tik apie fotografiją ir jau nuo 1963 m. jis pradėjo dirbti Lietuvos telegramų agentūros (ELTA) fotokorespondentu: iš pradžių – Anykščių r., paskui jo veiklos geografija išsiplėtė vos ne iki trečdalis Lietuvos – nuo Zarasų, Kėdainių iki Mažeikių. *Vykdydamas redakcijos užduotis, kartu kaupė ir asmeninį archyvą, daugiausia fotografuodamas tai, kas ideologizuotai tarybinei spaudai būdavo neįdomu ar net draudžiama: etnografija, religija, žmonių portretai.*²

1963 m. A. Dilys savo gyvenimą susiejo su Šiauliais. Jaunas korespondentas greitai pritapo prie šiauliėčių fotografų bendruomenės. Jau 1966 m. jis subūrė

Šiaulių fotografus į fotoklubą ir pradėjo jam vadovauti. Tais pačiais metais fotoklubo nariai pakvietė į pirmąją fotoparodą, kurioje dalyvavo 15 Šiaulių miesto fotomenininkų, buvo išleistas bukletas.

Šiaulių „Aušros“ muziejuje 1969 m. fotoklubo iniciatyva buvo surengta pirmoji respublikinė fotoklubų paroda. Šiaulių universiteto prof. Vytenis Rimkus išleistame parodos kataloge rašė, jog Šiaulių fotoklubas ne tik organizuoja parodas, bet ir ugdo

Pirmosios Šiaulių fotoklubo parodos, vykusios 1966 m., katalogas

*Lietuvos SSR
fotografijos meno
draugijos Fotografijos
muziejaus atidarymas
1973 m. gegužės 25 d.*

*Centre –
Antanas Dilys.
Fot. Stanislovas
Žvirgždas*

profesinį narių meistriškumą bei renka Lietuvos fotografijos istorijos medžiagą³. Iš tiesų A. Dilys prisimena, kad jau tuo metu buvo „užsikrėtęs“ senienomis: buvo pradėjęs rinkti senus fotoaparatus, žurnalus, leidinius, fotografijas.

Per pirmosios respublikinės fotoklubų parodos aptarimą miesto Kultūros namuose A. Dilys paskelbė apie steigiamą fotografijos muziejų. Jis pats šį spontanišką pasiūlymą vadina „išsišokimu“, tačiau idėją – kurti fotografijos muziejų Šiauliuose – karštai palaikė į parodos atidarymą atvažiaavę vilnietis žurnalistas Sigitas Krivickas ir kaunietis fotomenininkas Povilas Karpavičius, kurie skatino kuo plačiau skelbti šią žinią, kad atsilieptų daugiau fotomeno gerbėjų ir padėtų kurti fotografijos muziejų⁴. Tokio muziejaus vizija kilo iš noro sukaupti viską, kas buvo susiję su Šiaulių fotoklubo veikla: nuo klubo ženkliukų, parodų katalogų iki narių darbų. Tuo metu panašaus muziejaus nebuvo visoje Sovietų Sąjungoje. Autoritetingiausi fotografijos kritikai, A. Dilio amžininkai, pripažįsta: *Šiaulių Fotografijos muziejaus pradininkas, jo įkūrėjas Antanas Dilys, regis, buvo pirmasis po Antrojo pasaulinio karo, kuris suvokė fotografijos paveldo svarbą mūsų kultūrai. 1967 m. įkūrus Šiau-*

*lių fotoklubą, jis iškart pasiūlė steigti fotografijos muziejų, kuriame būtų sukaupta ir eksponuojama ne tik fotografijos technika, literatūra, bet ir archyvinės fotografijos bei negatyvai. Taip į muziejų pateko ne vieno iškilaus fotografo palikimas.*⁵

Prasidėjo sunkus darbas surinkti būsimam muziejui eksponatus. Fotografijos muziejaus kūrėjas užmezgė ryšius su 14 šalių fotografijos muziejais, keitėsi eksponatais, leidiniais. Garsus fotografas Stanislovas Žvirgždas A. Dilį lygina su kraštotyrininku ir fotografu Baliu Buraču, nes iš kelionių taip pat sugrįždavo su stikliniais negatyvais, pageltusiomis fotografijomis, jeigu užtekdavo lėšų – ir su senoviniais fotoaparatais ar objektyvais⁶. Talkinant tuometinei Lietuvos fotomeno draugijai, kurios ilgamečiu valdybos prezidento nariu buvo A. Dilys, palaipsniui surinkti eksponatai: griozdiškos medinės fotokameros ir kita fototechnika, senos ir naujos fotografijos, ryškinimo įranga, seno fotopopieriaus pavyzdžiai, stikliniai negatyvai bei kiti eksponatai. Žinia apie tokio muziejaus kūrimąsi sklido vis plačiau, todėl atsirado žmonių, kurie patys ieškojo A. Dilio, siūlė ir dovanojo naujus eksponatus. Dėl pagrindinio ir nenuilstančio entuziasto pastangų, aukojamo laiko ir energijos

Pirmoji Lietuvos SSR fotografijos meno draugijos Fotografijos muziejaus ekspozicija. 1973 m. gegužės 25 d. Fot. Stanislovas Žvirgždas

Šiaulių fotografijos muziejus. 1985 m. Fot. Vladas Mikalauskas

1971 m. pabaigoje būsimasis fotografijos muziejus buvo sukaupęs kelis tūkstančius eksponatų⁷.

Pirmoji Fotografijos muziejaus ekspozicija atvėrė duris „Aušros“ muziejaus Aušros alėjos rūmuose. Labai paprastomis sąlygomis, pasitelkęs kelis pagalbinius, iš sukaupėtų eksponatų, kaip pats teigė, per 10 parų parengė pirmąją ekspoziciją ir 1973 m. gegužės 25 d. įvyko pirmojo tuometinėje Sovietų Sąjungoje Lietuvos SSR meno draugijos Fotografijos muziejaus atidarymas. Atidaryme dalyvavo svečių iš Latvijos, Estijos, Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas), Maskvos. Apie šį reikšmingą Lietuvos fotografijos ir muziejų istorijai įvykį rašė užsienio spauda.

Vėliau, 1976 m., Fotografijos muziejus prijungtas prie Šiaulių „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejaus. A. Dilys buvo pirmuoju Fotografijos muziejaus vadovu, po kurio laiko – Šiaulių „Aušros“ muziejaus Fotografijos skyriaus vedėju. 1977 m. gruodžio mėn. muziejuje buvo surengtas sąjunginis fotografijos meno festivalis. Jo metu vyko mokslinė-praktinė konferencija „Fotografija ir dabartis“, tarprespublikinės parodos „Gintaro kraštas“ atidarymas, kiti renginiai. Šiaulių miestas (kartu su Fotografijos muziejumi) dėl A. Dilio iniciatyva rengtų parodų, mokslinių konferencijų, fotomeno festivalio tapo ryškiu Lietuvos fotografijos meno centru. A. Dilys ne vien organizavo, bet ir buvo aktyvus daugelio renginių dalyvis, repre-

Šiaulių fotografijos muziejus.
1995 m.
Fot. Antanas Dilys

zentavo meninę Lietuvos fotografiją parodose Lietuvoje ir užsienyje, pelnė daug įvairių apdovanojimų. Per fotografijai paskirtus bemaž penkis dešimtmečius sukūrė reikšmingus fotografijų ciklus „Atgimęs kaimas“, „Duona“, „Tautinė mokykla“, „Kultūros veikėjų portretai“, „Kryžių kalnas“, „Ugniagesiai“ ir daugelį kitų įsimintinų darbų, reprezentuojančių visuomenės raidą, kultūrą ir meną.

Reikia pažymėti, kad tik išskirtinio būdo ir neeilinė asmenybė sugebėtų nuveikti tiek reikšmingų darbų. Nuoseklus ir darbštus metraštininko būdas, nuoseklus medžiagos archyvavimas, kaip teigia pats A. Dilys, yra paveldėtas, o pagrindinė mokykla buvo darbo patirtis ELTA, kurioje išmoko tvarkyti negatyvų archyvus, juos kruopščiai aprašinėti ir rūšiuoti. Buvęs ilgametis korespondentas suteikė nemirtingumo tūkstančiams įvykių, vietovių, žmonių. A. Dilio dėka įkurtame muziejuje jau beveik keturis dešimtmečius saugomos fotografijų kolekcijos, ištisi negatyvų archyvai ir kiti eksponatai tapo fotografijos istorijos lobynu.

Nuo 2009 m. spalio 18 d. vienintelis Fotografijos muziejus Lietuvoje dėl rekonstrukcijos keleriems metams užvėrė duris lankytojams. Šiuo metu rekonstruojamas muziejus ateityje taps vienu iš moderniausių Fotografijos muziejų Europoje. Įgyvendinus Fotografijos muziejaus rekonstravimo projektą, jis

pasikeis neatpažįstamai – taps šiuolaikišku daugiafunkciu kultūros centru. Planuojama, kad 2013 m., minint 40-ąją Fotografijos muziejaus įkūrimo sukaktį, vyks ir rekonstruoto muziejaus atidarymo šventė⁸.

Šiandien A. Dilį galima vadinti Šiaulių – fotografijos miesto – kūrėju. Jo dėka miesto kultūrai buvo atverti platūs fotografijos sklaidos horizontai. Fotografijos muziejaus įkūrimas pratęsė senąsias miesto fotografijos tradicijas, leido plėtotis vizualiajai kultūrai bei reprezentuoti istoriją.

Svarbiausios Antano Dilio biografijos datos

1932 m. sausio 1 d. – gimimo data.

1962 m. Anykščių r. laikraščio „Kolektyvinis darbas“ fotokorespondentas.

1962–1963 m. studijavo Maskvos centriniuose žurnalistikos namuose.

1962–2000 m. – ELTA fotokorespondentas.

1963 m. pradėjo veiklą Šiauliuose.

1966 m. Šiauliuose subūrė fotoklubą.

1969 m. buvo steigiamos Lietuvos fotografijos meno draugijos organizacinio komiteto narys.

1970 m. Šiaulių „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejuje surengė pirmąją respublikinę Lietuvos fotoklubų parodą.

1970 m. Šiaulių fotoklubas, vadovaujamas

A. Dilio, paskelbė, jog imasi kurti pirmąjį fotografijos muziejų Šiauliuose⁹.

1971 m. Šiauliuose įsteigė Lietuvos SSR fotografijos meno draugijos skyrių.

1973 m. gegužės 25 d. Šiauliuose atidarė pirmąjį tuometinėje Sovietų Sąjungoje Lietuvos SSR fotografijos meno draugijos Fotografijos muziejų.

1974–1975 m. suorganizavo Liaudies universiteto Foto-, kino, televizijos meno ir istorijos fakulteto mokymus.

1976 m. Fotografijos muziejus prijungtas prie Šiaulių „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejaus (dabar – Šiaulių „Aušros“ muziejus). A. Dilys tapo pirmuoju Fotografijos muziejaus vadovu.

1976–1977 m. A. Dilys – Šiaulių „Aušros“ muziejaus Fotografijos skyriaus vedėjas.

1977 m. surengė sąjunginį fotografijos meno festivalį Šiauliuose.

1979–1981 m. Šiaulių „Aušros“ muziejaus Fotografijos skyriuje dirbo eksponatų saugotoju.

1992 m. surengė personalinę fotografijų parodą „Kryžių kalnas“.

1997 m. tapo Lietuvos fotomenininkų sąjungos garbės nariu.

2000–2001 m. Šiaulių „Aušros“ muziejaus Fotografijos skyriuje dirbo muziejininku.

2002 m. surengė personalinę fotografijų parodą „Susitikimai“.

2003 m. Fotografijos muziejaus įkūrimo jubiliejaus proga apdovanotas Šiaulių miesto savivaldybės padėkos raštu.

2003 m. apdovanotas Valstybinės priešgaisrinės gelbėjimo tarnybos pasižymėjimo ženklu – Ugniagesio gelbėtojo žvaigžde.

2004 m. tapo Šiaulių „Aušros“ muziejaus Pelikso Bugailišio premijos laureatu.

2005 m. padovanojo muziejui 45 tūkst. neigatyvų archyvą.

Nuo 2006 m. Lietuvos Respublikos meno kūrėjas.

2006 m. surengė personalinę fotografijų parodą „Mano kolegos“.

2007 m. pristatyta jubiliejinė fotografijų paroda, skirta autoriaus 75-mečiui.

Nuorodos

¹ T. Tomkutės interviu su A. Diliu, 2010-03-23.

² Balčiūnas P. Antano Dilio žvilgsnis į istoriją ir kolegas, *Šiaulių kraštas*, 2006, sausio 16, p. 5.

³ Rimkus V. *Pirmosios respublikinės fotoklubų meninės fotografijos parodos katalogas*, Šiauliai, 1969.

⁴ Žvirgždas S. *Antano Dilio fotografijų parodos „Susitikimai“ anotacija*, Šiauliai, 2002.

⁵ Valiulis S., Žvirgždas S. Archyvų premjeros, *Archyvų metas* [parodos katalogas], Kaunas, 2008, p. 2.

⁶ *Ten pat.*

⁷ Rimkus V. Pirmasis Tarybų Sąjungoje, *Raudonoji vėliava*, 1972, rugpj. 30, p. 3.

⁸ *Investicinis projektas „Fotografijos muziejaus rekonstravimas“*. Prieiga per internetą: <http://www.ausrosmuziejus.lt/Ekspozicijos/Fotografijos-muziejus>, žiūrėta 2010-03-23.

⁹ Dilys A. Kuriamas fotomeno muziejus, *Raudonoji vėliava*, 1970, birž. 13.

Literatūra

1. *Anykštėnų biografijų žinynas*. Prieiga per internetą: <http://www.anykstenai.lt/asmenys>, žiūrėta 2010-03-24.

2. *Lietuvos fotomenininkų sąjunga*. Prieiga per internetą: <http://www.photography.lt/lt.php/Fotografai?id=147>, žiūrėta 2010-03-24.

ANTANAS KAZIMIERAS DILYS – FOUNDER OF PHOTOGRAPHY MUSEUM AND FOSTERER OF PHOTOGRAPHY HERITAGE IN ŠIAULIAI

Teklė Tomkutė

Šiauliai Aušros Mueum

The article presents major activities of Antanas Kazimieras Dilys – well-known photographer, photojournalist, collector, philocartist, museologist, famous public figure of the city Šiauliai and photography community in Lithuania. The most attention is drawn to the fact, that in 1973, on his initiative, there had been established Photography Museum in Šiauliai. It was the only one photography museum in all Soviet Union's

territory, and it still remains the only one museum of this kind in nowadays Lithuania. The article gives coherent creative photographer's portrait, starting with a period when A. Dilys moved to Šiauliai and up to this day. The article, dealing with A. Dilys' professional works in photography area, summarizes the notion, that due to this person, the photography heritage traditions originated in Šiauliai and are fostered now.

LIETUVOS SPORTO MUZIEJUS: RAIDA IR RINKINIAI

Arvydas Jakštas, Ilona Petrokienė, Eugenijus Rūkas
Lietuvos sporto muziejus

Lietuvai, kaip ir kitoms Vidurio Rytų Europos šalims, XX a. buvo esminių sociopolitinių pokyčių epocha. Valstybinio suvereniteto atkūrimas, jo praradimas ir atgavimas tiesiogiai darė įtaką visoms krašto gyvenimo sritims.

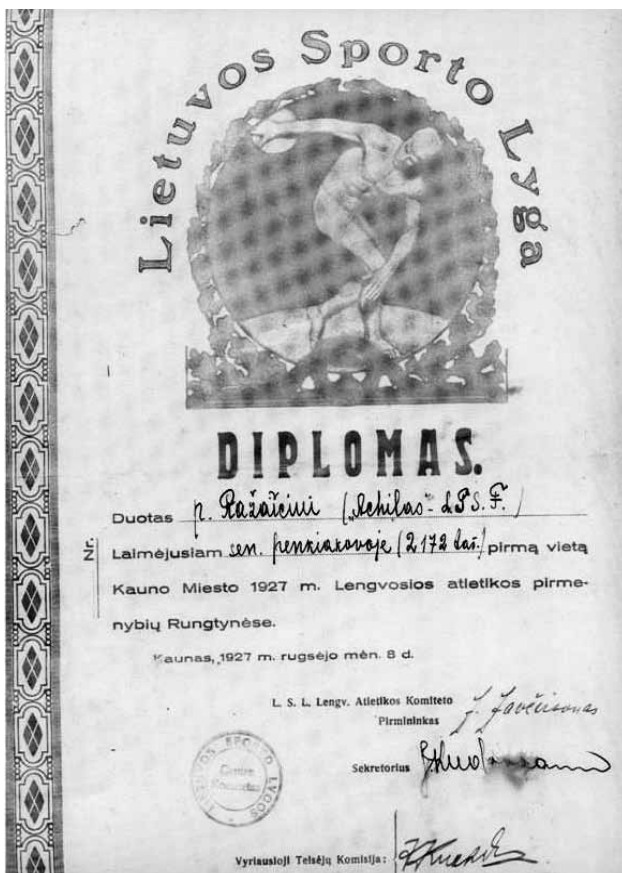
Lietuvos sporto pradžia ir pirmieji konkretūs jo plėtros žingsniai siejami su 1919 m. gegužės mėn. Kaune įkurta Lietuvos sporto sąjunga, 1920 m. rugpjūčio mėn. jos vietoje įsteigta Lietuvos fizinio lavinimosi sąjunga bei 1922 m. kovo mėn. – Lietuvos sporto lyga. Kokybiškai naują sporto raidos etapą Lietuvoje ženklino 1932 m. liepos mėn. priimtas valstybinis Kūno kultūros įstatymas ir tų pačių metų spalio mėn. Kaune įkurti Kūno kultūros rūmai, vadovaujami didelio sporto entuziasto, gydytojo Antano Jurgelionio (1894–1976).

Netrukus pradėta brandinti idėją kurti Lietuvos sporto muziejų. 1934 m. žurnale „Kūno kultūra ir sveikata“ paskelbta publikacija apie tokio muziejaus

būtinybę. Tačiau vėliau prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, sovietų ir nacių okupacijos šio sumanymo įgyvendinti neleido. Tik XX a. 8 deš. pradžioje sporto istorijos eksponatus imta kaupti Kauno valstybinio istorijos muziejaus (KVIM, dabar Vytauto Didžiojo karo muziejus – VDKM) fonduose. Tuometėje ekspozicijoje skirta vietos LSSR sporto laimėjimams nušviesti, rengtos parodos, susitikimai su žymiais sportininkais ir pan.

Padėtis pagerėjo, kai LSSR Ministrų Taryba 1981 m. gruodžio 14 d. priėmė nutarimą „Dėl tolesnio fizinės kultūros ir sporto masiškumo didinimo respublikoje“, numačiusį ir sporto muziejaus steigimą. Rinkti ir kaupti eksponatus Kultūros ministerija 1982 m. balandžio 21 d. nutarimu įpareigojo 3 respublikinius muziejus – KVIM, Šiaulių „Aušros“ ir buvusį LSSR revoliucijos muziejų Vilniuje.

Didelis sporto muziejaus kūrimo entuziastas buvo garsus Lietuvos cirko ir sporto veteranas Jonas

Lietuvos sporto lygos diplomai, įteiktas penkiakovininkui Viktorui Ražaičiui. 1927 m.

Prizas, įteiktas Jurgiui Astrauskui – I tautinės olimpiados šuolių į vandenį varžybų nugalėtoju. 1938 m.

Lietuvos sporto muziejaus ekspozicijos fragmentas

Ramanauskas (1912–1996), surinkęs nemažai visuomenės parašų, kad toks muziejus būtų įkurtas Kaune. Didžiausią darbą, kuriant būsimą sporto muziejų, nuveikė tuometis Kauno miesto kūno kultūros ir sporto skyriaus vedėjas (dabar – muziejaus direktorius) Pranas Majauskas. Jis su talkininkais rengė muziejaus steigimo strategiją, telkė organizacijas bei pavienius asmenis, kad būtų atliekami muziejui paskirtų pastatų senamiestyje remonto ir pritaikymo darbai, renkami eksponatai, rengiamos ekspozicijos ir pan. Aktyvūs talkininkai buvo Kauno sporto veteranų klubas „Ąžuolynas“, Lietuvos tautinio olimpinio komiteto Kauno miesto rėmimo grupės nariai.

Pirmaisiais muziejaininkais, tvarkančiais sporto istorijos eksponatus, tapo KVIM darbuotojai Arvydas Jakštas (dabar – Lietuvos sporto muziejaus Sporto istorijos skyriaus vedėjas) ir Algis Markūnas (dabar – VDKM Naujausiųjų laikų karybos istorijos skyriaus vedėjas). Prasidėjo kryptingas eksponatų kaupimas, parodų rengimas, iš kurių minėtinos: „Tarybų Lietuvos sporto laimėjimai“ (1976), „Lietuvos sporto ištakos ir laimėjimai“ (1988, skirta Tautinės olimpiados 50-mečiui), „Sportas Nepriklausomoje Lietuvoje“ (1991), „Lietuvos krepšiniui – 70“ ir kitos.

Reikšmingą KVIM veiklą sporto istorijos bare teigiamai įvertino sporto visuomenė. 1988 m. gruodžio mėn. Kauno sporto halėje vykusiame III Lietuvos sporto veteranų sąskrydyje dukart olimpinis čempio-

nas Gintautas Umaras muziejui įteikė odoje surašytą svarbiausių XX a. Lietuvos sporto įvykių metrašį (dabar eksponuojamas Lietuvos sporto muziejuje). Tai buvo ženkli paskata sparčiau kurti sporto muziejų.

1989 m. sausio 1 d. KVIM įkurtas Lietuvos sporto istorijos sektorius, o lygiai po metų (1990 m. sausio 1 d.) – Lietuvos sporto istorijos skyrius, kurio darbuotojai nuosekliai kaupė eksponatus, rengė parodas, gvildeno sporto istorijos klausimus.

Pradėta intensyviai ieškoti patalpų Kaune ir Vilniuje. Jų neradus, VDKM paskyrė savo patalpas Kauno senamiestyje, Muziejaus g. 7 ir 9. Pastatų rekonstrukcijos projektą parengė architektai Dalia Augustinaitė ir Reginaldas Palukaitis, ekspozicijos dizainą – architektė Rūta Kreivytė. Į čia perkėlus VDKM sukauptą sporto istorijos fondą ir sporto veteranų dovanotus eksponatus, 1991 m. rugpjūčio 2 d., vykstant IV pasaulio lietuvių sporto žaidynėms, oficialiai atidarytas Sporto istorijos skyrius, kaip VDKM padalinys. Skyriaus vedėju paskirtas A. Jakštas. 1993 m. gruodžio 27 d. lankeytojus pakvietė pirmoji ekspozicija. Jos rėmėjai buvo Kauno „Dailės“ kombinatas, sporto gaminių fabrikas „Dinamo“, UAB „Lituanika“, Panevėžio stiklo fabrikas, LR kultūros ministerija, Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, Kūno kultūros ir sporto departamentas.

Sporto istorijos skyriui įsikūrus senamiestyje, padaugėjo darbuotojų. Pradėjo dirbti patyręs muziejaininkas Algirdas Kvedaras, Fondų apskaitos ir apsaugos

sektoriui pradėjo vadovauti Ilona Petrokienė. Turėdama ir dailininkės išsilavinimą, ji tapo rengiamų parodų dizainere. 1996 m. surengtoje konferencijoje sporto paveldo klausimais Sporto istorijos skyrius pripažintas pagrindine sporto paveldo įstaiga Lietuvoje. Tačiau dėl įvairių priežasčių jis dar ilgą laiką nebuvo savarankiškas. Tik 2006 m. sausio 3 d., pasikeitus VDKM steigėjui (muziejus perėjo Krašto apsaugos ministerijos žinion), Sporto istorijos skyrius tapo savarankišku Lietuvos sporto muziejumi (toliau – LSM), jo steigėju – Kūno kultūros ir sporto departamentas prie LR Vyriausybės, muziejaus direktoriumi paskirtas P. Majauskas. Šiuo metu LSM ne tik kaupia, bet ir tiria kūno kultūros ir sporto paveldą, rengia temines parodas įvairių sporto šakų, žymių sportininkų ar sporto įvykių sukaktuvėms. Minėtinos tokios parodos, kaip „Lietuvos krepšiniui – 85“, „Lietuvos stalo tenisui – 80“, „Lietuvos lengvajai atletikai – 80“, „Pirmosios tautinės olimpiados 70-metis“, „Lietuvos plaukimui – 85“.

Muziejui priklauso 2 pastatai. Viename iš jų (Muziejaus g. 7) įsikūrę darbuotojai, antrame aukšte įrengta pagrindinė ekspozicija, edukacinė klasė, vestibulyje pristatomos teminės parodos. Gretimame pastate (Muziejaus g. 9), be Jadvygos (1920–2007) ir Jono (1012–1996) Ramanauskų Lietuvos cirko ekspozicijos, yra vadinamoji „Olimpiečių pastogė“, kurioje kartkartėmis susiburia sporto veteranai, rengiamos sporto ir meno parodos. Iš pastarųjų minėtinos: „Linijos muzika Stasio Krasausko lakštuose“ (2009 pabaiga–2010 pradžia; skirta sportininko ir dailininko 80-mečiui), tarptautinė Portugalijos meno paroda „Porto Kaunas“ (2009), „Kaunas fotonuotraukose“ (2009), fotografijų paroda „Kalnai mums savo simfoniją groja“, „Lietuvos šaulių sąjungos vėliavos ir apdovanojimai“ (skirta sąjungos 90-mečiui). „Olimpiečių pastogėje“ Vilniaus dailės akademijos Kauno fakulteto bakalaurai ir magistrai rengia savo parodas, gina baigiamuosius darbus.

Talkinant Lietuvos olimpinei akademijai, 2005 m. muziejuje surengta konferencija „Lietuvos sporto paveldo problemos“, 2007 m. – „Sporto paveldas ne tik istorijai“ ir kitos. Pranešimus skaitė žinomi sporto srities mokslininkai prof. Povilas Karoblis, prof. Stanislovas Stonkus ir kiti.

LSM leidžia parodų bukletus, 2007 m. pasirodė informacinis leidinys „Lietuvos sporto muziejus“. Jo darbuotojai padeda rengti „Lietuvos sporto enciklopediją“, dalyvauja konferencijose, rengia ir skaito pranešimus.

Naujas reikšmingas Sporto muziejaus raidos žingsnis buvo Lietuvos cirko meistrų J. ir J. Ramanauskų vardu pavadintos Lietuvos cirko ekspozicijos atidarymas 2006 m. balandžio 28 d. 120 m² erdvėje eksponuojama apie 350 eksponatų: fotonuotraukos, re-

Jadvygos ir Jono Ramanauskų Lietuvos cirko ekspozicijos fragmentas

klaminiai plakatai, knygos, atvirukai, įvairūs suvenyrai, dovanos, sveikinimai, apdovanojimai, drabužiai, cirko rekvizitas. Ekspoziciją parengė Sporto istorijos skyriaus vedėjas A. Jakštas ir vyriausioji fondų saugotoja I. Petrokienė, dizaineris – Vincas Banevičius.

Tarpkontinentinė V. Džonso taurė, kurią Kauno „Žalgirio“ krepšinininkai iškovojo Buenos Airėse (Argentina). 1986 m.

2009 m. muziejuje įrengta edukacinė klasė su naujausia garso ir vaizdo aparatūra, darbuotojai aprūpinti kompiuterine technika.

Sporto muziejaus fonduose sukaupta apie 10 tūkst. eksponatų. Pagrindinės ekspozicijos plotas – 210 m². Joje pateikta Lietuvos sporto istorija nuo ištakų iki šių dienų. Ji apima pagrindines sporto šakas (per 800 eksponatų).

Eksponatus muziejui padovanojo įvairių sporto šakų veteranai, olimpiečiai: Antanas Bagdonavičius, Jonas Čepulis, Vladas Česiūnas, Vida Vencienė, Gintautas Umaras, Robertas Žulpa, Lina Kačiušytė, Birutė Kalėdienė, Adolfas Varanauskas, Birutė Užkuraitytė-Statkevičienė, Algirdas Šocikas, Stanislovas Stonkus, Modestas Paulauskas, Alfonso Vietri- no giminės, Antanas Juodžbalis, Viktoras Severinas, Jonas Čirūnas ir kiti, garsūs Lietuvos cirko artistai J. ir J. Ramanauskai – visą savo kelis dešimtmečius rinktą cirko kolekciją. Eksponatų muziejui taip pat padovanojo įvairios organizacijos: Lietuvos tautinis olimpinis komitetas, Kūno kultūros ir sporto departamentas, Lietuvos studentų ir kūno kultūros mokytojų asociacijos, JAV lietuviai – žurnalistas ir architektas Kęstutis Čerkeliūnas, Antanas Supronas, Gražina Vokietaitytė, Kanados lietuvis Vincentas Paulionis ir kiti.

Muziejų ne kartą aplankė garbūs svečiai: LR

prezidentas Valdas Adamkus (jis padovanojo 1948 m. Pavergtųjų tautų olimpiadoje Niurnberge iškovotus medalius), LR premjerai Gediminas Vagnorius ir Adolfas Šleževičius, kai kurie Seimo nariai, Europos olimpinių komitetų prezidentas Patrickas Hickey'us, CESS prezidentas Rafaelis Niubo, Lietuvos tautinio olimpinio komiteto prezidentas Artūras Poviliūnas, mokslo pasaulio atstovai – akademikai Jurgis Brėdikis, Jurgis Vilemas, Antanas Kudzys ir kiti.

Po 1996 m. Atlantos olimpinių žaidynių Sporto muziejų aplankęs geriausias XX a. Lietuvos sportininkas Arvydas Sabonis padovanojo savo sportinius marškinėlius su Lietuvos krepšinio rinktinės, laimėjusios bronzos medalius, žaidėjų autografais. Svečių knygoje A. Sabonis paliko tokią įrašą: *Net negaliu patikėti, kad tiek laiko nežinojau, kur yra toks Sporto muziejus, kuris, tikiuosi, ateityje nustebins ne vieną lankytoją ir sporto mėgėją bei gerbėją.*

Muziejininkai dėkingi visų kartų sportininkams, jų artimiesiems, treneriams už dovanotus trofėjus, dokumentiką, fotomedžiagą bei tikisi, kad LSM ir ateityje galės įsigyti naujų reikšmingų eksponatų, kurie papildys ne tik fondus, bet leis rengti ir naujas turiningas bei informatyvias parodas.

Sporto paveldo kaupimas, jo išsaugojimas ir sklaida visuomenėje, ypač jaunimui, ir toliau išlieka svarbiausia LSM veiklos sritis.

LITHUANIAN SPORT MUSEUM: DEVELOPMENT AND COLLECTIONS

Arvydas Jakštas, Ilona Petrokienė, Eugenijus Rūkas
Lithuanian Sport Museum

The idea to establish Sport Museum was already born in the Interwar Lithuania – 20th c., 4th decade. Though the Second World War, Soviet and Nazi occupations prevented implementation of this idea. In the afterwar period historical exhibits were stored in the funds of Kaunas State Museum of History (presently – Vytautas the Great War Museum). However, only in 1981 a decision to establish Sport Museum was taken by the LSSR Board of Ministers.

The greatest work in this field was performed by the Kaunas State Museum of History and its employees. Sector of History of Sport was established in January, 1989, and Division of History of Lithuanian Sport originated one year later.

In 1991, sport history funds collected in Vytautas the Great War Museum were moved to the premises in the Old Town (Muziejaus St. 7) where a Division of Sport History was officially opened on 2nd of August. The first exposition was presented to visitors in December, 1993. In 1996, the Division of Sport

History was recognized as the main sports heritage institution in Lithuania. In January, 2006, after Vytautas the Great War Museum was taken to the subordination of the Ministry of National Defense, the Division of Sport History became an independent Lithuanian Sport Museum and its founder was a Department of Physical Education and Sports under the Government of the Republic of Lithuania. A new subdivision of the museum – an exposition of Lithuanian J. and J. Ramanauskai Circus was opened in April of the same year. Educational class with modern audio and video equipment was opened as well.

Collection of Lithuanian Sport Museum consists of trophies, documentary and photo materials, etc. (approximately 10 thousand exhibits), presented by sportsmen of different generations, also by their coaches and relatives. Collection of sports heritage, its preservation, research, and spread in society are the main fields of Lithuanian Sport Museum's activities.

**LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ
MOKSLINIAI
TYRIMAI**

**Scientific Research of Lithuanian
Museums' Collections**

MEMORIALINĖ MATO GRIGONIO MEDŽIAGA PANEVĖŽIO KRAŠTOTYROS MUZIEJUJE

Zita Pikelytė

Panevėžio kraštotyros muziejus

Panevėžio kraštotyros muziejaus rinkiniai kasmet pasipildo naujais eksponatais. Didžiausias muziejininkų dėmesys skiriamas Panevėžio krašto istorijos ir kultūros paveldui kaupti, tyrinėti ir išsaugoti. Nemažai surinkta eksponatų apie žymius krašto žmones. Vienas iš jų – literatas, poetas, rašytojas, vertėjas, tautosakos rinkėjas, pedagogas, sodininkas Matas Grigonis (1889–1971), didelę gyvenimo dalį praleidęs Panevėžyje. Čia jis nuo 1907 m. iki Pirmojo pasaulinio karo mokytojavo, 1920–1925 m. dirbo apskrities mokyklų inspektoriumi, o 1934 m. išėjęs į pensiją apsigyveno Senamiesčio vienkiemyje ir rūpinosi savo užveistu sodu iki pat 1965 m., kai itin pablogėjus sveikatai išsikėlė pas sūnų į Vilnių. Tačiau kaip matysime iš laiško kompozitoriui Mykolui Karkai, net ir kiek nutolęs nuo Panevėžio – 1925–1929 m. dirbdamas Rozalimo mokyklos direktoriumi – nepaliovė domėtis nei Panevėžio gimnazija, nei nutraukė ryšius su Anykščių progimnazija, vėliau tapusia Jono Biliūno vidurine mokykla, kuriai jis vadovavo 1929–1934 m.

M. Grigonio gyvenimą ir veiklą atspindinčių eksponatų muziejuje nėra labai gausu – 109 vnt.: jo parašytos, verstos, redaguotos bei sudarytos knygos, fotografijos, laiškai, eilėraščių rankraščiai, dainų pagal jo žodžius natos, keli mėnesinio Švietimo ministerijos laikraščio „Švietimo darbas“ numeriai, kuriuose spausdinamos M. Grigonio publikacijos.

Knygų rinkinyje saugomos 29 M. Grigonio knygos, kurias galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmajai grupei priskirti paties M. Grigonio parašyti kūrinėliai:

- 1936 m. Šaltinėlio knygynėlio serijoje 19-uoju numeriu išleisti M. Grigonio eilėraščiai vaikams „Algimantėlio metai“ (2 vnt., GEK 5480 R 2437, GEK 18786 R 6936); vienos iš jų (GEK 18786 R 6936) tituliniam lape įrašyta dedikacija: *Gerajam Antanėliui autorius 1936.IX.10.* Marijonų knygynėlio 229-uoju numeriu 1939 m. Marijampolėje išleistas eilių rinkinėlis Dievą mylintiems vaikučiams „Dievą mylėti gražu“ (GEK 5478 R 2438).

- 1939 m. Spaudos fondo išleistas gamtos eilėraščių rinkinys „Balsai“ (2 vnt., GEK 5470 R 2430).

- 1940 m. išleistas 2 veiksmų scenos vaizdelis „Paukščiuose“ (GEK 18784 R 6898).

- Valstybinės grožinės literatūros leidyklos Vil-

niuje 1960 m. išleista eilėraščių rinktinė „Žemuogėlės“ (GEK 4122). Knygelę su dedikacija tituliniam lape: *Dvidešimtpenkmetis Tarybų Lietuvos. Švyturys mums giedriai švis Tėvynės klestinčios. M. Grigonis 1965,* autorius padovanojo Panevėžio kraštotyros muziejui.

Antrąją grupę sudaro M. Grigonio verstos, redaguotos arba pagal kitų autorių kūrybą parašytos knygos:

- Pagal Nikolajų Vučetičių parašyta apysaka „Matuko dirva“ (GEK 3004 R 2994), išleista 1911 m. Seinuose Vaikų knygynėlio serijos 1-uoju numeriu.

- Išversta ir lietuviškai scenai pritaikyta Franciszkos Omańkowskos triveiksmė XV a. lietuvių gyvenimo pasaka „Verpėja po kryžium“ (2 vnt., GEK 5473 R 2432), išleista 1913 m. Jono Rinkevičiaus leidykloje Vilniuje.

- Išverstas Halinos triveiksmis vaizdelis su dainomis ir šokiais „Katriutės gintarai“ (2 vnt., GEK 18783 R 6897, GEK 19339 R7202), 1913 m. išleistas Čikagoje.

- Redaguotas 3 veiksmų pasakos su gaidomis „Pelenė“ vertimas iš prancūzų kalbos (3 vnt., GEK 4419 R 2996, GEK 5475 R2431, GEK 17712 R6056), išleistas 1933 m. Spaudos fondo Kaune.

Trečioji grupė – tai M. Grigonio originalių kūrinių bei vertimų rinktinės:

- Svirmo Žvynės slapyvardžiu 1913 m. Jono Rinkevičiaus leidykloje išleistos vaikų eilutės „Kvietkelis“ (2 vnt., GEK 5472a R 3475, GEK 18782 R 6896). Knygelėje spausdinami 25 eilėraščiai – 13 sukurtų M. Grigonio ir 12 vertimų.

- 1939 m. Marijonų knygynėlio 237-uoju numeriu Marijampolėje išleista eilėraščių knygelė „Pas vargą svečiuose“ (2 vnt., GEK 1236 R 2997, GEK 5477 R 2440), kurią autorius paskyrė džiовos nukankintiems tėveliams prisiminti. Joje spausdinami 33 eilėraščiai, 3 iš jų vertimai ir 30 – M. Grigonio kūryba; vienoje iš knygelių (GEK 1236 R 2997) įrašyta autoriaus dedikacija: *Didžiai Gerbiamai Kūrėjai P-lei G. Petkevičaitėi su sielos dejomis prisistato M. Grigonis.*

Ketvirtajai grupei priklauso Mato Grigonio sudarytos knygos:

- Šv. Kazimiero draugijos 103-uoju numeriu 1911 m. Seinuose išleista knygelė „200 žaidimų“ su

dainomis ir gaidomis (GEK 5474 R 2439).

- Juozo Masiulio 1912 m. išleista knygelė „20 žaidimų kambaryje ir tyrame ore su dainomis, gaidomis ir paveikslėliais“ (GEK 4418).

- „Rūtelių darželis: pamokymas, kaip žolynai auginti“ (2 vnt., GEK 5469 R 2436, GEK 24368 R 10399), išleista 1913 m. Šv. Kazimiero draugijos 147-uoju numeriu.

- Jono Rinkevičiaus leidykloje Vilniuje 1914 m. išleista Svirno Žvynės slapyvardžiu pasirašyta „Šeimyniškiems vakarėliams pramogėlė“ (2 vnt., GEK 5471 R 3464).

- „Švyturio“ bendrovės Tilžėje išleistas „Žaidimų vainikas savybės vakarėliams ir gegužinėms nupintas“ (GEK 5476 R 3889). Knygos pradžioje spausdinama M. Grigonio prakalba, pasirašyta 1918 m. lapkričio 10 d.

- 1966 m. „Vagos“ išleisti „Vaikų žaidimai“ (GEK 7380 R 359).

Knygų rinkinyje saugomos 2 knygos apie M. Grigonį:

- Lietuvos kraštotyros draugijos Panevėžio miesto skyriaus 1989 m. Panevėžyje išleisti Prano Savickio atsiminimai „Matas Grigonis (1889–1971)“ (GEK 28654 K 300); ją muziejui su dedikacija tituliname lape: *Kraštotyros muziejui, M. Grigonio fondui palieku šią monografiją P. Savickis 2003.08.01. (parašas)*, padovanojo autorius.

- 2008 m. išleista knyga „Matas Grigonis. Raštai“ (GEK 31530); ją muziejui su dedikacija tituliname lape: *Panevėžio kraštotyros muziejui 2009.12.16. (parašas)*, padovanojo sudarytojas Matas Grigonis (sūnus).

Taip pat saugoma 1936 m. Panevėžyje išleista Panevėžio valstybinės gimnazijos „Meno kuopos“ kūrybos rinktinė „Mūšos Dobilas“ (2 vnt., GEK 18166, 18856), kurioje spausdinama ir M. Grigonio kūryba: eiliuoti kūrinių „Lindė-Dobilas dainoje“ (p. 5–6) ir „Elgeta“ (p. 93) bei atsiminimų straipsneliai „Pati pradžia“ (p. 46–47) ir „Be programos“ (p. 47–48).

Dauguma knygų gauta iš panevėžiečio Jurgio Leono 1973 m. (GEK 5469–5480) bei iš Juozo Mėdžiaus 1988 m. (GEK 18782–18786, 18856), viena priklausė Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei ir į muziejų pateko 1946 m. iš Marytės Galiauskaitės su G. Petkevičaitės-Bitės fondu (GEK 1236), iš Onos Makaruskienės 1964 m. (GEK 4418), iš Lino Balčiūno 1986 ir 1988 m. (GEK 17712, 19339, 24368), iš Antano Kaikario 1986 m. (GEK 4419), viena (GEK 18166) pirktą knygyne 1987 m.

Periodikos rinkinyje saugomi 8 mėnesinio Švietimo ministerijos laikraščio „Švietimo darbas“ numeriai, kuriuose yra išspausdinti M. Grigonio

straipsniai:

- 1922 m. nr. 12 straipsnis „Ar mokslo šaknys turi būti karčios?“ (p. 498–501, GEK 5463 R 2157).

- 1922 m. nr. 8 referatas „Maža, graži dainelė“ (p. 111–118, GEK 5461a R 2151).

- 1922 m. nr. 9 Svirno Žvynės straipsnis „Apie augštesniųjų mokyklų mokinių rašinius“ (p. 234–243, GEK 5462 R 2156).

- 1923 m. nr. 11–12 publikacija „Höfdding'o temperamentai“ (p. 736–738, GEK 5464 R 2152).

- 1924 m. nr. 6 pradedamos spausdinti M. Grigonio paskaitos „Dailiosios literatūros keliais“ (p. 522–532, GEK 5465 R 2153).

- 1924 m. nr. 7 (p. 639–647, GEK 5466 R 2154) ir nr. 9 (p. 840–847, GEK 5467 R 2155) tęsiamos minėtos paskaitos. Pastarojo laikraščio tituliname lape yra Vaškų pradžios mokyklos antspaudas.

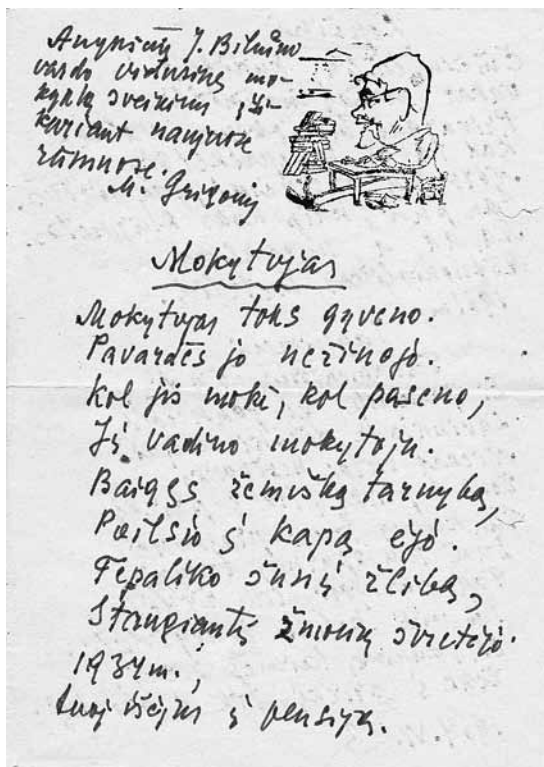
- 1930 m. nr. 5 rašinys „Vaišingasai Jonas Jablonskis“ (p. 495–497, GEK 5468 R 2159).

Dokumentų rinkinyje saugomi 26 M. Grigonio dokumentai, iš jų 9 laišakai – 7 kompozitoriui M. Karkai, 1 Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniui Vytautui Daunorui, 1 daktarui Antanui Didžiuliui ir 4 laišakai Anykščių Jono Biliūno vidurinės mokyklos direktoriaus pavaduotojui Alfonsui Ulčiniui:

- Pirmasis M. Karkai iš Rozalimo išsiųstas laiškelis (GEK 16178 F 3409) 1925 m. rugsėjo 26 d. užrašytas ant atviruko su M. Grigonio biusto fotografija. Jame adresatas sveikinamas vardo dienos proga, jam linkima *įvairiausių malonių ir gražios dukrytės*, prašoma su visomis smulkmenomis aprašyti tuometinį Panevėžio gimnazijos gyvenimą, kaip gimnazijoje klesti menas, nes ši gimnazija M. Grigoniu esanti miela, o apie ją negaunąs nė menkiausios žinėlės.

- Antras laiškas (GEK 16107 R 5622) rašytas balandžio 12 d., metai nenurodyti. Jame kalba apie romanų žodžius, kuriems, matyt, M. Karka kūrė muziką, sako, kad juose taisyti tik mažmožiai, o *kad kiek šlubuoja ritmas ir rimas*, esą nesvarbu. Nurodo, ką ir kur reikėtų pataisyti, o jei muzikas norėtų nurodyti žodžių autorius, siūlo rašyti inicialus: *žodžiai P. B. ir M. G.*

- Trečiasis laiškas M. Karkai rašytas 1945 m. balandžio 21 d. (GEK 16753 R 5588). Adresatas suprantamas tik iš konteksto. Anot M. Grigonio, jis drįstas kreiptis į *prieteliškiausią* jam kompozitorių, kalba apie jį staiga ištikusią širdies ligą, kad dar *prie gyvos galvos* norėtų, jog jo „Mišių giesmelės“ išvystų šviesą, bet tam stinga kompozicijos. Rašo, kad tas giesmeles koregavo vyskupas Kazimieras Paltarokas, kanauninkas Mykolas Vaitkus bei marijonai. Labai prašo kompozitorių suteikti šioms giesmelėms *gyvastį – kompoziciją dviem, trimis ar keturiais balsais*. Drįsta pakartoti prašymą ir sukomponuoti Gailestin-

1 pav. Mato Grigonio laiško Anykščių Jono Biliūno vidurinės mokyklos direktoriaus pavaduotojui Alfonsui Ulčinui fragmentas. 1965 m. vasario 20 d.

gumo Motinos giesmę. Jei kompozitorius šio darbo imtųsi, prašo natas persiųsti per sūnų Kastytį, 6 klasės gimnazijos mokinį. Siūnia linkėjimus visai šeimai su pagarba ir 100% viltimi.

- Ketvirtas – atvirlaiškis – tai 1959 m. spalio 17 d. parašyta padėka M. Karkai už sveikinimo telegramą (GEK 16746 R 5580).

- Penktas – taip pat atvirlaiškis, rašytas 1967 m. lapkričio 22 d. (GEK 16747 R 5581), kuriame į M. Karką kreipiasi žodžiais: *Mielasis Amžinas Bičiuli!* Apgailėstaudamas atsiprašo už *pranknopsotą* adresato 75 metų jubiliejų, pavėluotai sveikina, linkėdamas *sulaukti jubiliejinių 2000 metų ir tada diriguoti jungtinį respublikos chorą*.

- Šeštasis laiškelis sunkiai beįskaitomas, rašytas 1968 m. gruodžio mėn., taip pat ant atviruko (GEK 17058 R 5757). Jame visus sveikina Naujųjų metų proga. Pieštuku M. Karkos prirašyta: *Paskutinis apakusio M. Grigonio laiškelis*.

- Septintąjį laišką M. Karkai parašė M. Grigonio žmona Jadvyga Grigonienė 1971 m. vasario 9 d., jau po vyro mirties (GEK 16751 R 5585). Jame dėkoja už užuojautos laišką, atsiųstą laikraštį „Panevėžio tiesa“, matyt, su nekrologu, aprašo paskutiniąsias M. Grigonio gyvenimo dienas. Visi šie laiškai į muziejaus rinkinius pateko 1985 m. kartu su M. Karkos archyvu iš jo sūnaus Gedimino Karkos.

- Laiškas (GEK 2426 R 2427), rašytas 1941 m.

balandžio 16 d. Panevėžio valstybinės gimnazijos dešimtokui V. Daunorui, susideda iš 2 nedidukų lapų. Į mokinį kreipiamasi: *Drauge Poete!* Viename lapelyje džiaugiamasi, kad per vargus pavyko gauti Chabarovsko vynuogių sėklų, aprašoma, kaip jos auginamos, sakoma, kad V. Daunoras darželyje prie savo tėvuko namelių galėtų *pasisėti tų vynuogių atminimui išties pavykusio Naujo Pavasario*. Kitame lapelyje užrašytas M. Grigonio eilėraštis „Abituriento lopšinė“. Pabaigoje, post scriptum, dėkojama už *neskolinant paskolintą knygą* – Michailo Zoščenkos „Paskutinį poną“, kurią sakosi tik ką perskaitęs. Laišką 1958 m. muziejui dovanuoja Ona Daunorienė.

- 1978 m. iš Irenos Jurevičienės buvo gautas M. Grigonio laiškas (GEK 8419 R 994) *Daktarui* [Antanui Didžiuliui – aut. past.], kuriame rusų kalba rašoma apie ciklameno auginimą ir lietuvių kalba trumpai apie figmedį.

- Pirmasis laiškas (GEK 5508 R 2433) A. Ulčinui rašytas 1945 m. balandžio 9 d. Jame M. Grigonis dėkoja už fotografijas, skundžiasi, kad nors ir pavasaris, nesveikuojas, perduoda labų dienų mokyklos direktoriui, personalui, abiturientams ir kraštotyriminkams. Linki linksmi sulaukti džiugios Gegužės 1-osios šventės.

- Antrasis laiškas (GEK 5506 R 2435) rašytas 1964 m. gruodžio 1 d. Jame guodžiasi, kad yra beveik apakęs, rašyti darosi sunku, dar sunkiau – tvarkyti savo archyvą; mažai beturįs fotografijų, kurias galėtų pridėti prie atsiminimų, nes 1944 m., fronto metu, jo didysis albumas su fotografijomis pradingęs. Nurodo kai kurias Anykščių vidurinės mokyklos datas, su ja susijusius asmenis. Pasirašo: *M. Grigonis visiškai invalidas*, laiško pradžioje yra jo šaržo antspaudas.

- Trečiasis laiškas (GEK 5509 R 2429) rašytas 1965 m. vasario 20 d. (1 pav.) Čia mini, kad įdeda trejų sėklų, prisimena mokytoją J. Juknevičių, prašo mokyklos fotografo nufotografuoti J. Biliūno namus. Ragina pionierius šefuoti ir prižiūrėti mokytojos Julės Zaborlaitės (pavardė nelabai įskaitoma), dalyvavusios 1905 m. revoliucijos įvykiuose Rygoje, kapą. Taip pat sveikina mokyklą, persikėlusią į naujus rūmus, siūnia eilėraščius „Mokytojas“ (parašytas 1934 m. *tuoj išėjus į pensiją*), „Lopšinė“ (1961), „Jaunimui“ (1964-06-23), „Testamentas“ (1958), „Mano dainelė“ (1964-12-02), laiško pradžioje taip pat yra jo šaržo antspaudas.

- Ketvirtasis, paskutinis, M. Grigonio laiškas (GEK 5507 R 2434) A. Ulčinui rašytas 1966 m. gruodžio 16 d. Jame informuoja, kad nuo 1965 m. rugsėjo 10 d. gyvena Vilniuje pas sūnų, skundžiasi dar labiau pablogėjusiu regėjimu, jog rašyti begalįs tik iš atminties, nematydamas, ką rašo, ir tik esant šviesiam vidurdieniui. Sakosi parašęs atsiminimus apie Antaną

Žukauską-Vienuolį, tas rankraštis perduotas Lietuvių kalbos ir literatūros institutui. Mini, kad Mokslų akademijos bibliotekoje yra keletas A. Vienuolio jam rašytų laiškų. Primena, kad dabar viename bute adresu Liepyno g. 16-8 gyvena trys Matai Grigoniai, tad jam laiškus adresuoti reikėtų *M. D. Grigoniui*. Siunčiamas dveilis abiturientams: *Jums kapą penketų linkiu / Ir šokiams daug draugų puikių* (1966-12-08); taip pat eilėraščiai „Lopšinė“ (1966-09-13), „Meilės daina“ (1966-11-30) ir kita „Meilės daina“ (1966-12-02). Šie laiškai gauti 1973 m. iš jau minėto J. Leono.

Kita, gausesnė, dokumentų grupė – sveikinimai bei atvirukai su eilėraščių rankraščiais (11 vnt.). Tai 3 sveikinimai G. Petkevičaitėi-Bitei, 3 – Stefanijai Mikalauskienei ir 5 atvirukai su eilėraščiais:

- Vienas sveikinimas G. Petkevičaitėi-Bitei užrašytas ant M. Grigonio vizitinės kortelės (GEK 1044 R 1026): *Kartu su Velykomis pavasarėkite! 1931 m.*

- Antrasis – ant atviruko su našlaitėmis (GEK 1140 R 1046): *Sveikiname vardinėse. Pensininkas M. Grigonis su šeima 1934.III.18 Panevėžys, Smėlynės g. N 38.*

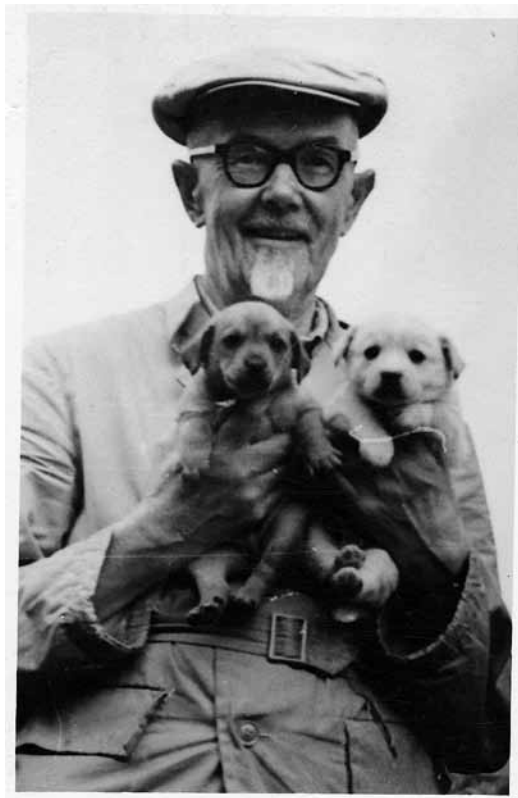
- Trečiasis – ant paprasto popieriaus lapelio (GEK 1034 R 4622): *Krizėj prisikentę Aleliuja šventėj atsigaukime! M. Grigonis 1935.IV.21.* Jie į muziejų pakliuvo 1946 m. kartu su G. Petkevičaitės-Bitės archyvu, perduotu M. Galiauskaitės.

- Visi 3 sveikinimai panevėžietei S. Mikalauskienei yra vardo dienos proga: 1965 m. (GEK 25850), 1966 m. (GEK 25845) ir 1967 m. (GEK 25846). Jie 1999 m. gauti iš pačios S. Mikalauskienei.

- Kartu su sveikinimais gauti ir 4 atvirukai su M. Grigonio užrašytais eilėraščiais „Peštynės“ (datuotas 1964 m., GEK 25851), „Pajūrio gintaras“ (datuotas 1966 m., GEK 25844), „Pas draugus“ (be datos, GEK 25852), „Vitalio daina“ (datuotas 1968 m., raštas nebeįskaitomas, GEK 25847) ir dar vienas pieštuku 1969 m. ant atvirukų komplekto aplanko užrašytas eilėraštis „Ai siaudžia gražiai miškas...“, čia raštas jau visai nebeįskaitomas (GEK 25848).

Kartu su G. Petkevičaitės-Bitės archyvu, be minėtų sveikinimų, buvo gautas Panevėžio valstybinės gimnazijos vicedirektoriaus M. Grigonio kreipimasis į gimnazistus (GEK 1196 R 3007), kuriame griežtai reikalaujama nelankyti slaptų susirinkimų, nepaklusę mokiniai bus pašalinti iš gimnazijos. Griežtai draudžiama mokiniams po 8 val. vakaro vieniems pasirodyti gatvėje. Turintieji privačių pamokų, privalo mokyklos vadovybei raštu nurodyti, kada ir koku adresu jie lankosi. Raštas rašytas 1923 m. vasario 28 d.

1977 m. M. Karka muziejui perdavė XII šaulių rinktinės 1937 m. vasario 28 d. surengto lietuviško vakaro, kuriame M. Grigonis skaitė paskaitą, programą su M. Grigonio autografu (GEK 7464 R 266).

2 pav. Matas Grigonis. 1961 m.

Dar vienas dokumentas gautas 1989 m. iš V. Apuonaitės – tai lietuvių kalbos egzaminų atstovo M. Grigonio 1924 m. rugpjūčio 28 d. raštas (GEK 19412 R 7232) Panevėžio valstybinės gimnazijos direktoriui, patvirtinantis, kad 2 Lenkų gimnazijos abiturientai Viktoras Plater-Zyberk ir Joanna Urbaničiūtė išlaikė taisomuosius egzaminus.

Dokumentų rinkinyje taip pat saugoma J. Šalučkos straipsnio „Matas Grigonis-Gojelis“, išspausdinto leidinyje „Tautos mokykla“, iškarpa (GEK 7131 R 89) ir dviejų kūrinėlių pagal M. Grigonio žodžius natos:

- Kompozitoriaus Jono Novakausko „Abituriento bei gimnazijos daina“, išleista 1939 m. Š. Movšovičiaus spaustuvėje Kėdainiuose (GEK 2425 R 1979); viršuje yra M. Grigonio dedikacija: *Drg. poetui Vytautui Daunorui, į idėjos kelią išėjusiam, kad pavasarij abituriento dainą užtrauktų – M. Grigonis 1940.XI.26 Moksleivių maršas*, spaudinyje dainos tekstas papildytas ranka, vietomis taisytas išspausdintasis. Natas 1958 m. muziejui dovanojo O. Daunorienė.

- „Moksleivio maršas“, muzika V. P. [Vlado Paulausko – aut. past.], autoriaus leidinys, išleista Panevėžyje 1922 m. (GEK 18290 R 6515). Natos pirktos 1987 m. iš L. Balčiūno.

Daugiausia eksponatų saugoma **Fotografijos rinkinyje** – net 42 vnt., iš jų 31 originali fotografija ir 11 kopijų. Fotografijas galima suskirstyti į kelias grupes:

- Grupinės fotografijos (8 vnt.), kuriose M. Gri-

3 pav. Mato Grigonio šaržo fotokopija

gonis matomas tarp pirmųjų pedagogų kursų Panevėžyje dalyvių 1920 m. (GEK 5250 F 2855), Panevėžio valstybinės gimnazijos moksleivių ir mokytojų 1923 m. (GEK 14503 F 2805) bei 1924 m. (GEK 13741 F 2473, GEK 15978 F 3389), su nežinomų metų abiturientais (GEK 23974 F 5745, GEK 921 F 85) bei 1924 m. (GEK 873 F 190) ir 1925 m. (GEK 14301 F 2718) laidų gimnazijos abiturientų vinjetėse, pagamintose fotografo Jankelio Trakmano.

- M. Grigonio portretai, fotografuoti 1952 m. Panevėžyje, Gegužės 9-osios g. 11, veikusioje fotoateljė (2 vnt., GEK 15164 F 3059, GEK 31549) bei jo fotografijos, darytos gamtoje, namų aplinkoje (7 vnt.): 1967 m. kambarielyje (GEK 15161 F 3056), 1949 m. (GEK 15167 F 3062) ir 1958 m. (GEK 15597 F 3258, GEK 29684 F 8787) sode, 1961 m. su dviem šuniukais (GEK 29681 F 8789) (2 pav.), 1958 m. prie tėvų kapo Rokiškyje (GEK 29680 F 8783) bei vėlesniais metais miške (GEK 31550). Beveik visos šios fotografijos kam nors užrašytos: Petru Savickui, Pranui Savickui, *gerajai tetai drg. Skurdelienei, [g]erb. draugui J. Žitkui, mylimam Juliui, mielajam Juliui*.

- Fotografijos, kuriose M. Grigonis įamžintas su šeimos nariais (4 vnt.): 1943 m. (GEK 15162 F 3057), 1963 m. (GEK 29679 F 8782) bei 1965 m. (GEK 25849 F 6437, GEK 29682 F 8785). Šios fotografijos taip pat su M. Grigonio įrašais kitoje pusėje.

- Fotografijos, užfiksavusios įvairius susitikimus

(6 vnt.): su P. Savickiu (GEK 15160 F 3055), prof. Kaziu Grybausku 1949 m. (GEK 15165 F 3060), rašytoju A. Šimkūnu 1961 m. (GEK 29686 F 8784), pionieriais. Fotografijos, kuriose M. Grigonis skaito paskaitą moksleiviams, kitoje pusėje užrašyta: *1949.II.19 Panevėžio 2 pr. mokyklos pionieriams-mičiurininkams M. Grigonis laiko paskaitą apie Mičiurino vaismedžius. / Būtų sielos dargana, / kad ne smuikas, ne daina. / Žmogui jie praskleidžia ūpą / ir paguoda širdį supa. / Žvelk į saulę ir regėsi / Stalino esybę šviesią. / Pranui Savickui atminimui M. Grigonis 1949.III.15* (GEK 15166 F 3061); dviejose 1949 m. fotografijose M. Grigonis dirba sode su pionieriais mičiurininkais (GEK 15168 F 3063, GEK 15169 F 3064).

- Fotografijos, užfiksavusios M. Grigonio sodybą Senamiesčio vienkiemyje (3 vnt.), kurioje jis gyveno 1934–1965 m. Fotografuota 1943 m. (GEK 15163 F 3058), apie 1970 m. (5903p) ir 1971 m. (4397p). 1998 m. Jono Ambraškos fotografijoje – namas Rozalime (1 vnt.), kuriame M. Grigonis gyveno 1925–1929 m. (7596p).

- Įdomios ir vertingos fotokopijos (5 vnt.) – M. Grigonio šaržas (GEK 15159 F 3054) (3 pav.), 1909 m. M. Grigonio fotografija su užrašu: *Devyniolikmečiui Juliui devyniolikmetis senelis M. Gr... 1963.VIII.4* (GEK 29683 F 8786), bei penkių 1903–1916 m. M. Grigonio fotografijų kompozicija, taip pat užrašyta Juliui: *Ir aš jaunas buvau. / 1. III klasėj 1903 m. / 2. 1907 pirmaisiais mokytojavimo metais / 3. 1916 m. gimnazijos mokytojas. / 4. 1911 m. Peterburgo universitete. / 5. 1915 m. Maskvoje Juliui senelis M. Gr. 1960* (GEK 29685 F 8788); M. Grigonis apie 1911 m. (8356p) ir M. Grigonis Birštono kurorte 1923 m. (8357p) – abiejų šių fotografijų originalai saugomi Panevėžio rajono savivaldybės viešojoje bibliotekoje.

- Fotografo Petro Peleckio darytos M. Grigonio eilėraščių rankraščių fotokopijos (5 vnt.) (1608p, 1609p, 1610p, 1611p, 1612p) bei nekokybiškai perfotografuota fotografija su užrašu: *Rozalimo vidurinės mokyklos mokiniai ir mokytojai su direktoriumi M. Grigoniū, iš 1929 m. spalio 15 d. žurnalo „Naujas žodis“ 18-ojo numerio (2156p)*.

Fotografijos gautos iš įvairių asmenų: iš Martyno Navicko 1972 m., iš Stasio Janausko 1981 ir 1985 m., iš Onos Daugaravičiūtės 1983 m., iš Bronės Žitkienės ir P. Savickio 1984 m., iš Virginijos Ivanauskaitės 2004 m., iš Jono Valentukevičiaus 2009 m.

Apžvelgusi memorialinę M. Grigonio medžią, saugomą Panevėžio kraštotyros muziejuje, manau, nereikėtų dėti taško: 2 paskutiniai eksponatai gauti visai neseniai – 2009 m. pabaigoje. Reikia tikėtis, kad ir daugiau naujų eksponatų suras kelią į muziejaus saugyklas.

MATAS GRIGONIS MEMORIAL MATERIALS IN PANEVĖŽYS LOCAL LORE MUSEUM

Zita Pikelytė

Panevėžys Local Lore Museum

Panevėžys Local Lore Museum's specialists pay main attention to Panevėžys area heritage collection – exhibits acquiring, researching, and conservation. A numerous collection of exhibits accumulated here, deals with famous people of the land. One of them is Matas Grigonis (1889–1971), who was a poet, writer, translator, folklore collector, teacher, and gardener. M. Grigonis spent a large part of his life in Panevėžys. From 1907 till the First World War, he worked here as a teacher; in 1920–1925 – as school inspector for the County; in 1934, M. Grigonis retired and moved to Old Bowery where he took care of his garden till 1965, when for deteriorating health had to move to Vilnius, to his son. However, even while working in Rozalimas as a headmaster (1925–1929), he did not lose the interest to his former workplace at Panevėžys Gymnasium. Also he did not break ties with Anykščiai Progymnasium, now – Anykščiai

J. Biliūnas Secondary School. In 1929–1934, he was a director of this school.

There are 107 exhibits reflecting Matas Grigonis' life and work. The museum takes care of written, translated, edited and created by M. Grigonis books, photographs, letters, greetings, postcards with poem's handwritings on them, songs, several copies of monthly newspapers "Švietimo darbas" (Educational Work) released by the Ministry of Education, with M. Grigonis' publications and publications about him.

The article overviews all the exhibits, more important of them are researched in a more detailed way: not just an addressee of the letter or script is indicated, but also its content, as well as the details when and from whom the exhibits were acquired.

Translated Benigna Skalauskienė

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI
2010 Nr. 9

Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos
XIII mokslinė konferencija
LIETUVOS MUZIEJININKYSTĖ: RAIDĄ IR ASMENYBĖS

Sudarytoja Virginija Šiukščienė
Redaktorė Lina Kazlauskaitė
Redaktorė (anglų k.) Audronė Tamulienė
Maketuotojas Artūras Jaugėla

SL 2196. Tiražas 200 egz. 2010-11-10
Leidėja – Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, Vytauto g. 89, LT-77155 Šiauliai,
tel./faks. (8 41) 52 69 33, el. paštas: leidykla@ausrosmuziejus.lt
Spausdino UAB „Šiaulių knygriškla-spaustuvė“, P. Lukšio g. 9A, LT-76207 Šiauliai,
tel./faks. (8 41) 50 03 33, el. paštas: knygos@splus.lt

